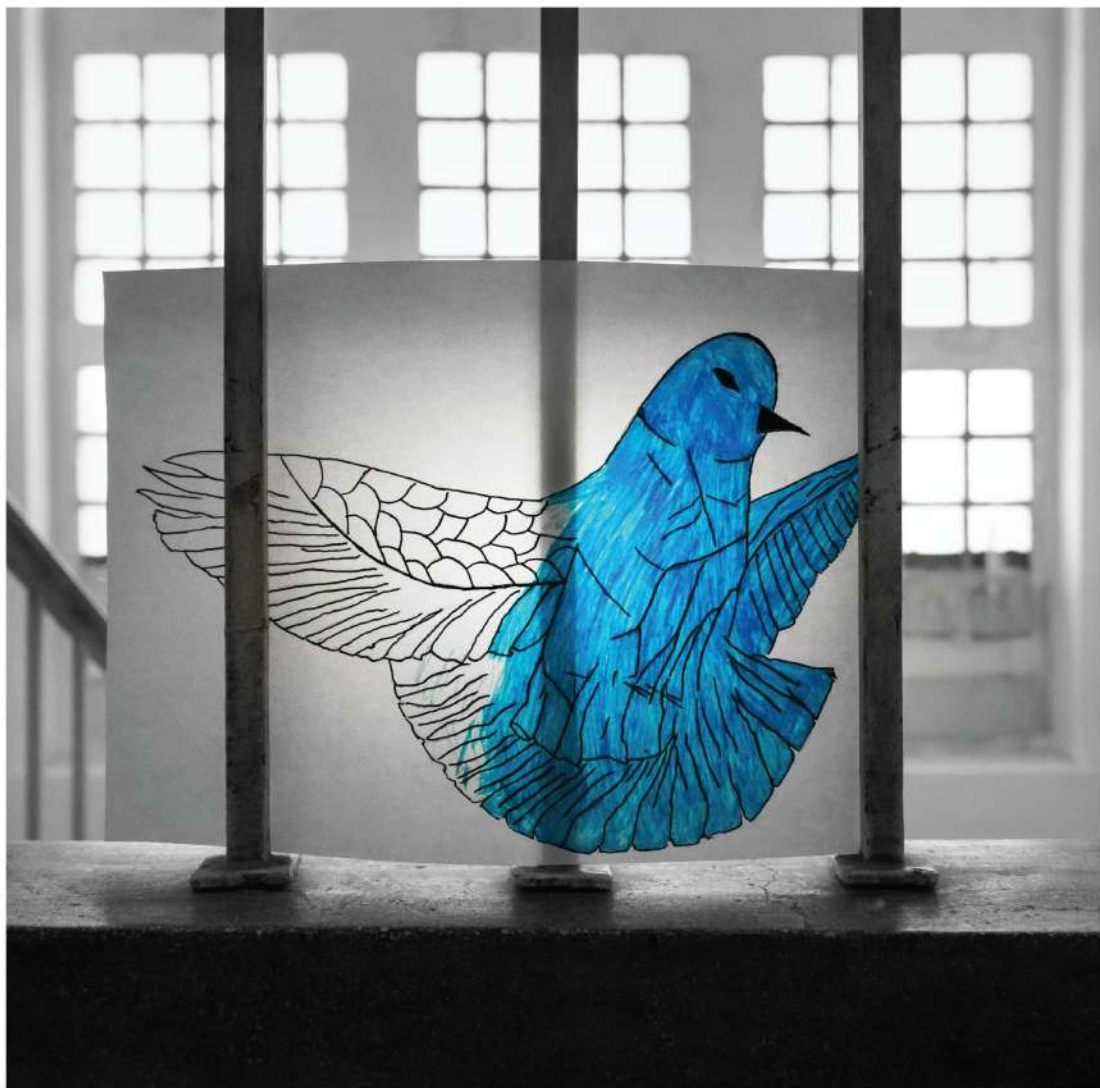

ŽENE U ZATVORU U SRBIJI

Međunarodni standardi, nacionalno zakonodavstvo i kvalitet života

Ivana Stevanović | Sanja Čopić | Nikola Vujičić

Dr Ivana Stevanović
Dr Sanja Ćopić
Dr Nikola Vujičić

**ŽENE U ZATVORU U SRBIJI: MEĐUNARODNI
STANDARDI, NACIONALNO ZAKONODAVSTVO I
KVALITET ŽIVOTA**

Beograd, mart 2025. god.

Istraživanje je sprovedeno uz podršku Fonda za nauku Republike Srbije, broj projekta: 7750249, naziv: Assessment and possibilities for improving the quality of prison life of prisoners in the Republic of Serbia: Criminological-penological, psychological, sociological, legal and security aspects (PrisonLIFE).

Za sadržinu ove publikacije je odgovoran Institut za kriminološka i sociološka istraživanja i ta sadržina ne izražava stavove Fonda za nauku Republike Srbije.

© 2025 by authors

This scientific monograph is an open access distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution 4.0 International

Dr Ivana Stevanović, Dr Sanja Ćopić, Dr Nikola Vujičić

**Žene u zatvoru u Srbiji: Međunarodni standardi, nacionalno
zakonodavstvo i kvalitet života**

ISBN: 978-86-80756-75-2

DOI: 10.47152/PrisonLIFE.D4.10

Izdavač

Institut za kriminološka i sociološka istraživanja

Gračanička 18, Beograd

E-mail

krinstitut@gmail.com

Za izdavača

Dr Ivana Stevanović

Recenzenti

Prof. dr Slađana Jovanović, redovni profesor, Univerzitet Union, Pravni
fakultet

Prof. dr Milica Kovačević, vanredni profesor, Univerzitet u Beogradu-
Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju

Dr Ana Batrićević, naučni savetnik, Institut za kriminološka i sociološka
istraživanja

Dizajn korica

Dr Ana Batrićević

Crtež na fotografiji je rad osuđenog lica iz Okružnog zatvora u Beogradu

Tehničko uređivanje

Prof. dr Sanja Ćopić i doc. dr Nikola Vujičić

Kompjuterska obrada teksta

Milka Raković

Štampa

BIROGRAF COMP D.O.O. Beograd

Tiraž

150

Objavljivanje ove naučne monografije finansiralo je Ministarstvo nauke,
tehnološkog razvoja i inovacija Republike Srbije

SADRŽAJ

UVOD	11
KRIMINALITET ŽENA U SRBIJI: PREGLED STATISTIČKIH PODATAKA	19
Uvod	19
Obim, dinamika i struktura kriminaliteta žena	20
<i>Prijavljeni kriminalitet žena u Srbiji u periodu 2013-2022</i>	<i>20</i>
<i>Presuđeni kriminalitet žena u Srbiji u periodu 2013-2022</i>	<i>24</i>
Dinamika kažnjavanja žena kaznom zatvora	27
MEĐUNARODNI STANDARDI O POLOŽAJU ŽENA U ZATVORU	31
Uvod	31
Ciljevi i principi Bankočkih pravila	31
Pozicioniranje zatvora i prijem osuđenica	33
Lična higijena, zdravstvena zaštita i podrška osuđenica sa iskustvom nasilja	34
Klasifikacija i režim izvršenja kazne zatvora	35
Bezbednost i disciplina	36
Socijalni kontakti	36
Posebno osetljive grupe osuđenica	37
Jačanje kapaciteta zaposlenih	37
Priprema za život na slobodi i postpenalni prihvrat	38
IZVRŠENJE KAZNE ZATVORA ZA ŽENE U SRBIJI: PRAVNI I INSTITUCIONALNI OKVIR	39
Uvod	39
Kazneno-popravni zavod za žene	39
Prijem u kazneno-popravni zavod	40
Izdržavanje kazne zatvora	41
Postupanje i tretman	42
Zdravstvena zaštita	45
Zaštita trudica, porodilja i majki sa decom u zatvoru	46
Socijalni kontakti	46
Bezbednost, disciplina i sigurnost	47
NACIONALNI PREVENTIVNI MEHANIZAM I NJEGOVA ULOGA U ZAŠTITI LJUDSKIH PRAVA ŽENA U ZATVORU	49

METODOLOŠKI OKVIR ISTRAŽIVANJA KVALITETA ŽIVOTA U KAZNENO-POPRAVNOM ZAVODU ZA ŽENE	53
Predmet, cilj i metod	53
Postupak prikupljanja podataka	58
Statistička obrada podataka	59
OPIS UZORKA	61
Sociodemografske karakteristike uzorka	61
Kriminološko - penološke karakteristike uzorka	64
<i>Tip kriminaliteta</i>	<i>64</i>
<i>Grupa krivičnih dela</i>	<i>64</i>
<i>Krivično delo</i>	<i>65</i>
<i>Primena mera bezbednosti medicinskog karaktera</i>	<i>67</i>
<i>Ranije kriminalno ponašanje.....</i>	<i>68</i>
Krivičnopravni i penološki povrat	68
Vaspitne mere i kazna maloletničkog zatvora	68
Broj ranijih osuda i uzrast ispitanika pri prvoj osudi.....	69
<i>Dužina boravka u zavodu</i>	<i>70</i>
<i>Stepen rizika</i>	<i>71</i>
<i>Odeljenja i tretmanske grupe</i>	<i>73</i>
<i>Radno angažovanje.....</i>	<i>74</i>
<i>Obrazovanje i stručno usavršavanje.....</i>	<i>74</i>
<i>Specijalizovani programi tretmana</i>	<i>74</i>
<i>Proširena prava i pogodnosti.....</i>	<i>74</i>
<i>Vlađanje osuđenice</i>	<i>75</i>
Disciplinske mere	75
Posebne mere	76
KVALITET ŽIVOTA U KAZNENO-POPRAVNOM ZAVODU ZA ŽENE	77
Ukupna ocena kvaliteta zatvorskog života	77
Kvalitet zatvorskog života po dimenzijama.....	78
PERCEPCIJA HARMONIJE U ZATVORU ZA ŽENE	81
Uvod	81
Ocena dimenzije harmonije	82
Poddimenzije harmonije.....	83
<i>Dolazak u zatvor</i>	<i>83</i>
<i>Poštovanje/ljubaznost</i>	<i>85</i>
<i>Odnos zaposlenih i osuđenica</i>	<i>86</i>
<i>Humanost.....</i>	<i>88</i>
<i>Pristojnost</i>	<i>90</i>
<i>Briga o ranjivim grupama</i>	<i>91</i>

<i>Pomoć i podrška.....</i>	<i>93</i>
Procena harmonije i njenih poddimenzija s obzirom na socio- demografske karakteristike ispitanica.....	94
<i>Starost ispitanica i procena harmonije i njenih poddimenzija</i>	<i>94</i>
<i>Obrazovanje ispitanica i procena harmonije i njenih poddimenzija.....</i>	<i>98</i>
<i>Mesto prebivališta ispitanica i procena harmonije i njenih poddimenzija</i>	<i>101</i>
Procena harmonije i njenih poddimenzija s obzirom na kriminološke karakteristike ispitanica	102
<i>Tip kriminalitet i procena harmonije i njenih poddimenzija.....</i>	<i>102</i>
<i>Vrsta krivičnog dela i procena harmonije i njenih poddimenzija ...</i>	<i>104</i>
<i>Dužina zatvorske kazne i procena harmonije i njenih poddimenzija.....</i>	<i>108</i>
Procena harmonije i njenih poddimenzija s obzirom na penološke karakteristike ispitanica	109
<i>Prethodno iskustvo sa izdržavanjem kazne zatvora i percepcija dimenzije harmonije i njenih poddimenzija</i>	<i>109</i>
<i>Primena mera bezbednosti i percepcija dimenzije harmonije i njenih poddimenzija</i>	<i>111</i>
<i>Odeljenje i percepcija dimenzije harmonije i njenih poddimenzija.....</i>	<i>112</i>
<i>Disciplinsko kažnjavanje i percepcija dimenzije harmonije i njenih poddimenzija</i>	<i>114</i>
<i>Radno angažovanje u zatvoru</i>	<i>116</i>
<i>Korišćenje proširenih prava i pogodnosti i percepcija dimenzije harmonije i njenih poddimenzija</i>	<i>118</i>
<i>Posete u zatvoru i percepcija dimenzije harmonije i njenih poddimenzija</i>	<i>120</i>
<i>Posebne mere i percepcija dimenzije harmonije i njenih poddimenzija </i>	<i>121</i>
<i>Podrška i percepcija dimenzije harmonije i njenih poddimenzija.....</i>	<i>123</i>
Diskusija	126
<i>Harmonija u zatvoru za žene.....</i>	<i>126</i>
<i>Sociodemografske karakteristike i harmonija u zatvoru za žene.....</i>	<i>130</i>
<i>Kriminološke i penološke karakteristike i harmonija u zatvoru za žene.....</i>	<i>131</i>
PERCEPCIJA PROFESIONALIZMA U ZATVORU ZA ŽENE	135
Uvod	135
Ocena dimenzije profesionalizma.....	139
Poddimenzije profesionalizma	140

<i>Profesionalizam zaposlenih</i>	140
<i>Opravdanost birokratije</i>	142
<i>Pravičnost</i>	143
<i>Organizacija i doslednost</i>	144
Procena profesionalizma i njenih poddimenzija s obzirom na sociodemografske karakteristike ispitanica	146
<i>Starost ispitanica i procena profesionalizma i njegovih poddimenzija</i>	146
<i>Obrazovanje ispitanica i procena profesionalizma i njegovih poddimenzija</i>	148
Procena profesionalizma i njegovih poddimenzija s obzirom na kriminološke karakteristike ispitanica	151
<i>Tip kriminaliteta i procena profesionalizma i njegovih poddimenzija</i>	151
<i>Grupa krivičnih dela i procena profesionalizma i njegovih poddimenzija</i>	152
<i>Dužina kazne zatvora i procena profesionalizma i njegovih poddimenzija</i>	155
Procena profesionalizma i njegovih poddimenzija s obzirom na penološke karakteristike ispitanica	156
<i>Ranije zatvorsko iskustvo (penološki povrat) i percepcija dimenzije profesionalizma i njenih dimenzija</i>	157
<i>Primena mera bezbednosti medicinskog karaktera i percepcija dimenzije profesionalizma i njenih poddimenzija</i>	158
<i>Razvrstanost u zatvorska odeljenja i percepcija dimenzije profesionalizma i njenih poddimenzija</i>	159
<i>Disciplinsko kažnjavanje i percepcija dimenzije profesionalizma i njenih poddimenzija</i>	161
<i>Posebne mere i percepcija dimenzije profesionalizma i njenih poddimenzija</i>	163
<i>Radno angažovanje u zatvoru i percepcija dimenzije profesionalizma i njenih poddimenzija</i>	164
<i>Korišćenje proširenih prava i pogodnosti i percepcija dimenzije profesionalizma i njenih poddimenzija</i>	166
<i>Prijem poseta u zatvoru i percepcija dimenzije profesionalizma i njenih poddimenzija</i>	167
<i>Podrška i percepcija dimenzije profesionalizma i njenih dimenzija</i>	169
Diskusija	172
PERCEPCIJA BEZBEDNOSTI U ZATVORU ZA ŽENE	177
Uvod	177

Moć i „autoritet“ zatvorskih službenika u odnosu na osuđenice	179
Kazneno poravni zavod za žene u Srbiji:	
bezbednost, disciplina i sigurnost.....	183
Ocena dimenzije bezbednosti	185
Poddimenzije bezbednosti.....	186
<i>Očuvanje reda i bezbednosti</i>	186
<i>Sigurnost osuđenica</i>	188
<i>Prilagođavanje osuđenica</i>	189
<i>Droga i iskorišćavanje</i>	189
Percepcija bezbednosti i njenih poddimenzija s obzirom na socio-	
demografske karakteristike ispitanica.....	191
<i>Starost ispitanica i percepcija bezbednosti i njenih poddimenzija</i> ..	191
<i>Obrazovanje ispitanica i percepcija bezbednosti i njenih</i>	
<i>poddimenzija</i>	193
Kriminološko - penološke karakteristike ispitanica	
i percepcija bezbednosti	194
<i>Primena mere bezbednosti medicinskog karaktera i percepcija</i>	
<i>bezbednosti i njenih poddimenzija</i>	194
<i>Ranije kriminalno ponašanje (krivičnopravni i penološki povrat) i</i>	
<i>percepcija bezbednosti i njenih poddimenzija</i>	195
<i>Radno angažovanje osuđenica</i>	
<i>i percepcija dimenzije bezbednosti</i>	196
<i>Odeljenja, tretmanske grupe i percepcija dimenzije bezbednosti</i> ...	197
<i>Korelacija dimenzije bezbednosti i značaj podrške unutar i van</i>	
<i>zatvora</i>	198
<i>Proširena prava i pogodnosti, posete zatvorenicama i percepcija</i>	
<i>poddimenzija bezbednosti</i>	201
<i>Izrečene disciplinske i posebne mere i percepcija poddimenzija</i>	
<i>bezbednosti</i>	202
Diskusija.....	204
ZAKLJUČAK I PREPORUKE	207
SAŽETAK	215
Predmet, cilj i metod	215
Uzorak.....	217
Glavni nalazi istraživanja	218
<i>Harmonija</i>	219
<i>Profesionalizam</i>	220
<i>Bezbednost</i>	221
Zaključak i preporuke.....	223

EXECUTIVE SUMMARY	225
Subject, aim and method.....	225
Sample.....	227
Main research findings.....	228
<i>Harmony</i>	229
<i>Professionalism</i>	230
<i>Security</i>	231
Conclusion and Recommendations	232
LITERATURA	235
BELEŠKE O AUTORIMA	253

UVOD

Žene kao izvršiteljke krivičnih dela, njihov položaj u krivičnom postupku, tretman i uslovi života u zatvorima teme su kojima se jako dugo nije pridavalo dovoljno pažnje, kako u istraživanjima, tako i prilikom razvijanja zakonodavnog okvira, javnih politika i praksi (Heilburn i dr., 2008; Nikolić-Ristanović, Konstantinović Vilić, 2018; Kovčo Vukadin, Pleško, 2024). O izvršiteljicama krivičnih dela se sporadično pisalo, često u fusnotama u radovima koji su se bavili kriminalitetom uopšte, a koji je suštinski predstavljan kao kriminalitet muškaraca, ili se, pak, o ženama kriminalkama raspravljalo na stereotipan i seksistički način (Mallicoat, 2012). Neretko se takav odnos prema kriminalitetu žena i ženskoj zatvorskoj populaciji pravdao niskom stopom kriminaliteta koje vrše žene, malim udelom žena u ukupnoj strukturi osuđenih lica, a time i u strukturi zatvorske populacije (Heilburn i dr., 2008; Nikolić-Ristanović, Konstantinović Vilić, 2018; Cruz, Lukić, Strand, 2023; Protić, 2023; Quiroga-Carrillo, Ferraces Otero, Lorenzo Moledo, 2024).

Tek krajem XX veka, tačnije od 1980-ih godina, kriminološkinje feminističke orijentacije su ukazale na institucionalizovani seksizam u okviru kriminološke teorije, politike i prakse, skrenule pažnju na žene kao žrtve nasilja i kao izvršiteljke krivičnih dela, kritikujući pri tome 'tradicionalne kriminološke teorije' koje su usmerene na objašnjenje kriminaliteta muškaraca, pa su previše uske i nedovoljno adekvatne da objasne kriminalitet žena (Gehring, 2016; Barberet, Jackson, 2017; Nikolić-Ristanović, Konstantinović Vilić, 2018; Russel i dr., 2020; Quiroga-Carrillo, Ferraces Otero, Lorenzo Moledo, 2024). U svojim radovima one se zalažu za multifaktorsko objašnjenje kriminaliteta žena, odnosno, objašnjavaju ga delovanjem društveno-ekonomskih, kulturnih, socijalnih i drugih faktora, ističući ujedno i vezu između nasilja koje žene trpe, posebno u porodično-partnerskom kontekstu, i kriminaliteta koji vrše žene (Gehring, 2016; Barberet, Jackson, 2017; Nikolić-Ristanović, 2000; Nikolić-Ristanović, Konstantinović Vilić, 2018; Cruz, Lukić, Strand, 2023). Ovakva promišljanja su dala važan doprinos razvijanju posebnog teorijskog objašnjenja kriminaliteta žena, u čijoj osnovi je shvatanje da su putevi muškaraca i žena u kriminalitet, a potom i kroz krivični postupak i zatvor različiti, pa je za razumevanje kriminaliteta žena neophodno ispitivanje njihovog života koji je prethodio izvršenju krivičnog dela, kako bi se razumeli faktori koji su doveli do kriminalnog

ponašanja (Gehring, 2016; Russel i dr., 2020). Otvaranje pitanja kriminaliteta žena otvorilo je prostor i za veće interesovanje istraživača, ali i kreatora politika za položaj i tretman žena u krivičnom postupku i zatvoru.

Udeo žena u strukturi prijavljenog i presuđenog kriminaliteta je uvek bio daleko manji u odnosu na udeo muškaraca. Prema podacima Evropske zbirke podataka o kriminalitetu i krivičnom pravosuđu (*European Sourcebook on Crime and criminal Justice*), prosečan udeo osuđenih žena u ukupnom broju osuđenih u 2015. godini u Evropi je iznosio 13,8% i kretao se između 5,4% (u Turskoj) i 29,5% (u Engleskoj i Velsu) (Aebi i dr., 2022). Sa druge strane, žene su, globalno posmatrano, 2022. godine činile oko 7% ukupne zatvorske populacije, ali se istovremeno uočava da je njihov broj u zatvorima porastao za oko 60% od 2000. godine (Fair, Walmsley, 2022). I u Evropi žene čine mali deo ukupne zatvorske populacije - oko 5%, pri čemu je ovaj udeo godinama prilično stabilan, a posmatrano na nivou država kreće se između 2% i 9%, ali se, kao i u svetu, poslednjih godina beleži stalan rast broja žena u zatvorima, koji raste daleko brže nego broj muškaraca u penitencijarnim ustanovama (Heilburn i dr., 2008; Van den Bergh i dr., 2011; UNODC, 2014; Krabbe, Van Kempen, 2017; Aebi i dr., 2022; Heimer, Malone, De Coster, 2023; Bertok, 2024; Ćopić, 2024, 2024a; Kovčo Vukadin, Pleško, 2024; Milićević, 2024; Stefanovska, Peovska, 2024).

Rast broja žena u zatvorima se mahom pripisuje porastu udela lakših imovinskih krivičnih dela, što je indikator feminizacije siromaštva i veće ekonomske ranjivosti žena u odnosu na muškarce; porastu krivičnih dela povezanih sa drogama, što ukazuje na problem javnog zdravlja i činjenicu da se žene sve više suočavaju sa zavisnošću a potom i sa vršenjem krivičnih dela u posrednoj ili neposrednoj vezi sa tim, i porastu udela kratkotrajnih kazni zatvora, te nedovoljnoj primeni alternativnih krivičnih sankcija, mera i postupanja prema ženama, što nije u skladu sa postojećim međunarodnim standardima (Heilburn i dr., 2008; World Health Organization 2009; Mallicoat, Ireland, 2014; Krabbe, Van Kempen, 2017; Acale Sánchez, 2019; Ilijić, Pavićević, 2019; Russel i dr., 2020; Penal Reform International, 2022; Cruz, Lukić, Strand, 2023; Protić, 2023; Ćopić, 2024a).

Takva praksa je, moglo bi se reći, u skladu sa savremenim penalnim populizamom i politikom kontrole kriminaliteta, koja je usmerena na jačanje represije, pooštavanja kaznene politike i rast zatvorske populacije (Soković, 2012; Pavićević, Ilijić, Milićević, 2023; Čopić, Stevanović, Vujičić, 2024; Pavićević, Ilijić, Batrićević, 2024).

Iako čine manjinu ukupne zatvorske populacije, žene u zatvoru „doživljavaju mnogo intenzivniju osudu, diskvalifikaciju i diskriminaciju od muškaraca za ista ili slična krivična dela, posebno ako su majke maloletne dece“ (Radulović, 2023: 246). One bivaju dvostruko stigmatizovane: zbog izvršenja krivičnog dela i boravka u zatvoru i zbog istovremenog kršenja rodnihi normi i očekivanja, odnosno neispunjavanja rodne uloge koju društvo, kroz proces rodne socijalizacije, nameće (Barberet, Jackson, 2017; Protić, 2023). Upravo zbog toga specifičnosti kriminaliteta žena i njihov ukupan položaj u društvu čine žene u zatvoru posebno ranjivim (Petrović, Jovanić, 2019; Pavićević, 2020; Jovanović, Batrićević, 2024). One imaju specifične potrebe koje mogu da se sagledaju kroz četiri ključne dimenzije: zdravlje (fizičko, mentalno i reproduktivno), materinstvo, prethodno iskustvo nasilne viktimizacije, i socijalne kontakte i podršku.

Žene u zatvoru mahom dolaze iz marginalizovanihi i depriviranihi socijalnih konteksta, često su nižeg obrazovnog nivoa, nezaposlene i iz etnički manjinskihi grupa, što sve skupa povećava njihovu vulnerabilnost u zatvorskom okruženju (Van den Bergh i dr., 2011). Istraživanja pokazuju da je u populaciji osuđenica značajno veća stopa mentalnih bolesti nego u opštoj populaciji žena i u populaciji osuđenih muškaraca (Heilburn i dr., 2008; World Health Organization 2009; Mallicoat, 2012; Petrović, Jovanić, 2019; Tyler i dr., 2019; Augsburg i dr. 2022; Ilijić, 2024; Milićević, 2024). Problemi mentalnog zdravlja često su povezani sa prethodnim iskustvom nasilne viktimizacije žena u porodično-partnerskom ili nekom drugom kontekstu (Bloom, Owen, Covington, 2003; Barberet, Jackson, 2017; Heimer, Malone, de Coster, 2023) i utiču na ukupnu dobrobit žena (Pavićević, 2024). Podaci do kojih se došlo istraživanjem kvaliteta zatvorskog života u Srbiji pokazali su da je u momentu ispitivanja (2022-2023) nešto više od polovine osuđenica imalo neki zdravstveni problem; od toga se u oko 40% slučajeva radilo o nekoj vrsti mentalnog poremećaja (depresija, anksioznost, nervoza, bipolarni poremećaj i slično) (Ilijić, 2024: 284). Istraživanje koje je sprovedeno 2024. godine u zatvoru za žene u Severnoj Makedoniji (deo

KPZ Idrizovo) je pokazalo da čak 83,3% osuđenica iz ispitanog uzorka navodi da se suočava sa nekim problemom vezanim za mentalno zdravlje (ankozioznost, depresija, nervoza, paničan strah, osećaj krivice, nezadovoljstvo, osećaj da nisu srećne i slično) (Batić, Jordanova Peshevska, Ivanovska, 2024: 212). Problemi mentalnog zdravlja žena u zatvoru mogu tako da se posmatraju i kao uzrok i kao posledica zatvaranja (World Health Organization 2009).

Veliki broj žena u zatvorima ima problem sa zavisničkim ponašanjima, posebno zavisnost od psihoaktivnih supstanci (Bloom, Owen, Covington, 2003; Saxena, Messina, Grella, 2014; Tyler i dr., 2019; Ilijić, 2024; Jovanović, Batrićević, 2024), što, uz prethodnu viktimizaciju seksualnim nasljem, doprinosi drugim zdravstvenim problemima (hepatitis C, polno prenosive bolesti, HIV virus). Na primer, u Severnoj Makedoniji je skorije istraživanje pokazalo da je 36% osuđenica navelo da ima ili su imale problem sa zavisnošću od droga i/ili alkohola (Batić, Jordanova Peshevska, Ivanovska, 2024: 213). Žene u zatvoru imaju specifične potrebe povezane sa reproduktivnim zdravljem, uključujući planiranje porodice, trudnoću i rađanje deteta tokom boravka u zatvoru (Jovanović, Batrićević, 2024). Najzad, žene u zatvoru imaju i niz drugih, hroničnih bolesti, kao što su kardiovaskularne, respiratorne, bolesti endokrinog sistema i slično (Batić, Jordanova Peshevska, Ivanovska, 2024: 212; Ilijić, 2024), što zahteva adekvatnu zdravstvenu zaštitu.

Većina osuđenica koje se nalaze na izdržavanju zatvorske kazne ima istoriju prethodnog psihičkog, fizičkog i seksualnog nasilja, a neretko žene vrše kivično delo prema svojim zlostavljačima braneći se od nasilja, štiteći sebe i/ili svoju decu (Nikolić-Ristanović, 2000; Bloom, Owen, Covington, 2003; Simeunović-Patić, Jovanović, 2013; Saxena, Messina, Grella, 2014; Simeunović-Patić, Jovanović, 2017; Gehring, 2018; Russel i dr., 2020; Prost i dr., 2022; Stanojoska, 2023).

Zatvaranje vodi odvajanju žene od kuće i onemogućava ispunjavanje uloge majke, te se deprivacija majčinstva smatra najtežom deprivacijom kada su u pitanju osuđenice (Jiang, Winfree, 2006; Špadijer-Džinić, Pavićević, Simeunović-Patić, 2009; Celinska, Siegel, 2010; Einat, Chen, 2012; Nuytiens, Jehaes, 2022; Kovačević i dr., 2024; Tadić, Kordić, 2024). Deprivacija majčinstva biva dodatno pojačana činjenicom da su žene najčešće jedini ili primarni staratelj dece, često samohrane majke (Savić, Knežić, 2019; Barberet, Jackson, 2017). Odvajanje od dece i nemogućnost brige o njima dovodi do patnje, anksioznosti, osećaja

krivice kod osuđenica, te utiče na njihovo mentalno zdravlje, ali i niza negativnih posledica za decu i njihovo odrastanje, rast i razvoj (Dordžević, Hrnčić, 2023; Tadić, Kordić, 2024). Pored deprivacije majčinstva i nedostatka kontakata sa decom, kako pokazuju neka skorija istraživanja, osuđenicama nedostaju i drugi socijalni kontakti sa ljudima iz njihovog neposrednog orkuženja u kome su živele pre dolaska u zatvor, posebno sa roditeljima (Savić, Knežić, 2019), što takođe može negativno da utiče na uspešnost tretmana, ali i reintegracije nakon izlaska iz zatvora.

Dosadašnja istraživanja su takođe pokazala da žene imaju daleko više internalizovanih problema u odnosu na mušku zatvorsku populaciju, da su često žrtve stigmatizacije, odbacivanja i osude od strane porodice, prijatelja, društva, što dodatno utiče na lični identitet osuđenice, nivo samopoštovanja i samopouzdanja, a time i na uspešnost tretmana, ali i proces reintegracije nakon izdržane kazne, koji neretko biva otežan (Petrović, Jovanić, 2019). Na sve to, u zatvorima često nedostaju rodno osetljivi programi, koji bi bili namenjeni upravo ženama i njihovim specifičnim potrebama (Barberet, Jackson, 2017), koji bi im pomogli da se osnaže i što bolje pripreme, a potom i adaptiraju na život na slobodi.

I pored niza sličnosti u pogledu potreba i zahteva koje žene u zatvoru imaju, ipak postoje i neke razlike i specifičnosti u potrebama i izazovima sa kojima se suočavaju osuđenice u zatvorima u svetu, posebno u kontekstu globalnog Severa i globalnog Juga ili, pak, Zapada i Istoka (više o tome u: Milićević, 2024). Kako u analizi ističe Milićević, zatvori u razvijenim državama imaju bolje materijalne uslove za život osuđenica, bolje organizovanu zdravstvenu zaštitu i razvijene raznovrsnije programe rehabilitacije u odnosu na zatvore u zemljama u razvoju (Milićević, 2024). To sve doprinosi i razlikama u načinu postupanja i tretmana, poštovanju osnovnih ljudskih prava osuđenica, drugačijoj socijalnoj klimi u zatvorima i percepciji kvaliteta zatvorskog života.

Polazeći od toga, namera nam je da kroz ovu knjigu osvetlimo pitanje kriminaliteta žena u Srbiji, ukažemo na međunarodne standarde i nacionalnu pravnu regulativu relevantnu za položaj i tretman žena u zatvoru i poštovanje njihovih osnovnih ljudskih prava i analiziramo tri važne dimenzije kvaliteta zatvorskog života osuđenica u Srbiji: profesionalizam, harmoniju i bezbednost. Verujemo da će ova knjiga doprineti narastajućoj literaturi koja se tek tokom protekle tri decenije

više fokusira na žensku perspektivu zatvaranja i utiranju puta novim istraživanjima važnim za razumevanje kriminaliteta žena i njihove pozicije u pentinesijarnim ustanovama van okvira tradicionalnog pristupa orijetisanog na mušku zatvoreničku populaciju.

Poštovanje osnovnih ljudskih prava i zaštita prava osuđenica predstavljaju ključne faktore za osiguranje kvaliteta zatvorskog života, koji čini razliku između zatvorskog sistema kao isključivog sredstva kažnjavanja, s jedne, i resursa za resocijalizaciju i pripremu za izlazak i život na slobodi, sa druge strane (Batrićević i dr., 2023; Pavićević, Ilijić, Batrićević, 2023; Čopić, Stevanović, Vujičić, 2024; Ilijić, Pavićević, Milićević, 2024; Stevanović, Ilijić, Vujičić, 2024). Kvalitetu zatvorskog života doprinosi pozitivna socijalna klima u zatvoru (Ilijić, Stevanović, Vujičić, 2024; Pavićević, Ilijić, Batrićević, 2024), koja podrazumeva interakciju niza organizacionih, fizičkih, socijalnih i emocionalnih uslova života u zatvoru i to onako kako ih percipiraju osuđenici i/ili zaposleni (Ross i dr., 2008; Weinrath, Ricciardelli, 2023). Ona stoga utiče na različite aspekte prizonizacije i tretmana osuđenih: na zadovoljstvo osuđenih i zaposlenih, njihove međusobne odnose i komunikaciju, umanjivanje negativnih psihičkih posledica deprivacije, adaptiranje na uslove života u zatvoru, motivaciju za uključivanje u program postupanja, redukciju konflikata, nasilja i drugoj vidova viktimizacije i zloupotreba u zatvoru i slično (Day i dr., 2011; Liebling, 2011; Harding, 2014; Tonkin, 2016; Long i dr., 2011 prema Auty, Liebling, 2020; Bosma i dr., 2020; van Ginneken, Nieuwbeerta, 2020; Ilijić, 2021; Ilijić, Milićević, Pavićević, 2022; Milićević, 2023; Pavićević, Ilijić, Batrićević, 2024; Ilijić, Pavićević, Milićević, 2024). Pozitivna socijalna klima doprinosi dobrobiti osuđenih lica generalno, pa tako i osuđenica (Ross i dr., 2008), te, kako primećuje Liebling (2011), čini zatvor mestom koji je manje ili više moguć za preživljavanje. Upravo zato je procena kvaliteta zatvorskog života u celini ili pojedinih dimenzija od značaja za razumevanje pozicije u kojoj se nalaze osuđenice tokom izdržavanja kazne zatvora i uspeha tretmana, koji je, pak, važan preduslov uspešne reintegracije i sprečavanja povrata (Harding, 2014; Ross i dr., 2008).

Dosadašnja istraživanja kvaliteta zatvorskog života, uključujući ona koja su u fokusu imala žene u zatvoru, pokazala su da zatvorsko okruženje, posebno način na koji su osuđeni tretirani od strane zaposlenih i drugih osuđenika, kao i profesionalizam i osećaj fer postupanja, ima daleko veći uticaj na dobrobit osuđenih u odnosu na

prethodno životno iskustvo (Slotboom i dr, 2011; Liebling, Ludlow, 2016; Bobić, Pavličević, Hacin, 2022; Batrićević i dr., 2023). Takođe, za dobrobit osuđenih nisu važni samo međuljudski odnosi, humano i legitimno postupanje, već i pristojnost (Auty, Liebling, 2020; Neubacher, Liebling, Kant, 2021). Odsustvo pristojnog ophođenja, posebno zaposlenih prema osuđenim licima, uključujući osuđenice, može da dovede do različitih psihičkih posledica, kao što su stres, anksioznost, depresija, potom do suicidalnih misli i osećanja ljutnje, besa i frustriranosti, što sve skupa može da rezultira konfliktima i različitim vidovima viktimizacije, te da ima negativan uticaj na socijalnu klimu u zatvoru, što snižava percepciju kvaliteta zatvorskog života (Liebling, Hulley, Crewe, 2012). Uz to, kako pokazuju istraživanja, kvalitetu zatvorskog života u velikoj meri doprinose socijalni kontakti i podrška, kako unutar zavoda (između samih osuđenih lica i između osuđenih i zaposlenih), tako i van zavoda – sa porodicom, posebno decom, prijateljima ili drugih licima koja osuđeni vide kao podršku tokom boravak u zatvoru i nakon izlaska, u procesu reintegracije (Ilijić, Pavićević, Milićević, 2024).

Dosadašnja istraživanja u Srbiji koja su u fokusu imala žene koje se nalaze na izdržavanju kazne zatvora u Kazneno-popravnom zavodu za žene u Požarevcu, mahom su se fokusirala na pojedinačne komponente zatvorskog života i tretmana, kao što su, na primer: deprivacije zatvoreničkog života (Špadijer-Džinić, Pavićević, Simeunović-Patić, 2009), uslovi u zatvoru za žene (Nikolić-Ristanović, 2000; Čopić, Šaćiri, 2012), nivo poštovanja prava žena u zatvoru (Čopić, Stevković, Šaćiri, 2012, 2016), izvori podrške koje osuđenice prepoznaju kao najvažnije tokom boravka u zatvoru (Savić, Knežić, 2019) i slično. Stoga je istraživanje kvaliteta zatvorskog života u Srbiji, koje je sprovedeno u okviru PrisonLIFE projekta (Drndarević, 2022), a koje je obuhvatilo i jedini zatvor za žene u Srbiji, posebno dragoceno jer se po prvi put došlo do podataka o percepciji osuđenih lica u zatvorima u Srbiji, uključujući žene, o kvalitetu zatvorskog života u njegovoj celokupnosti, kao i o različitim dimenzijama i poddimenzijama ovog koncepta. Nalazi istraživanja o tri dimenzije kvaliteta života u Kazneno-popravnom zavodu za žene u Požarevcu koji se iznose u ovoj knjizi značajni su za razvijanje preporuka za dalju reformu politika i prakse kako bi se položaj osuđenica unapredio, ali i za dalja istraživanja kao osnov za razvijanje na empirijskim dokazima zasnovanih programa postupanja za žene u zatvoru i njihovu redovnu evaluaciju.

Knjiga je podeljena u dva dela. Prvi deo knjige posvećen je analizi kriminaliteta žena u Srbiji i odgovoru društva na njega. Na osnovu analize dostupnih podataka, analiziraju se obim, struktura i dinamika kretanja kriminaliteta žena u Srbiji tokom poslednje decenije. Potom se analiziraju međunarodni standardi za postupanje prema ženama koje se nalaze u penitensijarnim ustanovama, s fokusom na Pravila Ujedinjenih nacija o postupanju sa zatvorenicama i izvršenju nekustodijalnih mera prema ženama izvršiteljicama (tzv. Bankočka pravila). Treća celina prvog dela knjige posvećena je pravnom i institucionalnom okviru Republike Srbije koji je relevantan za razumevanje položaja žena u zatvoru, dok je četvrta celine posvećena ulozi Nacionalnog preventivnog mehanizma u unapređenju ljudskih prava i položaja žena u zatvoru u Srbiji.

Drugi deo knjige se fokusira na analizu rezultata empirijskog istraživanja kvaliteta života žena u zatvoru u Srbiji. U ovom delu je prvo dat opis metodologije istraživanja koje je sprovedeno u okviru PrisonLIFE projekta, a koje je za cilj imalo dolaženje do podataka o percepciji osuđenih lica u Republici Srbiji o kvalitetu zatvorskog života. Nakon toga su prikazani i analizirani podaci koji se odnose na tri dimenzije kvaliteta zatvorskog života posmatrano iz ugla osuđenica u Kazneno-popravnom zavodu za žene: profesionalizam, harmonija i bezbednost. Na osnovu svega, izvedene su i preporuke za dalji rad na jačanju zakona, politika i praksi kako bi se unapredio položaj žena u zatvoru i u potpunosti izašlo u susret njihovim specifičnim potrebama koje proizilaze iz specifičnosti kriminaliteta koje žene vrše i njihovog ukupnog položaja u društvu.

KRIMINALITET ŽENA U SRBIJI: PREGLED STATISTIČKIH PODATAKA

Uvod

Kriminalitet žena je uslovljen rodnom socijalizacijom, potrebama koje određuje društvo i mestom koje je ženi dodeljeno u društvenoj podeli rada, što je povezano sa specifičnostima puteva koji žene vode u kriminalitet, koji su usko povezani sa preživljavanjem (vezano za prethodno zlostavljanje ili ekonomsku depriviranost) i zloupotrebom droga (Bloom i dr., 2003, prema Gehring, 2016; Russel i dr., 2020). U poređenju sa muškarcima, žene čine lakša krivična dela, a najveći broj krivičnih dela koje vrše povezan je sa ispunjavanjem tradicionalne rodne uloge (Nikolić-Ristanović, Mrvić, 1992; Nikolić-Ristanović, 2000; Barberet, Jackson, 2017). Čak i kada vrše ista krivična dela kao muškarci, okolnosti pod kojima su ta kriminalna ponašanja izvršena se razlikuju od okolnosti pod kojima ih vrše muškarci (Cruz, Lukić, Strand, 2023), a faktori koji utiču na vršenje krivičnih dela ne deluju jednako u slučaju kriminaliteta muškaraca i kriminaliteta žena (Russel i dr., 2020).

U većini država ključni izvor podataka o kriminalitetu, uključujući kriminalitet žena, predstavljaju podaci koje prikupljaju i beleže državni organi, pre svega policija, tužilaštvo i sud. Iz njihovih evidencija dobijaju se podaci o prijavljenom kriminalitetu, kriminalitetu koji je predmet optuženja i presuđenom kriminalitetu. Pored policijskih, tužilačkih i sudskih statistika, važan izvor podataka o kriminalitetu su i penitencijarne statistike, koje sadrže podatke o licima koja se nalaze na izdržavanju kazne zatvora (Soković, 2012). Iako državne statistike, odnosno tzv. administrativni podaci imaju niz ograničenja i nedostataka i po svojoj prirodi predstavljaju sekundarni izvor podataka (Čopić, Stevković, 2012; Soković, 2012; Nikolić-Ristanović, Konstantinović Vilić, 2018), oni su ipak značajni za razumevanje obima i dinamike kriminaliteta i odgovora države i društva na njega. Ovi podaci mogu da budu važni i za praćenje i evaluaciju rada državnih organa, procenu postojećih kapaciteta za prevenciju i suzbijanje kriminaliteta, praćenje primene i efekata pozitivnih propisa, te osnov za zalaganja za izmene zakona, politika i praksi. Kako na osnovu zvaničnih podataka ne može da se meri stvarni kriminalitet, važno je ove podatke dopunjavati podacima iz istraživanja.

Pre nego što ukažemo na podatke koji se tiču kvaliteta života osuđenih žena u zatvoru do kojih se došlo empirijskim istraživanjem, ukazaćemo na obim, strukturu i dinamiku kretanja kriminaliteta žena u Srbiji u protekloj deceniji, a potom i na podatke koji se odnose na kažnjavanje i dinamiku zatvaranja žena u istom periodu.

Obim, dinamika i struktura kriminaliteta žena

Kako bi se uočili trendovi u kretanju kriminaliteta žena na osnovu statističkih podataka koje prikuplja Republički zavod za statistiku, u ovom delu će se analizirati podaci o prijavljenom i presuđenom kriminalitetu žena u Srbiji u periodu od 2013. do 2022. godine, dakle, tokom jedne decenije.¹ Vezano za razumevanje strukture kriminaliteta žena, te kako bi se uočile sličnosti i razlike, tj. promene tokom posmatrane decenije, analiziraće se podaci o strukturi prijavljenog i presuđenog kriminaliteta žena u prvoj (2013) i poslednjoj (2022) posmatranoj godini.

Prijavljeni kriminalitet žena u Srbiji u periodu 2013-2022.

Kako se vidi iz podataka u Tabeli 1, u posmatranom desetogodišnjem periodu žene su u proseku činile 8,3% u strukturi svih lica protiv kojih su podnete krivične prijave (Republički zavod za statistiku, 2014, 2015, 2016, 2017, 2018, 2019, 2020, 2021, 2022, 2023). Pri tome, nakon prve tri posmatrane godine, kada je udeo prijavljenih žena u strukturi svih prijavljenih lica bio oko 8%, beleži se blagi rast, pa se uočava da je sve do 2021. godine on bio prilično stabilan i iznosio oko 10%, da bi se u poslednjoj posmatranoj godini (2022) zabeležio blaži pad (9,4%). Najmanji udeo prijavljenih žena u strukturi svih prijavljenih lica primećuje se u 2014. godini (7,7%), a najviši u 2020. godini (10,2%).

Sa druge strane, ako se posmatra dinamika kretanja prijavljenog kriminaliteta žena, primećuje se da je nakon pada broja prijavljenih žena zbog krivičnih dela 2014. u odnosu na 2013. godinu za 4%, zabeležen rast tokom 2015. (za 15%) i 2016. (za 30%) u odnosu na početnu godinu

¹ Za više podataka o obimu i strukturi kriminaliteta žena u Srbiji u periodu od dvadeset godina (2003-2022), kao i o kaznenoj politici prema ženama za period 2019-2022 videti u: Čopić, 2024a.

posmatranja. Nakon blagog pada u 2017. godini, broj prijavljenih žena je u 2018. bio na sličnom nivou kao 2016. godine, da bi se nakon toga zabeležio pad, koji je uz manje oscilacije, primetan sve do 2022. godine kada je broj prijavljenih žena bio za 6% viši u odnosu na 2013. godinu (Tabela 1).

Tabela 1: Udeo prijavljenih žena u ukupnom broju prijavljenih lica u Srbiji u periodu 2013-2022.

Godina	Ukupan broj prijavljenih lica	Prijavljene žene N	Udeo prijavljenih žena u ukupnom broju prijavljenih %	Prijavljene žene Index
2013.	91411	7378	8,1	100
2014.	92600	7110	7,7	96
2015.	108759	8504	7,8	115
2016.	96237	9601	10,0	130
2017.	90348	8940	9,9	121
2018.	92874	9432	10,1	129
2019.	92797	9178	9,9	124
2020.	74394	7606	10,2	103
2021.	80632	8008	9,9	109
2022.	82958	7838	9,4	106

Izvor: Republički zavod za statistiku, 2014, 2015, 2016, 2017, 2018, 2019, 2020, 2021, 2022, 2023

U Tabeli 2 su prikazani podaci o strukturi prijavljenog kriminaliteta žena u 2013. i 2022. godini. Uočava se da je u obe posmatrane godine najveći broj žena protiv kojih su podnete prijave, bilo prijavljeno za imovinska krivična dela. Međutim, dok je u 2013. godini skoro svaka treća prijavljena žena bila prijavljena zbog krivičnog dela protiv imovine, u 2022. godini to je slučaj sa svakom četvrtom ženom, dakle, beleži se pad broja prijavljenih žena za imovinska dela u 2022. godini za 15% u odnosu na 2013. godinu.

Tabela 2: Struktura prijavljenog kriminaliteta žena u Srbiji u 2013. i 2022. godini

Grupa krivičnih dela	2013.		2022.	
	N	%	N	%
Krivična dela protiv života i tela	238	3,2	175	2,2
Krivična dela proti slobode i prava čoveka i građanina	265	3,6	429	5,5
Krivična dela protiv časti i ugleda	5	0,1	8	0,1
Krivična dela protiv polne slobode	11	0,1	17	0,2
Krivična dela protiv braka i porodice	735	10,0	1250	15,9
Krivična dela protiv imovine	2340	31,7	1993	25,4
Krivična dela protiv intelektualne svojine	21	0,3	7	0,1
Krivična dela provi privrede	537	7,3	267	3,4
Krivična dela protiv zdravlja ljudi	224	3,0	597	7,6
Krivična dela protiv životne sredine	46	0,6	57	0,7
Krivična dela protiv opšte sigurnosti ljudi i imovine	75	1,0	123	1,6
Krivična dela protiv bezbednosti javnog saobraćaja	872	11,8	1071	13,7
Krivična dela protiv računarskih podataka	9	0,1	2	0,02
Krivična dela protiv ustavnog uređenja i bezbednosti R.Srbije	1	0,01	4	0,1
Krivična dela protiv državnih organa	528	7,1	139	1,8
Krivična dela protiv pravosuđa	167	2,3	276	3,5
Krivična dela protiv javnog reda i mira	137	1,9	179	2,3
Krivična dela protiv pravnog saobraćaja	304	4,1	460	5,9
Krivična dela protiv službene dužnosti	731	10,0	563	7,2
Krivina dela protiv čovečnosti i drugih dobara zaštićenih međunarodnim pravom	5	0,1	13	0,2
Krivična dela protiv Vojske Srbije	0	0	0	0
Krivična dela protiv izbornih prava	4	0,1	8	0,1
Krivična dela po osnovu rada	37	0,5	36	0,5
Ostala krivična dela iz posebnih zakona	86	1,1	164	2,1
UKUPNO	7378	100	7838	100

Izvor: Republički zavod za statistiku, 2014, 2023

U 2013. godini u strukturi prijavljenog kriminaliteta žena nakon imovinskih krivičnih dela dolaze krivična dela protiv bezbednosti javnog saobraćaja čiji udeo je oko 12%, a potom krivična dela protiv braka i porodice sa 10%. Ako se pogledaju podaci za 2022. godinu, uočava se porast udela krivičnih dela protiv braka i porodice u strukturi prijavljenog kriminaliteta žena (15,9%); slede krivična dela protiv bezbednosti javnog saobraćaja (13,7%). Takođe se primećuje porast udela krivičnih dela protiv zdravlja ljudi u strukturi prijavljenog kriminaliteta žena u 2022. godini (7,6%) u poređenju sa 2013. (3%) – pri

tome, iako su apsolutni brojevi mali, ipak se uočava da je broj žena protiv kojih su podnete prijave za ovu grupu krivičnih dela u 2022. godini bio skoro tri puta veći u odnosu na 2013. godinu. Najzad, podaci pokazuju da je u strukturi prijavljenog kriminaliteta žena došlo do smanjenja udela krivičnih dela protiv državnih organa i protiv privrede. Tako je u 2022. godini broj žena protiv kojih su podnete prijave za krivična dela protiv privrede bio manji za 50% u odnosu na 2013. godinu, a kada su u pitanju krivična dela protiv državnih organa zabeležen je pad od čak 74%.

U strukturi prijavljenog imovinskog kriminaliteta žena u obe posmatrane godine dominirale su krađe – sa oko 52% i prevare – sa oko 17%, dakle, nije bilo promena u pogledu strukture imovinskog kriminaliteta koji je prijavljen. Kada su u pitanju krivična dela protiv braka i porodice, u obe posmatrane godine dominiraju krivično delo nasilje u porodici i nedavanje izdržavanja. Pri tome, dok je u 2013. godini nasilje u porodici bilo zastupljeno sa 49%, a nedavanje izdržavanja sa 28% u strukturi krivičnih dela protiv braka i porodice za koja su podnete prijave protiv žena, u 2022. godini je taj odnos nešto drugačiji: 57% je činilo krivično delo nasilje u porodici, a 21% krivično delo nedavanje izdržavanja. Kako se iz datih podataka uočava, nema većih promena u strukturi krivičnih dela protiv života i tela: u strukturi prijavljenih krivičnih dela dominiraju lake telesne povrede. Najzad, interesantno je ukazati na strukturu krivičnih dela protiv zdravlja ljudi: oko polovine prijavljenih žena je u 2013. bilo prijavljeno zbog nedozvoljenog držanja opojnih droga, dok je udeo ovog krivičnog dela u strukturi krivičnih dela protiv zdravlja ljudi u 2022. godini a za koje su prijaljene žene bio čak 74%. Sa druge strane, oko jedne trećine prijava za krivična dela protiv zdravlja ljudi u 2013. godini odnosile su se na neovlašćenu proizvodnju i stavljanje u promet opojnih droga, dok je taj udeo u 2022. godini bio manji i iznosio je oko 15%.

Presuđeni kriminalitet žena u Srbiji u periodu 2013-2022.

Kada je u pitanju presuđeni kriminalitet žena, podaci pokazuju da su u Srbiji u periodu od 2013. do 2023. godine žene u proseku činile oko 10% svih osuđenih lica za krivična dela, pa se uočava prilično stabilan trend (Tabela 3) (Republički zavod za statistiku, 2014, 2015, 2026, 2017, 2018, 2019, 2020, 2021, 2022, 2023).

Kako pokazuju podaci u Tabeli 3, udeo osuđenih žena u ukupnom broju osuđenih lica u posmatranom periodu se kretao od 9,2% u 2015. do 10,8% u 2020. godini. Ako se ovi podaci uporede sa, na primer, periodom 1970-ih i 1980-godina, kada je udeo žena u ukupnom broju osuđenih lica u Srbiji iznosio oko 15% (Nikolić-Ristanović, Mrvić, 1992: 19), možemo da zaključimo da se poslednjih decenija beleži pad presuđenog kriminaliteta žena.

Tabela 3: Udeo osuđenih žena u ukupnom broju osuđenih lica u Srbiji u periodu 2013-2022.

Godina	Ukupan broj osuđenih lica	Osuđene žene N	Udeo osuđenih žena u ukupnom broju osuđenih lica %	Osuđene žene Index
2013.	32241	3204	9,9	100
2014.	35376	3351	9,5	105
2015.	33189	3084	9,3	96
2016.	32525	3048	9,4	95
2017.	31759	2913	9,2	91
2018.	29750	2968	10,0	93
2019.	28112	2826	10,1	88
2020.	25487	2750	10,8	86
2021.	27508	2853	10,4	89
2022.	26200	2690	10,3	84

Izvor: Republički zavod za statistiku, 2014, 2015, 2026, 2017, 2018, 2019, 2020, 2021, 2022, 2023

Kada se posmatra kretanje broja osuđenih žena u posmatranom periodu, primećuje se porast 2014. u odnosu na početnu godinu – 2013. i to za 5%, da bi se potom zabeležio trend konstantnog pada sve do 2020. godine kada je bilo za 14% manje osuđenih žena u odnosu na 2013. U 2021. godini dolazi do blagog rasta broja osuđenih žena, ali on svakako ostaje

ispod nivoa u odnosu na prvu posmatranu godinu. Blagi pad je zabeležen u poslednjoj posmatranoj godini, i on je bio za 16% manji u poređenju sa 2013. godinom.

Na ovom mestu bi bilo interesantno ukazati na neke sličnosti i razlike, te promene u strukturi presuđenog kriminaliteta žena u 2013. i 2022. godini, koje deli period od jedne decenije.

Kako pokazuju podaci u Tabeli 4, u 2013. godini skoro jednu trećinu krivičnih dela za koje su žene bile osuđene činila su krivična dela protiv imovine. U strukturi imovinskog kriminaliteta dominirale su krađa (53,1%) i teška krađa (13,6%). Slede krivična dela protiv državnih organa i bezbednosti javnog saobraćaja. Nešto manje od 9% žena bile su osuđene za krivična dela protiv braka i porodice: malo više od polovine njih (53,9%) bile su osuđene za krivično delo nedavanje izdržavanja, dok je njih 28,5% bilo osuđeno za krivično delo nasilje u porodici.

Sa druge strane, u 2022. godini u strukturi presuđenog kriminaliteta žena i dalje dominiraju krivična dela protiv imovine: skoro trećina osuđenih žena je bila osuđena za imovinski kriminalitet, pa se u strukturi presuđenog imovinskog kriminaliteta ne uočava razlika koja je vidljiva kod prijavljenog imovinskog kriminaliteta u dve posmatrane godine. Slede krivična dela protiv braka i porodice i krivična dela protiv zdravlja ljudi, a potom i krivična dela protiv bezbednosti javnog saobraćaja.

Primećuje se da su krivična dela protiv života i tela u strukturi osuđenih žena zastupljena sa manje od 3%. U strukturi imovinskih krivičnih dela dominiraju krađa (59,2%) i teška krađa (8,3%), koja je, pak, prisutna u manjem procentu nego 2013. godine. Kada su u pitanju krivična dela protiv braka i porodice, najveći broj žena je i u 2022. godini bio osuđen za nedavanje izdržavanja (48,7%), ali se primećuje da je udeo osuđenih žena za nasilje u porodici veći u poređenju sa 2013. godinom, pa je 2022. godine iznosio čak 39,3%. U strukturi krivičnih dela protiv zdravlja dominiraju krivična dela povezana sa drogama: 79,2% žena je bilo osuđeno za nedozvoljeno držanje opojnih droga, a 16,6% za nedozvoljenu proizvodnju i stavljanje u promet opojnih droga.

Tabela 4: Struktura presuđenog kriminaliteta žena 2013. i 2022. godine

Grupa krivičnih dela	2013.		2022.	
	N	%	N	%
Krivična dela protiv života i tela	199	6,2	74	2,8
Krivična dela proti slobode i prava čoveka i građanina	60	1,2	87	3,2
Krivična dela protiv časti i ugleda	165	5,1	93	3,5
Krična dela protiv polne slobode	9	0,3	14	0,5
Krivična dela protiv braka i porodice	284	8,9	374	13,9
Krivična dela protiv imovine	1007	31,4	843	31,3
Krivična dela protiv intelektualne svojine	8	0,2	4	0,1
Krivična dela provi privrede	173	5,4	134	5,0
Krivična dela protiv zdravlja ljudi	169	5,3	288	10,7
Krivična dela protiv životne sredine	12	0,4	17	0,6
Krivična dela protiv opšte sigurnosti ljudi i imovine	19	0,6	24	0,9
Krivična dela protiv bezbednosti javnog saobraćaja	296	9,2	251	9,3
Krivična dela protiv računarskih podataka	2	0,1	0	0,0
Krivična dela protiv ustavnog uređenja i bezbednosti RS	0	0,0	1	0,1
Krivična dela protiv državnih organa	334	10,4	37	1,4
Krivična dela protiv pravosuđa	26	0,8	44	1,6
Krivična dela protiv javnog reda i mira	76	2,4	73	2,7
Krivična dela protiv pravnog saobraćaja	159	5,0	130	4,8
Krivična dela protiv službene dužnosti	142	4,4	40	1,5
Krivina dela protiv čovečnosti i drugih dobara zaštićenih međunarodnim pravom	7	0,2	3	0,1
Krivična dela protiv Vojske Srbije	1	0,1	1	0,1
Krivična dela po osnovu rada	10	0,3	4	0,1
Ostala krivična dela iz posebnih zakona	46	1,4	154	5,7
UKUPNO	3204	100	2690	100

Izvor: Republički zavod za statistiku, 2014, 2023

Ako se uporede dve posmatrane godine koje deli period od deset godina, uočava se da u strukturi presuđenog kriminaliteta žena u oba perioda dominira imovinski kriminalitet. Primećuje se pad udela krivičnih dela protiv života i tela za koje su žene bile osuđene 2022. u odnosu na 2013. godinu, iako su u obe posmatrane godine u strukturi ove grupe krivičnih dela najveći udeo činile lake telesne povrede (68,3% u 2013. i 74,3% u 2022.). U 2022. se beleži rast udela krivičnih dela protiv braka i porodice u strukturi presuđenog kriminaliteta žena u odnosu na 2013. godinu. Pri tome, unutar ove grupe krivičnih dela uočava se rast udela krivičnog dela nasilje u porodici u 2022. u poređenju sa 2013. godinom.

Rast udela krivičnih dela protiv zdravlja ljudi i to krivičnih dela povezanih sa drogama u strukturi presuđenog kriminaliteta žena reflektuje globalne trendove: u 2022. se beleži dvostruki rast udela krivičnih dela protiv zdravlja ljudi (a to su prevashodno krivična dela povezana sa drogama) (10,7%) u ukupnom presuđenom kriminalitetu žena u odnosu na 2013. (5,3%). Udeo krivičnih dela protiv bezbednosti javnog saobraćaja je u obe posmatrane godine na istom nivou, ali se beleži veliki pad udela krivičnih dela protiv državnih organa u 2022. (1,4%) u odnosu na 2013. godinu (10,4%). Dakle, ako se posmatra poslednja decenija uočavaju se određene promene u strukturi kriminaliteta žena, pri čemu se struktura kriminaliteta žena menja u skladu sa promenama u društvu i posebno promenama u položaju žene u društvu. Ona je u skladu i sa globalnim trendovima, posebno kada je u pitanju kriminalitet povezan sa drogama, ali i kažnjavanje za, uslovno rečeno, lakša imovinska krivična dela.

Dinamika kažnjavanja žena kaznom zatvora

Iako penitensijarne statistike ne spadaju striktno u statistiku kriminaliteta, one su ipak značajne, jer se, kako primećuje Soković, vezuju za presuđeni kriminalitet i „prikazuju završnu fazu formalne kontrole kriminaliteta i meru u kojoj se ostvaruje ili neostvaruje svrha kažnjavanja“, pa su, i pored ograničenja, ove statistike važne za razumevanje stanja kriminaliteta, iako „zatvorenička populacija nije reprezentativna za ukupnu kriminalnu populaciju“ (Soković, 2012: 84).

Podaci koji su dostupni u SPACE I² bazi podataka pokazuju da je u posmatranom periodu, u proseku udeo žena u ukupnoj populaciji lica lišenih slobode, što uključuje kako one koji su na izdržavanju kazne zatvora tako i pritvorena lica, iznosio oko 3,9%. Udeo žena u zatvorskoj populaciji bio je najniži 2014. (3,2%), a najviši 2020. godine (4,2%). U poslednjoj posmatranoj godini udeo je iznosio 4,1%, što svrstava Srbiju među države koje imaju niži udeo žena u zatvorskoj populaciji od proseka za Evropu koji te godine iznosi 5,1% (Aebi i dr., 2022).

Tabela 5: Udeo žena u zatvorskoj populaciji u Srbiji u periodu 2013-2022.

Godina	Broj zatvorenika	Broj žena	%	Index
2013.	10031	414	4,1	100
2014.	10288	332	3,2	80
2015.	10064	366	3,6	88
2016.	10672	413	3,9	100
2017.*	-	-	-	-
2018.	10807	390	3,6	94
2019.	10871	443	4,1	107
2020.	11077	460	4,2	111
2021.	10540	455	4,1	110
2022.	10557	437	4,1	106

* Podaci za 2017. godinu nisu bili dostupni.

Ako se posmatra dinamika kretanja broja žena u zatvoru u Srbiji po godinama (tzv. *stock data*), primećuje se pad broja žena u zatvoru, uključujući i pritvorenice 2014. u odnosu na 2013. godinu i to za 20%. Tokom naredne dve godine - 2015. i 2016. – beleži se rast, pa je broj žena u zatvoru 2016. godine bio na istom nivou kao u 2013. U 2018. se beleži blagi pad u poređenju sa prethodnom posmatranom godinom, a potom se uočava trend rasta u naredne tri godine – 2019., 2020. i 2021. godine, kada je u proseku za oko 9% viši u odnosu na prvu posmatranu godinu. Najzad, u 2022. godini udeo žena u ukupnoj zatvoreničkoj populaciji bio je na gotovo istom nivou kao 2019. a time i dalje iznad nivo u odnosu na 2013. godinu i to za 6%.

² The Council of Europe Annual Penal Statistics: SPACE I (Custody). Više informacija dostupno je na <https://wp.unil.ch/space/history-of-the-project/>.

Iako je prosečan udeo žena u ukupnoj zatvorskoj populaciji ispod srednje vrednosti za Evropu, i relativno stabilan, ipak se i u Srbiji uočava trend stalnog rasta broja žena u zatvoru i pritvoru, što nije u skladu sa relevantnim međunarodnim standardima, posebno sa Pravilima Ujedinjenih nacija o postupanju sa zatvorenicama i izvršenju nekustodijalnih mera prema ženama izvršiteljicama (tzv. Bankočka pravila), koji sugerišu širu primenu alternativnih sankcija, mera i vidova postupanja prema ženama.

Kazeno popravni zavod za žene u Požarevcu. Autor fotografija: Nikola Drndarević.
Fotografije su napravljene 2024. godine uz dozvolu Uprave za izvršenje krivičnih sankcija i
Ministarstva pravde Republike Srbije.

MEĐUNARODNI STANDARDI O POLOŽAJU ŽENA U ZATVORU

Uvod

Sve do usvajanja Pravila UN o postupanju sa zatvorenicama i izvršenju nekustodijalnih mera prema ženama izvršiteljicama (tzv. Bankočkih pravila), samo se sporadično ukazivalo na specifičnosti položaja žena u zatvorima, pre svega vezano za potrebu za posebnim institucijama za žene, majčinstvo (u smislu postojanja posebnih prostorija za tretman trudnica, porodilja i majki sa decom, kao i jaslica za decu ako majka želi da dete ostane sa njom tokom izdržavanja zatvorske kazne), omogućavanje redovnih socijalnih kontakata sa porodicom, posebno decom, obraćanje posebne pažnje na higijenske, fizičke, stručne, društvene i psihološke potrebe žena, omogućavanje zatvorenicama koje su bile žrtve nasilja pristupa specijalizovanim službama, a ukazivano je i na nedostatak rodno osetljivih programa za žene u zatvoru (Konstantinović Vilić, Kostić, 2006; Barberet, Jackson, 2017). Na planu zalaganja za prepoznavanje specifičnih potreba i zahteva žena u zatvorima i unapređenje njihovog položaja i tretmana u zatvoru i ujednačavanja politika i prakse širom sveta, ključni korak načinjen je sa usvajanjem Pravila o postupanju sa zatvorenicama i izvršenju nekustodijalnih mera prema ženama izvršiteljicama (tzv. Bankočka pravila), koju pojedini autori sasvim opravdano smatraju kamenom temeljcem za unapređenje položaja i tretmana žena u zatvorima (Krabbe, Van Kempen, 2017).

Ciljevi i principi Bankočkih pravila

Bankočka pravila je usvojila Generalna skupština Ujedinjenih nacija 21. decembra 2010. godine.³ Iako čine deo tzv. 'mekog prava', ona

³ Rezolucija Generalne skupštine Ujedinjenih nacija, A/RES/65/229, 65/229. United Nations Rules for the Treatment of Women Prisoners and Non-custodial Measures for Women Offenders (the Bangkok Rules), dostupno na https://www.unodc.org/documents/justice-and-prison-reform/Bangkok_Rules_ENG_22032015.pdf, stranici pristupljeno 18.9.2022.

ipak predstavljaju prvi međunarodni dokument koji se na celovit i sveobuhvatan način bavi položajem žena u sistemu izvršenja krivičnih sankcija, uključujući položaj i tretman žena u zatvorima, pružajući smernice državama članicama za preduzimanje konkretnih mera kako bi se odgovorilo na specifične potrebe i zahteve žena u zatvoru (Kovačević, 2012; Barberet, Jackson, 2017; Krabbe, Van Kempen, 2017). Bankočka pravila prepoznaju zatvorenice kao posebno ranjivu društvenu grupu, koja ima niz specifičnih potreba i zahteva u odnosu na muškarce, ali, kako se navodi u preambuli ovog dokumenta, zatvori su građeni po meri muškaraca, što za rezultat ima zanemarivanje specifičnih potreba žena u institucijama za izvršenje kazne lišenja slobode, te izlaganje rodno zasnovanoj diskriminaciji i drugim vidovima opresije (Barberet, Jackson 2017; Krabbe, Van Kempen, 2017).

Glavni cilj Bankočkih pravila je zaštita žena od negativnih efekata prizonizacije, koji u uslovima maskulinizacije zatvaranja imaju posebno negativan efekat na mentalno i fizičko zdravlje žena, njihovu dobrobit i blagostanje (Barberet, Jackson, 2017). Kako navode Barberet i Jackson (2017), ovaj dokument se s punim pravom može posmatrati kao dokument zasnovan na potrebama žena u zatvorima da se poštuju njihova specifična prava, na šta su ukazala brojna istraživanja i praksa.

Bankočka pravila su dopuna svih postojećih pravila u postupanju sa zatvorenicama⁴, a u njihovom fokusu su tri osnovna segmenta: specifične potrebe žena i odgovor na njih, prevencija zlostavljanja i podrška ženama sa iskustvom viktimizacije, i zaštita prava dece (koja su rođena u zatvoru, odnosno, koja borave sa majkama u zatvoru kada to nacionalni propisi dozvoljavaju). Njihova implementacija u praksi trebalo bi da osigura unapređenje položaja osuđenih žena, efikasniji tretman i lakšu reintegraciju, a što sve skupa doprinosi unapređenju kvaliteta njihovog života tokom boravka u zatvoru, ali i nakon izlaska na slobodu.

Osnovni princip na kome počivaju sva pravila sadržana u ovom dokumentu je princip nediskriminacije, dok se zadovoljavanje specifičnih potreba žena u zatvoru neće smatrati diskriminatornim postupanjem, jer takav pristup osigurava postizanje rodne ravnopravnosti (Pravilo 1), što je u skladu i sa članom 4 Konvencije Ujedinjenih nacija o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena (CEDAW).

⁴ Više o međunarodnim standardima za postupanje sa osuđenim licima u zatvorima videti u: Ćopić, Stevanović, Vujičić, 2024.

Pozicioniranje zatvora i prijem osuđenica

Na početku je značajno ukazati na Pravilo 4, u kome se navodi da žene treba da budu smeštene u institucijama koje nisu značajno udaljene od mesta njihovog prebivališta ili boravišta, što je bitno za omogućavanje redovnih kontakata sa porodicom, posebno sa decom, kako bi se osiguralo umanjivanje negativnih efekata deprivacije majčinstva usled zatvaranja. Pored toga, ovo pravilo je značajno i za kontakte osuđenica sa službama u zajednici, koje su od značaja za pripremu za izlazak na slobodu i reintegraciju po izlasku. Iako se u obrazloženju Bankočkih pravila navodi da u mnogim zemljama postoji samo jedan zatvor za žene, to ne bi trebalo da bude prepreka da vlasti na drugi način obezbede da žene izdržavaju kaznu što bliže svojim domovima, odnosno sredini u koju treba da se vrate.

Prilikom prijema na izdržavanje kazne zatvora (Pravilo 2), neophodno je da se obrati posebna pažnja na ranjivost osuđenice. Naime, žene, posebno one koje su nepismene, siromašne, koje su pretrpele nasilje i koje su primarni staratelji svoje dece i porodica, osećaju se posebno ranjivim prilikom prijema u zatvor, posebno kada su primarne izvršiteljke, odnosno ako se prvi put nađu u penitencijarnoj ustanovi. U momentu ulaska u ustanovu one često nisu svesne svojih prava, mogu biti uznemirene zbog onoga što im se dešava, kao i zbog razmišljanja o tome kako će zatvaranje uticati na njihovu decu. Isto tako, pojedina istraživanja su pokazala da su upravo u momentu prijema i tokom početnog perioda boravka u ustanovi, žene u povećanom riziku od samopovređivanja i samoubistva (Van den Bergh i dr., 2011; Mennicke, Daniels, Fraga Rizo, 2021). Zbog svega toga, potrebno je da se prilikom prijema u zatvorsku ustanovu obezbedi prostor da osuđenica može da kontaktira sa porodicom i rođacima, da joj se pruži pravna pomoć i da joj se daju potrebne informacije (o pravilima i zatvorskom režimu, kao i dostupnim vidovima podrške) na jeziku koji razume, a u slučaju stranih državljanke, da se obezbedi kontakt sa konzularnim predstavnikom.

Posebno se ističe da će osuđenicama biti omogućen kontakt sa licima izvan ustanove u cilju zbrinjavanja dece, pa i ograničeno odlaganje početka izvršavanja kazne, ukoliko je to neophodno i u najboljem interesu deteta. U neposrednoj vezi sa tim je i Pravilo 3 u kome se navodi da će se po prijemu osuđenice na izdržavanje kazne evidentirati

podaci o detetu/deci (ime i prezime, godište i, ako dete nije u pratnji majke, gde se nalazi i ko ima starateljstvo nad njim). To je važno za kasnije uspostavljanje socijalnog kontakta osuđenice sa decom, koji treba da bude u najboljem interesu deteta kako to predviđa i Konvencija o pravima deteta, na šta takođe upućuju i brojna istraživanja jer su često deca osuđenih lica, posebno osuđenica isključena iz sistema zaštite i predstavljaju „nevidljive žrtve“ kriminaliteta (Đorđević, Hrnčić, 2023; Kovačević i dr., 2024; Tadić, Kordić, 2024). Istraživanja negativnih iskustava u detinjstvu pokazuju da boravak člana porodice u zatvoru, posebno majke ostavlja ozbiljne posledice na odrastanje deteta, ali i na ukupan kvalitet život i zdravlja kada odrastu, dakle, posledice zatvaranja člana porodice, posebno majke, za decu su dugoročne (Kostić i dr., 2019).

Lična higijena, zdravstvena zaštita i podrška osuđenicama sa iskustvom nasilja

Posebna pažnja poklanja se zadovoljavanju potrebe za održavanjem lične higijene osuđenica, uključujući obezbeđivanje besplatnih higijenskih uložaka i redovno snabdevanje vodom za ličnu negu žena i dece, posebno žena koje su uposlene u kuhinji, koje su u drugom stanju, doje ili tokom ciklusa (Pravilo 5). U protivnom, neobezbeđivanje ovih uslova bi moglo da se tretira kao degradirajuće ponašnje prema standardima Evropskog komiteta za prevenciju torture i nehumanog i degradirajućeg tretmana ili kažnjavanja.⁵

Veći broj pravila je fokusiran na zdravstvenu zaštitu osuđenica u smislu zaštite njihovog fizičkog, mentalnog i reproduktivnog zdravlja (Pravila 6-18). Već prilikom prijema, potrebno je sprovesti kompletan lekarski pregled i identifikovati primarne zdravstvene potrebe žene. Neophodno je preduzimanje mera za otkrivanje prisustva seksualno prenosivih bolesti ili bolesti koje se prenose preko krvi, a fokus se stavlja i na mentalno zdravlje, posebno na postojanje posttraumatskog stresnog poremećaja i rizika od suicida i samopovređivanja. Takođe, naročita pažnja treba da bude usmerena na identifikovanje zavisnosti od psihoaktivnih supstanci i iskustva viktimizacije seksualnim ili drugim oblicima rodno zasnovanog nasilja. Preglede treba da obavljaju osobe

⁵ CPT Standards, 2006, Izvod iz 10th General Report, CPT/Inf (2000) 13, para. 31.

ženskog pola, osim u hitnim slučajevima. Uz to, prisustvo zatvorskog osoblja pregledima treba da bude izuzetak, a kada prisustvuju pregledu, onda to treba da budu žene, a sam pregled sproveden na način kojim se garantuje privatnost, poverljivost i dostojanstvo zatvorenice. Ako je dete u pratnji majke, i ono prolazi kroz lekarski pregled.

U cilju zadovoljavanja zdravstvenih potreba zatvorenica, Bankočka pravila apostrofiraju potrebu razvijanja i implementiranja individualizovanih, rodno osetljivih i sveobuhvatnih programa rehabilitacije za žene sa mentalnim problemima (Pravilo 12), programa tretmana, nege i podrške ženama sa HIV virusom (Pravila 13-14), odvikavanja od psihoaktivnih supstanci (Pravilo 15) i za prevenciju suicida i samopovređivanja (Pravilo 16). Uz to, u zatvorima bi trebalo da se organizuju programi usmereni na podizanje svesti o zdravstvenoj zaštiti i značaju preventivnih pregleda i mera (na primer, vezano za skrininge dojke, ginekološke preglede i slično) (Pravila 17-18).

Polazeći od toga da većina osuđenica ima iskustvo nasilne viktimizacije, Bankočka pravila sadrže niz odredbi usmerenih na informisanje, pomoć i podršku ženama sa iskustvom nasilja (na primer, informisanje o njihovom pravu na pokretanje sudskog postupka, pristup pravnoj zaštiti, specijalizovanoj psihološkoj pomoći i savetovanju tokom boravka u zatvoru, konsultovanje sa zatvorenicom u pogledu kruga lica kojima je dozvoljena poseta i slično).

Klasifikacija i režim izvršenja kazne zatvora

Poseban segment Bankočkih pravila posvećen je klasifikaciji i režimu izvršenja kazne zatvora. Prilikom klasifikacije osuđenica mora se vodi računa o njihovim specifičnim rodno zasnovanim potrebama, ali i imati na umu činjenicu da su one manje društveno opasne, te da bilo kakvi vidovi izolacije žena mogu imati dugotrajne negativne posledice na njihovo mentalno zdravlje.

Program postupanja mora da bude individualizovan, a posebnu pažnju treba obratiti na osuđenice sa mentalnim problemima, koje, kako stoji u pravilima, ne bi trebalo smeštati u ustanove ili delove ustanova sa visokim nivoom obezbeđenja, već u ustanove ili delove ustanove koje nisu restriktivne i koje imaju niži stepen obezbeđenja. Osuđenicama se mora obezbediti jednak pristup izbalansiranim i sveobuhvatnim aktivnostima tokom boravka u zatvoru, koje treba da budu prilagođene

potrebama žena, generalno, ali i pojedinih kategorija osuđenica, kao što su trudnice, majke sa decom i žene koje doje.

Bezbednost i disciplina

Deo pravila odnosi se na pitanje bezbednosti i discipline. Pravila 19-21 odnose se na pretresanje zatvorenica. Lični pretres mora da se sprovodi na način da se osigura zaštita dostojanstva i poštovanje ličnosti osuđenice. Pri tome, pretres treba da vrši isključivo žensko osoblje, koje ima odgovarajuću obuku za sprovođenje ovih postupaka u skladu sa utvrđenim procedurama. Posebno se insistira na razvijanju i uvođenju alternativnih metoda pretresu tela u vidu skenera, kako bi se izbegli invazivni telesni pregledi, a time i štetan psihološki i mogući fizički uticaj ovakvih pretresa na osuđenice. Najzad, kako stoji u Pravilu 21, zatvorsko osoblje treba da pokaže stručnost, profesionalnost i senzitivnost, te da očuva poštovanje i dostojanstvo prilikom pretresa dece koja su u zatvoru sa majkom, kao i dece koja dolaze u posetu majkama.

Pravila 22 i 23 se odnose na disciplinsko kažnjavanje. Prema ovim pravilima, majke sa decom, trudnice i dojilje ne smeju da se upućuju u samicu. Uz to, predviđa se da zabrana kontakta sa porodicom, posebno sa decom ne može da bude disciplinska kazna.

Sredstva za vezivanje nikada ne smeju biti korišćena na ženama tokom rada, porođaja i neposredno nakon rađanja deteta. Najzad, pravila predviđaju obezbeđivanje zaštite ženama koje dožive nasilje tokom boravka u zatvoru.

Socijalni kontakti

U Bankočkim pravilima se posebno insistira na podsticanju socijalnih kontakata osuđenica sa spoljnim svetom, i to posebno sa porodicom, decom, starateljima ili zakonskim zastupnikom dece, i redovnim posetama (posebno posetama bračnog druga i/ili dece i to u prostoru koji je za to namenjen). Posebna pažnja treba da se posveti merama koje treba da osiguraju kontakte sa porodicom ženama čije porodice žive daleko od zatvora kako bi se umanjile negativne posledice razdvajanja i otežanog viđanja zbog udaljenosti zavoda od njihovih domova.

Posebno osetljive grupe osuđenica

Bankočka pravila pažnju usmeravanju na postupanje prema trudnicama, majkama sa decom i dojiljama, maloletnicama i prema drugim posebno ranjivim kategorijama žena u zatvoru, poput stranih državljanke i pripadnice manjinskih grupa (etničkih ili verskih). Na primer, maloletnicama treba obezbediti jednak pristup obrazovanju i stručnom osposobljavanju kao maloletnicima koji se nađu u zatvoru, potom, pristup uslugama podrške u slučaju da imaju iskustvo rodno zasnovanog nasilja, pristup edukacijama vezanim za reproduktivno zdravlje, preventivne preglede i slično kako bi se unapredila zdravstvena kultura i pristup ginekološkim pregledima. Isto tako, u slučaju trudnoće, maloletnice moraju da imaju jednak pristup zaštiti kao i punoletne osuđenice.

Kada su u pitanju trudnice i dojilje, one moraju da imaju pristup savetovanju vezanom za njihovo stanje, zdravo okruženje, posebnu ishranu, redovne fizičke aktivnosti koje njihovo stanje dozvoljava. Bankočka pravila ističu da donošenje odluke da dete ostane sa majkom u zatvoru mora da bude rukovođena najboljim interesom deteta, a dete koje ostane sa majkom ne sme da se tretira kao zatvorenik, a majkama treba omogućiti da maksimalno provode vreme sa detetom.

Jačanje kapaciteta zaposlenih

Da bi se sva predviđena pravila efikasno implementirala u praksi i dala očekivane rezultate, insistira se na redovnoj obuci zaposlenih, odnosno, na jačanju kapaciteta za bavljenje posebnim potrebama i zahtevima osuđenica u pogledu položaja i tretmana, socijalne reintegracije i održavanja bezbednog i rehabilitativnog okruženja u zatvoru. Jačanje kapaciteta zaposlenih posebno treba usmeriti na rodno osetljive teme, prepoznavanje i sprečavanje diskriminacije po bilo kom osnovu, prepoznavanje izloženosti žena nasilju u zatvoru, posebno seksualnom nasilju, ali i prepoznavanje i rad sa osuđenicama koje se suočavaju sa različitim zdravstvenim problemima kako bi se izbegla stigmatizacija i diskriminacija. Potrebno je razvijanje i obezbeđivanje pune primene jasnih politika i procedura usmerenih na postupanje zatvorskog osoblja kako bi se sprečio bilo koji vid njihovog nasilja prema osuđenicama.

Priprema za život na slobodi i postpenalni prihvat

U cilju unapređenja položaja osuđenih žena, u Bankočkim pravilima se ističe potreba za razvijanjem otvorenih zatvora, ustanova na pola puta i programa koji se realizuju pod okriljem zajednice, što treba da olakša ženi pripremu i izlazak na slobodu. U saradnji sa službama probacije, socijalne zaštite, lokalnom zajednicom i organizacijama civilnog društva potrebno je osmisliti i implementirati programe pripreme za izlazak na slobodu i programe postpenalne pomoći, koji će takođe uzeti u obzir specifične potrebe žena i pomoći ženama u procesu reintegracije, te tako delovati u pravcu sprečavanja povrata.

IZVRŠENJE KAZNE ZATVORA ZA ŽENE U SRBIJI: PRAVNI I INSTITUCIONALNI OKVIR

Uvod

Izvršenje krivičnih sankcija prema punoletnim licima, kao i prava i obaveze lica prema kojima se izvršavaju krivične sankcije, uključujući kaznu zatvora, regulisano je odredbama Zakona o izvršenju krivičnih sankcija (ZIKS),⁶ kao i odgovarajućim podzakonskim aktima, kao što su: Pravilnik o tretmanu, programu postupanja, razvrstavanju i naknadnom razvrstavanju osuđenih lica,⁷ Pravilnik o kućnom redu kazneno-popravnih zavoda i okružnih zatvora,⁸ Pravilnik o radu osuđenog lica⁹ i slično. Analiza navedenih propisa pokazuje da su oni rodno neutralni, te su sva pravila koja zakon i podzakonska akta postavljaju u pogledu položaja i tretmana osuđenih lica jednaka za osuđene oba pola. Samo neke odredbe su usmerene na žene i njihove specifične potrebe. One se pre svega tiču položaja trudnica, porodilja i majki sa decom tokom boravka u zatvoru, na šta će se u daljem delu teksta ukazati.

Kazneno-popravni zavod za žene

Prema odredbama ZIKS (član 46, st. 3), žene izdržavaju kaznu zatvora odvojeno od muškaraca, što je potpuno u skladu sa međunarodnim standardima. Žene u Srbiji izdržavaju kaznu zatvora u Kazneno-popravnom zavodu za žene u Požarevcu (u daljem tekstu KPZ za žene) (više o istorijatu ustanove videti u: Ćopić, 2024). To je jedina ustanova u Srbiji u kojoj kaznu zatvora izdržavaju punoletne i maloletne osobe ženskog pola, osuđene za krivična dela i prekršaje. Postojanje samo jednog kazneno-popravnog zavoda za žene za teritoriju cele zemlje nije u skladu sa Pravilom 4 Bankočkih pravila, prema kome žene osuđene na kaznu zatvora treba da budu upućene u zatvor koji je u blizini mesta njihovog prebivališta, odnosno boravišta, što treba da olakša socijalne kontakte osuđenice sa porodicom, posebno decom, a što može da

⁶ Službeni glasnik RS., br. 55/2014, 35/2019.

⁷ Službeni glasnik RS., br. 66/2015.

⁸ Službeni glasnik RS., br. 110/2014.

⁹ Službeni glasnik RS., br. 55/2014.

pomogne u procesu recosijalizacije ako se ima u vidu da je upravo deprivacija majčinstva najteža deprivacija žena u zatvoru. Blizina zavoda mestu gde je osuđenica živela i u koje se vraća je značajna i iz ugla pripreme za izlazak na slobodu u kontekstu blagovremenog uspostavljanja kontakata sa ustanovama i institucijama koje su od značaja za postepenalni prihvrat i rešavanje niza pitanja nakon otpusta i kasnije tokom reintegracije. Međutim, postojanje samo jednog zatvora za žene nije specifičnost Srbije; u mnogim, posebno državama koje su teritorijalno manje, uglavnom postoji samo jedan zatvor u kome kaznu lišenja slobode izdržavaju žene (videti i: Batić, Jordanova Peshevska, Ivanovska, 2024; Bertok, 2024; Kovčo Vukadin, Pleško, 2024; Stefanovska, Peovska, 2024).

Prema odredbama ZIKS, Kazneno-popravni zavod za žene je ustanova poluotvorenog tipa, sa otvorenim, poluotvorenim i zatvorenim odeljenjem i posebnim odeljenjem za maloletnice, koji se razlikuju prema stepenu obezbeđenja i načinu postupanja sa osuđenicama (čl. 15 i 16 ZIKS). U zavodima poluotvorenog tipa zaposleni u službi za obezbeđenje predstavljaju osnovnu prepreku za bekstvo (čl. 14, st. 3 ZIKS). Decenijama je, međutim, faktično stanje bilo u nesaglasju sa zakonskim propisima jer je Kazneno-popravni zavod za žene oduvek bio smešten iza visokih zidova, pa su tako kaznu zatvora iza zidova i drugih vidova obezbeđenja izdržavale i žene koje su raspoređene u poluotvoreno i otvoreno odeljenje (Nikolić-Ristanović, 2000; Ćopić, Šaćiri, 2012; Ćopić, 2024). Rekonstrukcija zavoda, koja je počela 2017. godine, trebalo bi da dovede do potpunog usklađivanja faktičnog stanja sa zakonodavnim okvirom (više o tome u: Ćopić, 2024). Pomaci na tom planu su vidljivi, na šta se ukazuje dalje u tekstu.

Prijem u kazneno-popravni zavod

Po prijemu u kazneno-popravni zavod utvrđuje se identitet osuđenice i obavlja se lični pretres i pregled tela. Kako je predviđeno u članu 4 Pravilnika o kućnom redu kazneno-popravnih zavoda i okružnih zatvora, lični pretres i pregled tela osuđenog obavljaju ovlašćena službena lica, pri čemu pregled tela mogu da obave najviše dva ovlašćena službena lica ali istog pola kao i osuđeni, u odvojenoj prostoriji i bez prisustva drugih lica, što je važno za zaštitu privatnosti i dostojanstva osuđenog lica. Shodno tome, pretres i pregled tela

osuđenice po prijemu u zavod vrše zaposleni u službi obezbeđenja ženskog pola. Ukoliko je potrebno da se sprovede pregled telesnih otvora osuđenog lica, dakle i osuđenice, to može da obavi samo zdravstveni radnik. Lični pretres i pregled tela moraju da se obave na način koji neće biti ponižavajući i kojim se poštuje psihički i fizički integritet osuđenog lica.

Po prijemu se svakom osuđenom licu omogućava kontakt sa porodicom ili licem koje osuđeni odredi. U slučaju da osuđeno lice ima maloletnu decu (što je često u slučaju osuđenica) ili lice o kome se isključivo stara, zavod će o tome obavestiti nadležni organ starateljstva (centar za socijalni rad). Takođe, po prijemu u kazneno-popravni zavod preduzimaju se higijenske mere, a neposredno posle prijema, a najkasnije u roku od 24 časa, lekar obavlja zdravstveni pregled osuđenog lica.

Nakon prijema, osuđeno lice, što se odnosi i na žene, upućuje se u prijemno odeljenje, u kome ostaje do 30 dana. Tokom boravka u prijemnom odeljenju, stručni tim utvrđuje zdravstveno stanje i radnu sposobnost osuđenog, upoznaje ga sa propisima o izvršenju krivičnih sankcija i kućnim redom zavoda i daje potrebna objašnjenja i savete u cilju prilagođavanja na život i rad u zavodu. Takođe, u prijemnom odeljenju se sprovodi opservacija i upoznaje se ličnost osuđenog, utvrđuju se stepen rizika, kapacitet za promenu i individualne potrebe, a sve u cilju predlaganja programa postupanja, koji će biti individualizovan, i razvrstavanja osuđenog lica u odeljenje (zatvoreno, poluotvoreno ili otvoreno) i vaspitnu grupu (A1 i A2; B1 i B2; V1 i V2).

Izdržavanje kazne zatvora

Osuđenice, kao i ostala osuđena lica, po pravilu izdržavaju kaznu zatvora zajedno. Razvrstavanje u prostorije za zajednički boravak i spavaonice sprovodi se uz brižljivu ocenu svih okolnosti i podataka evidentiranih u prijemnom odeljenju, posebno imajući u vidu uzrast, lične osobine i sklonosti, kao i druga svojstva od kojih zavisi međusobni uticaj i opasnost od međusobnog fizičkog i psihičkog ugrožavanja. U slučaju osuđenica koje imaju invaliditet, one imaju pravo na smeštaj primeren vrsti i stepenu njihovih potreba, što je u Kazneno-popravnom zavodu za žene omogućeno. Takođe, prema članu 78 ZIKS, trudnice, porodilje i majke koje neguju decu smeštaju se odvojeno od ostalih

osuđenih žena, što je takođe ispoštovano u praksi, pa se ove osuđenice smeštaju u poseban deo KZP za žene u Požarevcu (Zaštitnik građana, 2021; Ćopić, 2024).

Prostorije u kojima osuđenice žive i rade moraju da budu čiste, suve, proventrene, zagrejane i dovoljno osvetljene, kako prirodnim, tako i veštačkim svetlom. Sobe u koje se smeštaju osuđenice, kao i sva druga osuđena lica, moraju da budu dovoljno prostrane tako da svako osuđeno lice ima najmanje osam kubnih i četiri kvadratna metra prostora. Uz to, osuđenima se obezbeđuje prostor za dnevni boravak. Sanitarna oprema u celom zavodu mora da bude takva da omogućava obavljanje fizioloških potreba u čistim uslovima kad god to osuđeni želi, uz obezbeđenje privatnosti, na čemu posebno, kako na napred pokazano, insistiraju Bankočka pravila kada su u pitanju žene u zatvoru.

Kako se navodi u izveštaju Zaštitnika građana, i to Nacionalnog mehanizma za prevenciju torture, o poseti KPZ za žene u Požarevcu koja je sprovedena 2021. godine, novi objekat za smeštaj osuđenica u potpunosti ispunjava savremene standarde smeštaja lica lišenih slobode (Zaštitnik građana, 2021). U novoj smeštajnoj zgradi su krila sa sobama za smeštaj osuđenica, ambulanta, biblioteka, sala za vežbanje u kojoj se organizuju i druge grupne aktivnosti (na primer, različite radionice), učinioca (u kojoj se organizuje obrazovni proces), sala sa računarima, frizerski salon, kao i kozmetički salon u kome se osuđenice obučavaju za manikir i pedikir, prostorija za slobodne aktivnosti (na primer, slikanje, vez i slično). Svaka soba ima svoj mokri čvor, tople vode ima uvek, a osuđenicama koje nemaju dovoljno novčanih sredstava zavod obezbeđuje higijenske pakete (videti više u: Zaštitnik građana, 2021; Ćopić, 2024).

Postupanje i tretman

Izvršenjem krivičnih sankcija, kako je navedeno u članu 2 ZIKS, „ostvaruje se opšta i individualna svrha njihovog izricanja u cilju uspešne reintegracije osuđenih u društvo“. Prema članu 34 ZIKS, svrha kazne zatvora je da se kroz odgovarajući program postupanja utiče na osuđeno lice da usvoji društveno prihvatljive vrednosti, kako bi se lakše uključilo u život na slobodi nakon otpusta i kako ubuduće ne bi činilo krivična dela (specijalna prevencija). U cilju ostvarivanja programa postupanja, osuđena lica, dakle i osuđenice, razvrstavaju se u odgovarajuće odeljenje

i grupu prema kriterijumima koji su predviđeni u ZIKS i razrađeni u Pravilniku o tretmanu, programu postupanja, razvrstavanju i naknadnom razvrstavanju osuđenih: vrsta krivičnog dela, visina izrečene kazne, oblik krivice, odnos prema krivičnom delu, ranija osuđivanost i slično. Tokom izdržavanja kazne, osuđena lica mogu da se razvrstavaju i naknadno kako bi se ostvarila svrha kazne.

Prema odredbama Pravilnika o tretmanu, programu postupanja, razvrstavanju i naknadnom razvrstavanju osuđenih, tretman prema osuđenom licu podrazumeva „primenu svih predviđenih aktivnosti - planiranih metoda, tehnika i postupaka kojima se ostvaruje svrha kažnjavanja osuđenog“ (član 2), koju definiše ZIKS. Sa druge strane, kako je navedeno u članu 3 istog Pravilnika, program postupanja podrazumeva „individualno prilagođavanje tretmana prema osuđenom licu u zavisnosti od procene rizika, kapaciteta osuđenog i njegovih potreba“. Pri tome, razvrstavanje osuđenog lica, dakle i osuđenice, deo je programa postupanja.

Procena rizika vrši se primenom za to posebno konstruisanih upitnika za osuđena lica u zavisnosti od toga da li su osuđeni na kaznu do tri ili preko tri godine zatvora. Kada je u pitanju procena kapaciteta, nastoji se da se utvrdi da li je osuđeno lice, prema intelektualnim, emocionalnim i socijalnim kompetencijama, sposobno da usvoji znanja i veštine, te da prihvati pozitivne vrednosti i nove obrasce ponašanja. Najzad, kada su u pitanju potrebe osuđenog koje se procenjuju, one obuhvataju sledeće: 1) socijalne veštine, poboljšanje sposobnosti komunikacije i društveno prihvatljivog ponašanja u svakodnevnim situacijama; 2) stručno usavršavanje i obrazovanje, sticanje, razvijanje i održavanje radnih navika; 3) psihološku, psihijatrijsku, medicinsku i socijalnu pomoć; 4) pružanje pravne pomoći u vezi sa izvršenjem kazne; 5) lečenje od bolesti zavisnosti; 6) posebne mere zaštite od svih vidova psihičkog, fizičkog, seksualnog ugrožavanja ili bilo kog drugog oblika diskriminacije; 7) pripremu za otpust. Na osnovu utvrđenih potreba, određuju se individualni ciljevi postupanja. Sastavni deo programa postupanja je priprema za otpust, koja počinje već dolaskom osuđenog u zavod. S tim u vezi, osuđena lica, uključujući i osuđenice, podstiču se na aktivno učešće u programu postupanja, na kontakt sa ustanovama i osobama koje se bave reintegracijom osuđenih nakon izlaska na slobodu i slično.

Prema članu 13 Pravilnika o tretmanu, programu postupanja, razvrstavanju i naknadnom razvrstavanju osuđenih, program postupanja prema osuđenom licu, dakle i osuđenici sadrži sledeće: 1) procenjene kapacitete, motivaciju za promenu kriminalnog ponašanja i procenjeni stepen rizika osuđenog; 2) grupu i odeljenje u koje je osuđeni razvrstan i njegov smeštaj; 3) efikasne postupke i aktivnosti prema osuđenom saglasno utvrđenim potrebama; 4) individualne ciljeve osuđenog u određenom periodu, čijim ostvarivanjem će se obezbediti povećanje kapaciteta, uspešna adaptacija i smanjenje rizika od vršenja krivičnih dela; 5) zadatke osoblja u realizaciji programa; 6) način saradnje sa spoljnim institucijama i organizacijama u realizaciji programa postupanja; 7) način saradnje sa porodicom ili drugim bliskim licima; 8) program pripreme za otpust. Svi ovi elementi programa postupanja, a potom i njihovo poštovanje su od značaja za kvalitet zatvorskog života i unapređenje socijalne klime u zatvoru. Kada su u pitanju osuđenice, kako stoji u izveštaju Zaštitnika građana o poseti Nacionalnog mehanizma za prevenciju torture KPZ za žene 2021. godine, prilikom definisanja programa postupanja posebno se uzimaju u obzir rodne specifičnosti i porodični uslovi osuđenice, što se može oceniti kao pozitivno i u skladu sa standardima koje postavljaju Bankočka pravila.

Jedno skorije istraživanje vezano za tretman osuđenica u KPZ za žene pokazalo je da su osuđenicama dostupna dva specijalizovana programa u kontekstu postupanja: kognitivno-bihejvioralni i program za zavisnice od droga (Jovanović, Batrićević, 2024). U pitanju su dva od pet programa koji su razvijeni na nivou Uprave za izvršenje krivičnih sankcija (Zaštitnik građana, 2022). Međutim, u pitanju su programi koji su pripremljeni za primenu u svim zavodima, te nisu rodno specifični, što nije u skladu sa Bankočkim pravilima u kojima se insistira na razvijanju programa koji će biti rodno osetljivi i usmereni na specifične probleme sa kojima se suočavaju žene u zatvoru i njihove potrebe (više videti i u: Nikolić-Ristanović, Ćopić, 2015; Ćopić, Nikolić-Ristanović, 2018). U KPZ za žene se sprovodi program osnovnog obrazovanja za odrasle (u saradnji sa jednom osnovnom školom iz Požarevca), kao i stručno osposobljavanje (na primer, za šivenje, manikir i pedikir, ozelenjavanje) (Ćopić, 2024), Osuđenicama su na raspolaganju i razne sekcije, radionice, sportske aktivnosti i slično (Jovanović, Batrićević, 2024).

Prema odredbama ZIKS (član 98), sastavni deo programa postupanja je i rad osuđenih lica, koji treba da pomogne da „osuđeni

stekne, održi i poveća svoje radne sposobnosti, radne navike i stručno znanje kako bi mu se omogućili uslovi za uspešnu reintegraciju“. Sam rad mora da bude svrsishodan i ne sme da bude ponižavajuć. Upošljavanje se vrši shodno psihičkim i fizičkim sposobnostima, stručnim kvalifikacijama, izraženim željama osuđenog i prema mogućnostima zavoda. Kada je u pitanju radno angažovanje osuđenica, vrlo optimistično deluje podatak iz izveštaja Zaštitnika građana iz 2021. godine u kome je navedeno da je u momentu posete Nacionalnog mehanizma za prevenciju torture 2021. godine oko 70% osuđenica bilo radno angažovano, što je daleko više u odnosu na ranije periode (Zaštitnik građana, 2021). To se svakako može oceniti kao pozitivan pomak ako se ima na umu da je radno angažovanje višestruko značajno u procesu tretmana i resocijalizacije: omogućava sticanje zarade, svrsishodno korišćenje vremena tokom boravka u zavodu, kao i sticanje veština i znanja, ali i kvalifikacija koje mogu biti od pomoći u procesu reintegracije nakon izlaska na slobodu.

Zdravstvena zaštita

Prema odredbama ZIKS, zavod obezbeđuje svakom osuđenom licu, što se odnosi i na osuđenice, sve potrebne uslove za ostvarivanje zdravstvene zaštite. Zavod obezbeđuje osuđenim licima lekove sa pozitivne liste. Lečenje se sprovodi uz pristanak osuđenog lica. Zdravstveni pregledi se obavljaju u za to posebno osposobljenim prostorijama, a na način kojim se poštuje ličnost i dostojanstvo osuđenog lica. Ukoliko u konkretnom slučaju osuđenom nije moguće pružiti potrebnu zdravstvenu zaštitu u zavodu, na predlog lekara, lice se upućuje u Specijalnu zatvorsku bolnicu ili drugu zdravstvenu ustanovu, a trudnica radi porođaja u porodilište.

U KPZ za žene se obezbeđuje osnovna medicinska zaštita. Osuđenicama su obezbeđeni redovni ginekološki i drugi pregledi, kao i testiranja na HIV. Tokom medicinskih pregleda u prostoriji je prisutno samo medicinsko osoblje, što je u skladu sa pozitivnim propisima i Bankočkim pravilima (Zaštitnik građana, 2021). Međutim, kako pokazuju raspoloživi podaci, u KPZ za žene ne postoji Služba za zdravstvenu zaštitu, već je medicinsko osoblje (dva lekara i četiri medicinske sestre), deo Službe za tretman, dok se dodatno angažuju ginekolog, psihijatar, hirurg i stomatolog (Zaštitnik građana, 2021). Kada je to potrebno,

osuđenice se upućuju u zdravstvenu ustanovu u Požarevcu, uključujući porodišilište. U skladu sa Bankočkim pravilima je i postupanje u pogledu zdravstvene zaštite dece koja su sa majkom u zatvoru: deca se redovno pregledaju u Domu zdravlja u Požarevcu i određuje im se terapija ako je potrebno (Zaštitnik građana, 2021).

Kada je u pitanju prethodno iskustvo viktimizacije, kako se navodi u izveštaju Zaštitnika građana o posebi KPZ za žene u Požarevcu iz 2021. godine, prilikom izrade individualnog programa postupanja u obzir se uzima prethodno iskustvo viktimizacije. Do saznanja o tome se obično dolazi tokom inicijalnih intervjuva službenica tretmana, a program postupanja u ovim slučajevima uključuje psihosocijalnu podršku kroz individualni ili grupni rad (Zaštitnik građana, 2021).

Zaštita trudnica, porodilja i majki sa decom u zatvoru

ZIKS predviđa da trudnice i porodilje imaju pravo na ishranu koju im odredi lekar. Osuđena žena ima pravo na odsustvo sa rada zbog trudnoće, porođaja i materinstva. Takođe, osuđena žena koja ima dete može da zadrži dete do isteka kazne, a najduže do navršene druge godine života deteta, i ima pravo na stručnu pomoć ukoliko dete ostane sa njom. Ova rešenja su u potpunosti u skladu sa međunarodnim dokumentima, posebno sa Bankočkim pravilima, a ona su ispoštovana u KPZ za žene u Požarevcu (videti i: Zaštitnik građana, 2021; Jovanović, Batrićević, 2024).

Socijalni kontakti

Kao što je napred navedeno, u kontekstu programa postupanja, osuđena lica, uključujući osuđenice se podstiču na redovno održavanje kontakata sa porodicom, posebno decom. U vezi sa tim, kako je navedeno u ZIKS, osuđena lica imaju pravo na socijalne kontakte putem pisama, telefonskih poziva i poseta, uključujući posetu u posebnoj prostoriji (u kojoj može da boravi jednom u dva meseca s bračnim drugom, decom ili drugim bliskim licem tri časa). Inače, u KPZ za žene posebna prostorija za posete je uređena kao neutralan porodični prostor (Zaštitnik građana, 2021) u kojem osuđenice obično imaju posetu bračnih ili vanbračnih partnera i/ili dece. Vezano za posete dece, na osnovu preporuke Zaštitnika građana, nakon posete Nacionalnog

mehanizma za prevenciju torture KZP za žene 2021. godine (Zaštitnik građana, 2021), internim procedurama je regulisano da kada deca dolaze u posetu majci u zatvoru, nakon što se završi poseta, prvo dete/deca napuštaju posebnu prostoriju za posete, a potom osuđenica (Zaštitnik građana, 2022). Time se umanjuje trauma koju deca mogu da dožive ako majka prva napušta prostoriju na poziv službenog lica.

Takođe, kada je u pitanju disciplinsko kažnjavanje i to upućivanjem u samicu, učinjen je značajan korak u pravcu poboljšanja položaja osuđenica kojima se izrekne ova mera a vezano za socijalne kontakte sa osobama van zavoda. Naime, prema preporuci koju je nakon posete Nacionalnog mehanizma za prevenciju torture KPZ za žene 2021. godine dao Zaštitnik građana (Zaštitnik građana, 2021), u ovom zavodu je internim aktom predviđeno da osuđena tokom izvršenja mere upućivanja u samicu „ima pravo na kontrolisanu posetu u trajanju od 1 sat, da obavlja telefonske razgovore u skladu sa kućnim redom i da vrši prepisku, kao i da ova prava koristi odvojeno od drugih osuđenica“ (Zaštitnik građana, 2022: 6). Drugim rečima, osuđenicama kojima je izrečena ova disciplinska mera ne uskraćuju se socijalni kontakti, koji su od posebne važnosti ako se imaju u vidu deprivacije kojima su posebno izložene žene u zatvoru.

Bezbednost, disciplina i sigurnost

Prema članu 21 ZIKS u zavodima za izvršenje krivičnih sankcija služba za obezbeđenje se stara o bezbednosti zaposlenih i osuđenih i imovine. Pripadnici ove službe su ovlašćeni za primenu mera usmerenih na održavanje reda i bezbednosti u zavodu. Osuđeni je dužan da se ponaša u skladu sa odredbama ZIKS i odgovarajućih podzakonskih akata, kao i po nalogima službenih lica, osim ako bi izvršenje naloga bilo protivpravno. U cilju održavanja reda i bezbednosti u zavodu, prema osuđenom se mogu primeniti samo one mere za održavanje reda i bezbednosti koje su utvrđene zakonom i samo u meri u kojoj je to neophodno, pri čemu se razlikuju mere prinude i posebne mere. Pored ovih mera, za učinjene disciplinske prestupe, osuđenom je moguće izreći jednu od zakonom predviđenih disciplinskih mera, uključujući upućivanje u samicu (više videti u: Ćopić, Stevanović, Vujičić, 2024).

Kada su u pitanju disciplinske mere, trudnicama i majkama sa decom se ne izriče disciplinska mera upućivanja u samicu (Zaštitnik građana, 2021), što je u skladu sa Bankočkim pravilima.

Kada je u pitanju segment bezbednosti i sigurnosti, u izveštaju Zaštitnika građana iz 2021. godine, navedeno je da pretrese osuđenica vrše isključivo osobe ženskog pola, odnosno pripadnice službe za obezbeđenje (Zaštitnik građana, 2021: 14). U izveštaju se, a na osnovu intervjua koji su tokom posete Nacionalnog mehanizma za prevenciju torture obavljeni sa osuđenicama, navodi da detaljni pretresi, koji podrazumevaju skidanje odeće i obuće, nisu česti, da su postepeni, odnosno da osuđenice ni u jednom trenutku nisu potpuno nage, kao i da su tokom detaljnog pretresa u prostoriji prisutne samo pripadnice službe za obezbeđenje i niko drugi, čime se štiti privatnost i dostojanstvo osuđenice. Internim pravilima KPZ za žene predviđene su situacije u kojima se obavezno sprovodi detaljan pretres (videti više u: Zaštitnik građana, 2021: 14). U KPZ zavodu za žene ne postoje alternativne metode invazivnih pretresa, iako oni svakako i nisu česti.

NACIONALNI PREVENTIVNI MEHANIZAM I NJEGOVA ULOGA U ZAŠTITI LJUDSKIH PRAVA ŽENA U ZATVORU

Od jula 2011. godine, Zakonom o ratifikaciji Opcionog protokola uz Konvenciju protiv torture i drugih surovih, neljudskih ili ponižavajućih kazni ili postupaka,¹⁰ ustanovljen je Nacionalni mehanizam za prevenciju torture, a članom 2a pomenutog zakona određeno je da Zaštitnik građana obavlja poslove Nacionalnog mehanizma za prevenciju torture i da u obavljanju tih poslova sarađuje sa Pokrajinskim zaštitnikom građana-ombudsmanom (za AP Vojvodina) i udruženjima građana koja imaju za cilj unapređenje ljudskih prava i sloboda. U instituciji Zaštitnika građana formirana je i posebna organizaciona jedinica – Odeljenje nacionalnog mehanizma za prevenciju torture, koja obavlja stručne poslove za Nacionalni mehanizam za prevenciju torture.

Nacionalni mehanizam za prevenciju torture obavlja posete ustanovama u kojima se nalaze ili se mogu nalaziti lica lišena slobode, s ciljem odvrćanja državnih organa i službenih lica od bilo kakvog oblika mučenja ili bilo kog drugog oblika zlostavljanja, kao i usmeravanja državnih organa ka stvaranju smeštajnih i ostalih životnih uslova u ustanovama u kojima se smeštaju lica lišena slobode u skladu sa važećim propisima i standardima. Značaj ovog mehanizma je u tome što on može na nesmetan i nenajavljen način da pristupi – uđe u bilo koju ustanovu gde su smeštena lica lišena slobode ili u kojima se mogu nalaziti lica lišena slobode, da nesmetano razgovara sa tim licima, kao i sa službenim licima koja su u obavezi da sarađuju tim povodom. Razgovor može da obavi i sa bilo kojim drugim licem koje može imati informacije značajne za postupanje prema licima lišenim slobode. Nacionalni mehanizam za prevenciju torture ima i nesmetani pristup svojoj dokumentaciji koja se tiče lica lišenih slobode.

Po obavljenim posetama, u svakom konkretnom slučaju, Nacionalni mehanizam za prevenciju torture sačinjava izveštaj koji se dostavlja posećenoj ustanovi, kao i svim nadležnim organima

¹⁰ Zakon o ratifikaciji Opcionog protokola uz Konvenciju protiv torture i drugih surovih, neljudskih ili ponižavajućih kazni ili postupaka, *Službeni list SCG – Međunarodni ugovori*, br. 16/2005 i 2/2006 i *Službeni glasnik RS – Međunarodni ugovori*, br. 7/2011.

relevantnim za rad te ustanove, a u cilju otklanjanja utvrđenih nedostataka koji mogu dovesti do pojave torture, neljudskog ili ponižavajućeg postupanja. Ovi izveštaji imaju za cilj da nadležnim organima i ustanovama koje su posetili, pre svega, daju preporuke s ciljem poboljšanja načina postupanja prema licima lišenim slobode i unapređenja uslova u kojima se ona zadržavaju ili zatvaraju i oni su javnog karaktera i dostupni su svim građanima i institucijama.

Nacionalni mehanizam za prevenciju torture je 2021. godine je po prvi put obavio posetu Kazneno popravnom zavodu za žene Požarevac, kako bi utvrdio u kojoj meri se u praksi primenjuju Bankočka pravila. Povod za ovu posetu bilo je obeležavanje desetogodišnjice usvajanja Bankočkih pravila. Povodom ove posete, Nacionalni mehanizam za prevenciju torture, je sačinio Izveštaj sa utvrđenim činjeničnim stanjem i šest preporuka koje su upućene radi otklanjanja utvrđenih nedostataka i unapređenja postupanja prema zatvorenicama, odnosno usklađivanja postupanja sa važećim međunarodnim standardima:

„KPZ za žene u Požarevcu će preduzeti mere kako bi se u Zavodu obezbedio lekar psihijatar koji će biti u stalnom radnom odnosu, a u međuvremenu će preduzeti mere radi obezbeđivanja češćeg prisustva lekara specijaliste psihijatrije u Zavodu“.

„Uprava za izvršenje krivičnih sankcija preduzeće mere radi upošljavanja većeg broja izvršilaca u Službi za tretman KPZ za žene u Požarevcu“.

„KPZ za žene Požarevac će internim procedurama regulisati pretrase dece, kako one dece koja su sa majkama u Zavodu tako i dece posetilaca, uzimajući u obzir međunarodne standarde“.

„KPZ za žene Požarevac će osuđenicama na izvršenju disciplinske mere upućivanja u samicu omogućavati ostvarivanje kontakta sa članovima porodice“.

„KPZ za žene Požarevac će omogućiti deci posetiocima da prostor u kom se obavlja poseta napuste pre osuđenice koju su posetili“.

„KPZ za žene Požarevac će omogućiti trudnicama, dojiljama i osuđenicama sa decom učešće u radnim i drugim aktivnostima, koje su prilagođene njihovim potrebama i mogućnostima, i obezbediti uslove za brigu o deci u odsustvu neposredne majčine brige“.

Uprava za izvršenje krivičnih sankcija i KPZ za žene Požarevac su nakon toga pismeno obavestili Nacionalni mehanizam za prevenciju

torture o merama preduzetim radi postupanja po upućenim preporukama i dostavili dodatne informacije koje su tražene u Izveštaju. Naposljetku, Izveštaj o poseti i odgovori organa su objavljeni na internet stranici Nacionalnog mehanizma za prevenciju torture.

Nacionalni preventivni mehanizam obavio je 2022. godine kontrolnu posetu Kazneno-popravnom zavodu za žene Požarevcu (Zaštitnik građana, 2022), tokom koje je utvrđeno da je postupljeno po svim preporukama koje je Nacionalni preventivni mehanizam uputio u Izveštaju o poseti obavljenoj 2021. godine. Tokom kontrolne posete konstatovano je povećanje broja izvršilaca u službi za tretman, da su internim procedurama regulisani pretresi dece (kako one koje borave u zavodu, tako i dece posetilaca), da je osuđenicama na izvršenju disciplinske mere upućivanja u samicu omogućeno ostvarivanja kontakta sa članovima porodice, a deci posetiocima omogućeno da prostor u kome se obavlja poseta napuste pre suđenice koju su posetili, kako bi se umanjili negativni efekti koje kraj posete može imati na decu (Zaštitnik građana, 2022).

Imajući u vidu da je primena mera u cilju održavanja reda i bezbednosti u zavodima, a posebno mera upućivanja u samicu, zbog osetljivosti i učestalosti, kao i mogućih štetnih posledica do kojih može da dođe njenom primenom, Nacionalni preventivni mehanizam je tokom 2022. godine obavio i posete zavodima za izvršenje krivičnih sankcija u cilju praćenja postupanja prema licima lišenih slobode koja se nalaze u samici. S tim u vezi izabrani uzorak činile su 14 ustanova za izvršenje krivičnih sankcija, među kojima i Kazneno-popravni zavod za žene u Požarevcu (8 kazneno-popravnih zavoda, 5 okružnih zatvora i Specijalna zatvorska bolnica). O ovoj poseti sačinjen je i poseban tematski izveštaj: *Postupanje prema licima lišenim slobode u samici*, koji je objavljen 2023. godine (Zaštitnik građana, 2023).

METODOLOŠKI OKVIR ISTRAŽIVANJA KVALITETA ŽIVOTA U KAZNENO-POPRAVNOM ZAVODU ZA ŽENE

Predmet, cilj i metod

Predmet istraživanja, čiji se nalazi iznose u ovoj knjizi, bio je kvalitet zatvorskog života osuđenih žena u Kazneno-popravnom zavodu za žene u Požarevcu. Ova studija je deo šireg trogodišnjeg projekta pod nazivom *Procena i mogućnosti poboljšanja kvaliteta zatvorskog života osuđenih lica u Republici Srbiji: kriminološko-penološki, psihološki, sociološki, pravni i bezbednosni aspekti* – PrisonLIFE projekat, koji je podržan od strane Fonda za nauku u okviru programa Ideje, a koji su sprovedli Institut za kriminološka i sociološka istraživanja i Univerzitet u Beogradu – Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju.

U fokusu PrisonLIFE projekta bio je kvalitet zatvorskog života osuđenih lica u zatvorima u Srbiji, koji utiče ne samo na njihov život u zatvoru, već i na njihov život nakon izlaska na slobodu (Milićević, Ilijić, Vujičić, 2023). PrisonLIFE projekat je osmišljen tako da pomogne u prepoznavanju i razumevanju specifičnih pojava oblika i različitih aspekata kvaliteta života u zatvorima u Srbiji, kao i mogućnosti za redovno praćenje, procenu i unapređivanje socijalne klime u zatvorima (Drndarević, 2022).

Prilikom definisanja predmeta i cilja istraživanja kvaliteta zatvorskog života u okviru PrisonLIFE projekta, pošlo se od toga da kvalitet zatvorskog života predstavlja jedan od temeljnih faktora zatvorske transformacije osuđenih lica i njihove uspešne reintegracije i da je kao takav jedinstven u svakom zatvorskom sistemu i svakoj ustanovi pojedinačno. Imajući u vidu specifičnosti konteksta izvršenja kazne zatvora kada su u pitanju osuđene žene, istraživanje je sprovedeno i u jedinom zatvoru u kome kaznu lišenja slobode izdržavaju žene u Srbiji – KPZ za žene u Požarevcu.

Glavni cilj istraživanja bio je da se utvrdi kako osuđenice ocenjuju kvalitet života u zatvoru s posebnim osvrtom na kriminološko-penološki, psihološki, sociološki, pravni i bezbednosni aspekt, i to kvalitet zatvorskog života ukupno i tri dimenzije ovog koncepta posebno: profesionalizam, harmonija i bezbednost.

Istraživanje je obuhvatilo i razlike u doživljaju kvaliteta zatvorskog života, ukupno i u okviru tri posmatrane dimenzije, od strane osuđenica u odnosu na sociodemografske, kriminološke i penološke karakteristike. Polazeći od toga, u delu istraživanja čiji nalazi se iznose i analiziraju u ovoj knjizi, fokus je bio na sledećim posebnim istraživačkim pitanjima:

1. Kako ispitanice ocenjuju kvalitet zatvorskog života?
2. Koje su razlike u pogledu procene kvaliteta zatvorskog života ispitanica posmatrano prema ispitivanim dimenzijama na nivou celog uzorka osuđenih žena, odnosno, koje dimenzije su ocenjene višom a koje nižom ocenom?
3. Kako osuđenice ocenjuju dimenziju profesionalizma i da li postoje razlike u proceni ove dimenzije posmatrano prema socio-demografskim, kriminološkim i penološkim karakteristikama ispitanica?
4. Kako osuđenice ocenjuju dimenziju harmonije i da li postoje razlike u proceni ove dimenzije posmatrano prema socio-demografskim, kriminološkim i penološkim karakteristikama ispitanica?
5. Kako osuđenice ocenjuju bezbednost i da li postoje razlike u proceni ove dimenzije posmatrano prema socio-demografskim, kriminološkim i penološkim karakteristikama ispitanica?

Podaci su prikupljeni putem ispitivanja, primenom ankete.¹¹ Za prikupljanje podataka korišćen je upitnik pod nazivom *Merenje kvaliteta zatvorskog života* (eng. Measuring the Quality of Prison Life – MQPL) (Liebling, Hulley, Crewe, 2012), i to adaptirana verzija na srpskom jeziku (Međedović, Drndarević, Milićević, 2024; Milićević, Ilijić, Vujičić, 2024). Verzija MQPL upitnika koja je korišćena za ispitivanje kvaliteta života u zatvorima u Srbiji, uključujući KPZ za žene je pokazala pouzdanost koja se kreće od prihvatljive do dobre - Cronbach α između .60 i .97 (Međedović, Drndarević, Milićević, 2024). Ovaj upitnik omogućava istraživačima, donosiocima odluka i kreatorima politika, kao i zaposlenima u penitensijarnim ustanovama da dobiju uvid u uslove života u zavodu, postupanje i poštovanje ljudskih prava i iskustva osuđenih lica u vezi sa tim, što je svakako važan osnov za unapređenje

¹¹ Za bazu podataka videti: Milićević i dr., 2024.

postupanja i odnosa prema osuđenim licima, što doprinosi povoljnijoj socijalnoj klimi i ukupnom kvalitetu zatvorskog života (Ilijić, Pavićević, Milićević, 2024).

Kako bi se ispitao i predstavio kvalitet zatvorskog života, odabrano je pet glavnih dimenzija upitnika MQPL. To su dimenzija *harmonije*, dimenzija *profesionalizma*, dimenzija *bezbednosti*, dimenzija *uslovi života u zatvoru i kontakt sa porodicom* i dimenzija *dobrobiti, blagostanja i razvoja*. Svaka dimenzija se odnosi na različite aspekte zatvorskog života, a ispitane su nizom tvrdnji. Ispitanice su zamoljene da iskažu svoj stepen slaganja sa svakom od 126 tvrdnji na skali od 1 do 5. Ukupni skorovi su računati kao prosek. Veći rezultat označava bolji kvalitet zatvorskog života.

Dimenzijama **harmonije** su ispitani su različiti aspekti tretmana i zatvorskog okruženja:

Dolazak u zatvor – Osećanja i doživljaj tretmana po dolasku u zatvor (na primer, „*Osećao sam se izuzetno usamljeno tokom prva tri dana u ovom zatvoru*“).

Poštovanje/ljubaznost – Pozitivan, uljudan i pristojan stav zaposlenih prema osuđenim licima (na primer, „*Većina zaposlenih mi se obraća i razgovara sa mnom sa poštovanjem*“).

Odnos zaposlenih i osuđenih lica – Međusobni odnosi zaposlenih i osuđenih lica koje odlikuju poverenje, pravednost i podrška (na primer, „*Kada mi je potrebno da uradim nešto u ovom zatvoru, obično to mogu da postignem direktno u razgovoru sa nekim od zaposlenih*“).

Humanost – Okruženje koje karakterišu poštovanje i briga o drugim ljudima, gde se priznaju vrednosti i ljudskost pojedinca (na primer, „*Zaposleni u ovom zatvoru iskazuju zabrinutost i razumevanje za mene*“).

Pristojnost – Mera u kojoj su zaposleni i zatvorski režim razumni i prikladni (na primer, „*U ovom zatvoru osuđenici provode previše vremena zatvoreni u svojim ćelijama*“).

Briga o ranjivim grupama – Briga i podrška koje se pružaju osuđenim licima koja su u riziku od samopovređivanja, samoubistva ili zlostavljanja (na primer, „*Sprečavanje samopovređivanja i samoubistva je glavni prioritet u ovom zatvoru*“).

Pomoć i podrška – Podrška i ohrabrivanje koji su upućeni osuđenim licima koja imaju zdravstvene probleme, probleme sa zavisnošću i napredovanjem u tretmanu (na primer, „*Jasno mi je šta je potrebno da uradim u ovom zatvoru kako bih napredovao u tretmanu i pripremio se za sud (uslovni otpust)*“).

Dimenzijama **profesionalizma** ispitana su četiri aspekta zatvorskog života:

Profesionalizam zaposlenih – Samouverenost i stručnost zaposlenih pri sprovođenju autoriteta (na primer, „*Pravila i propisi ovog zatvora su mi jasno predstavljeni*“).

Opravdanost birokratije – Transparentnost rada zatvora / zatvorskog sistema i njegova spremnost da reaguje i moralno uvaži pojedinca (na primer, „*U ovom zatvoru im je jedino stalo do mojih ‘faktora rizika’ a ne za to kakva sam ja osoba*“).

Pravičnost – Percipirana nepristrasnost, srazmernost i zakonitost disciplinskih kazni i procedura (na primer, „*U ovom zatvoru osuđenici se loše obrazlažu odluke (o programu postupanja, disciplinskim kaznama, dodeljivanju proširenih prava i pogodnosti i slično)*“).

Organizacija i doslednost – Jasnost, predvidljivost i pouzdanost zatvora (na primer, „*U ovom zatvoru nikada ne znaš na čemu si*“).

Dimenzijama **bezbednosti** ispitana su takođe četiri aspekta zatvorskog okruženja:

Očuvanje reda i bezbednost – Stručni nadzor i kontrola zatvorskog okruženja (na primer, „*Ovaj zatvor ima premalo zaposlenih*“).

Sigurnost osuđenih lica – Osećanje bezbednosti i zaštice od povreda, pretnji ili opasnosti (na primer, „*Uopšteno govoreći, strahujem za svoju fizičku bezbednost*“).

Prilagođavanje osuđenih lica – Potreba ili pritisak za uključivanje u neformalne grupe zatvora (na primer, „*U ovom zatvoru moraš da budeš deo grupe da bi se snašao*“).

Droga i zloupotreba – Upotreba droga, zlostavljanje i viktimizacija u zatvorskome okruženju (na primer, „*Zbog droge nastaju brojni problemi između osuđenika ovde*“).

Dimenzijama **uslova života u zatvoru i kontakata sa porodicom** su ispitana su upravo ta dva aspekta zatvorskog života:

Uslovi života u zatvoru, odnosno, do koje mere su uslovi života u zatvoru pristojni (na primer, *„Ovaj zatvor mi obezbeđuje adekvatne uslove da održavam svoj fizički izgled“*).

Kontakt sa porodicom u smislu mogućnosti za održavanje porodičnih odnosa (na primer, *„U ovom zatvoru mi je omogućeno da održavam kvalitetan odnos sa članovima porodice“*).

Dimenzijama **dobrobiti, blagostanja i razvoja** ispitani su sledeći aspekti zatvorskog života:

Lični razvoj – Okruženje koje pomaže osuđenim licima da razviju svoje potencijale, izbore se sa kriminalnim ponašanjem i adekvatno pripreme za otpust (na primer, *„Vreme provedeno u ovom zatvoru vidim kao šansu da se promenim“*).

Lična autonomija – Osećanja osuđenih lica u pogledu lične autonomije i samoodređenja (na primer, *„Možeš sačuvati svoju ličnost u ovom zatvoru“*).

Dobrobit i blagostanje – Patnja zatočeništva i osećanja bola, kažnjivosti i napetosti koje doživljavaju osuđena lica (na primer, *„Vreme provedeno u ovom zatvoru u velikoj meri deluje kao kazna“*).

Uznemirenost – Osećanja ozbiljnog unutrašnjeg nemira (na primer, *„Razmišljao sam o samoubistvu u ovom zatvoru“*).

U okviru MQPL upitnika prikupljeni su sociodemografski i drugi podaci od samih ispitanica, kao što su starost, prethodni boravci u zatvoru, vreme provedeno u konkretnom zatvoru, kao i ukupno vreme provedeno u zatvoru tokom života, glavna aktivnost tokom dana, veroispovest i mogućnost praktikovanja iste u okviru zatvora, vreme provedeno u zatvorskoj sobi/spavaonici (broj sati dnevno), istorija samopovređivanja i pokušaja samoubistva, upotreba droga pre dolaska u zatvor, problemi sa zloupotrebom droga ili alkohola, korišćenje proširenih prava i pogodnosti, disciplinsko kažnjavanje, pohađanje specijalizovanih programa obuke, redovnost poseta, redovnost kontakata sa članovima porodice ili poseta članova porodice, blizina mesta stanovanja i druge.

Ostale relevantne informacije o sociodemografskim, kriminološkim i penološkim karakteristikama su prikupljene iz pravnosnažnih sudskih odluka koje su osnov izvršenja kazne zatvora i dosijea osuđenica sa pripadajućom dokumentacijom.

Za potrebe ovog istraživanja, uključena je procena ukupnog kvaliteta zatvorskog života na skali od 1 do 10, pri čemu veći broj označava bolji kvalitet zatvorskog života.

Prilikom prikazivanja podataka, u obzir su uzimani samo validni podaci i posmatrani u odnosu na ukupan broj ispitanika za koje postoji podatak za konkretnu varijablu.

Postupak prikupljanja podataka

Podaci su prikupljeni u KPZ za žene u Požarevcu, u periodu od maja 2022. do januara 2023. godine. Učešće osuđenica u istraživanju je bilo dobrovoljno i anonimno, zasnovano na informisanom pristanku ispitanica. Ispitanice su detaljno informisane o ciljevima istraživanja, svojim pravima i značenju anonimnog učešća.

Takođe su bile upoznate sa tim da ne moraju da učestvuju u istraživanju, kao i da mogu da odustanu u bilo kom trenutku tokom popunjavanja upitnika, bez obaveze davanja obrazloženja, i da neće biti suočene sa bilo kakvim negativnim posledicama. Najzad, dobile su informacije o tome kome mogu da se obrate u slučaju dodatnih pitanja ili primedbi, kao i ako su zainteresovane da dobiju povratne informacije o ukupnim rezultatima istraživanja. Pristanak za učešće u istraživanju ispitanice su davale u pisanoj formi. Procedura prikupljanja podataka sprovedena je u skladu sa etičkim principima i odobrenjem Etičkog odbora Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja (br. 103/2020, 38c/2022, 274/2022, 119/2024).

Osim što je pristanak bio dobrovoljan, uslov za uključivanje u istraživanje bio je da osuđenice razumeju, govore, čitaju i pišu srpski jezik, kao i da su u zatvoru provele minimum 30 dana.

Upitnici su popunjavani tokom jedne sesije, a popunjavanje upitnika je prosečno trajalo oko sat i po vremena.

Za prikupljanje podataka o sociodemografskim, kriminološkim i penološkim karakteristikama ispitanica iz pravnosnažnih sudskih odluka i dosijea osuđenica sa pripadajućom dokumentacijom korišćen je poseban upitnik, koji su popunjavali istraživači na osnovu pregleda navedene dokumentacije.

Statistička obrada podataka

Za obradu podataka su korišćene odgovarajuće metode deskriptivne i inferencijalne statistike. Analiza i obrada podataka vršene su pomoću paketa namenjenog statističkoj obradi podataka (Statistical Package for the Social Sciences – SPSSSTM for Windows, version 23.0, 2015). Za sve statističke analize je zadat α nivo od 0,05. Dobijeni rezultati su prikazani tabelarno i grafički.

Od deskriptivnih statističkih mera, korišćene su apsolutna frekvenca, procentualna zastupljenost, minimalne i maksimalne vrednosti, aritmetička sredina i standardna devijacija. Statistička značajnost razlika između nezavisnih grupa subjekata na neprekidnoj skali, odnosno na numeričkoj varijabli, ispitana je Studentovim t-testom nezavisnih uzoraka, te Man-Vitnijevim U-testom kao neparametarskom alternativom, dok je Kruskal-Volisonov H-test korišćen za poređenje rezultata različitih grupa. Povezanost neprekidnih varijabli je izražena koeficijentom Spirmanove korelacija ranga (ρ), koji je dalje klasifikovan kao: mala ili niska (.10–.29), srednja ili umerena (.30–.49) i jaka ili visoka povezanost (iznad .50).

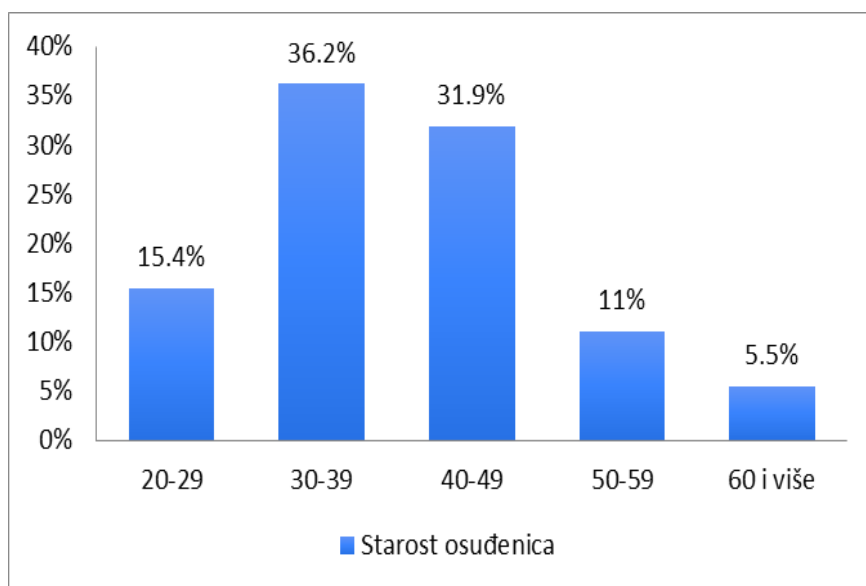
OPIS UZORKA

Sociodemografske karakteristike uzorka

Studija o kvalitetu života žena u zatvoru je sprovedena na uzorku od 91 žene koje su u momentu istraživanja izdržavale kaznu zatvora u KPZ za žene u Požarevcu, što čini približno 40% populacije osuđenica u toj ustanovi. U odnosu na ceo uzorak koji je obuhvaćen istraživanjem kvaliteta zatvorskog života u okviru PrisonLIFE projekta, udeo osuđenica je 14% (Ćopić, Stevanović, Vujičić, 2024: 76).

Prosečna starost ispitanica je 39,77 godina (SD=10,71) pri čemu je najmlađa imala 21, a najstarija 74 godine. Ispitanice starosti od 30 do 39 godina čine najveći deo uzorka 33 (36,2%), dok ih je najmanje u grupi od 60 i više godina - 5 (5,5%) (*Grafikon 1*).

Grafikon 1. Starosna struktura osuđenica

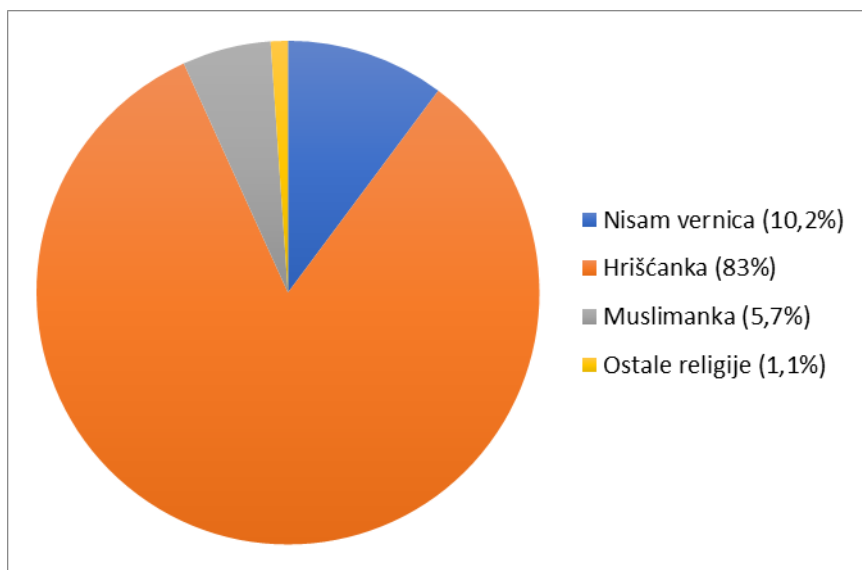
Prebivalište u gradu ima 80 (88,9%), a na selu 10 (11,1%) ispitanica.

Osuđenice najčešće imaju državljanstvo Republike Srbije - 84 (94,4%), dve osuđenice imaju dvojno državljanstvo, dok se uzorku našlo ukupno tri osobe koje su državljani neke druge države.

Gotovo četiri petine uzoraka čine ispitanice koje su se izjasnile kao Srпкиnje – 73 (80,2%), potom slede Romkinje – 6 (6,6%), Mađarice – 4 (4,4%), Hrvatice - 3 (3,3%). Ostale nacionalnosti su zastupljene u neznatnom broju.

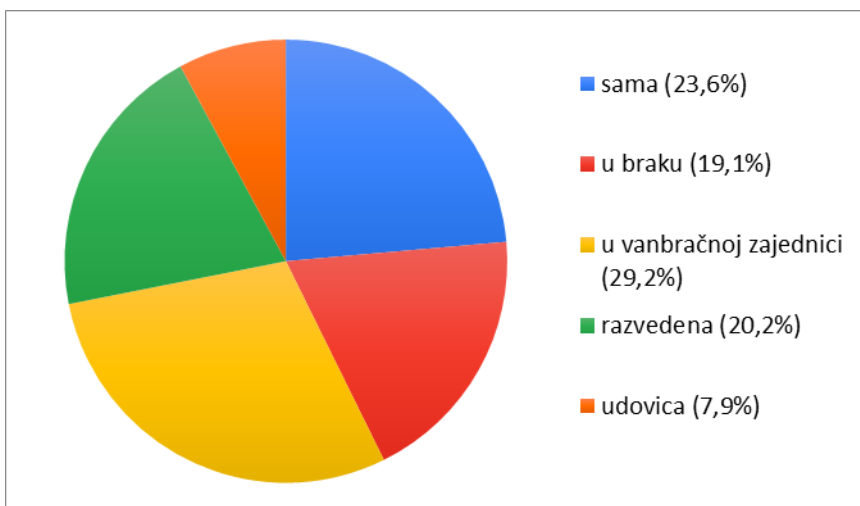
Većina ispitanica - 73 (83%) je hrišćanske veroispovesti, dok se 9 (10,2%) izjasnilo da nisu vernice (*Grafikon 2*). Nešto manje od polovine osuđenica - 41 (47,1%) je označila da im nije omogućeno da praktikuju verske običaje u zatvoru ako to poželev, pozitivan odgovor na to pitanje je dalo približno 28 (32,2%) lica, a njih 18 (20,7%) ne zna da li je omogućeno praktikovanje verskih običaja.

Grafikon 2. Veroispovest osuđenica

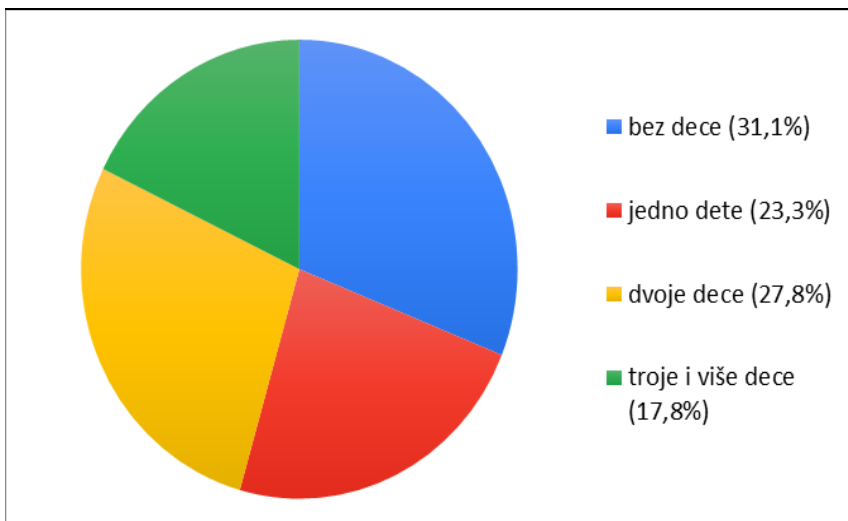
Rezultati pokazuju da približno polovina osuđenica - 43 (48,3%) živi u braku ili vanbračnoj zajednici, nakon čega slede one koje žive same 21 (23,6%). Razvedenih je 18 (20,2%), a njih 7 (7,9%) su udovice (*Grafikon 3*).

Grafikon 3. Bračni status osuđenica

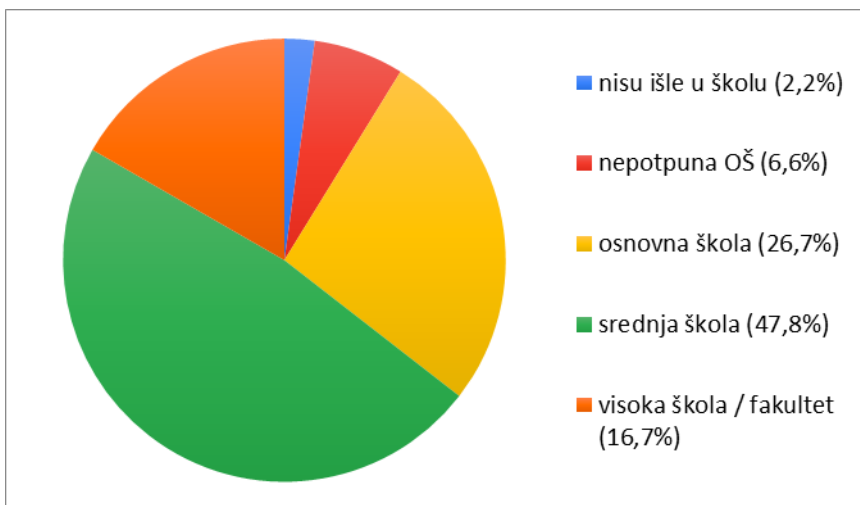
Ukupno 62 (68,9%) ispitanica su majke, najčešće imaju dvoje dece, a bez dece je 28 (31,1%) osuđenica (*Grafikon 4*).

Grafikon 4. Roditeljski status osuđenica

Bez osnovnoškolskog obrazovanja (nisu išle u školu ili nepotpuna osnovna škola) je 8 (8,8%) osuđenica. Iako su ispitanice najčešće završile srednju školu 43 (47,8%), primećuje se da u uzorku ima 15 (16,7%) osuđenica sa završenom visokom školom ili fakultetom (*Grafikon 5*).

Grafikon 5. Obrazovni status osuđenica

Kriminološko - penološke karakteristike uzorka

Tip kriminaliteta

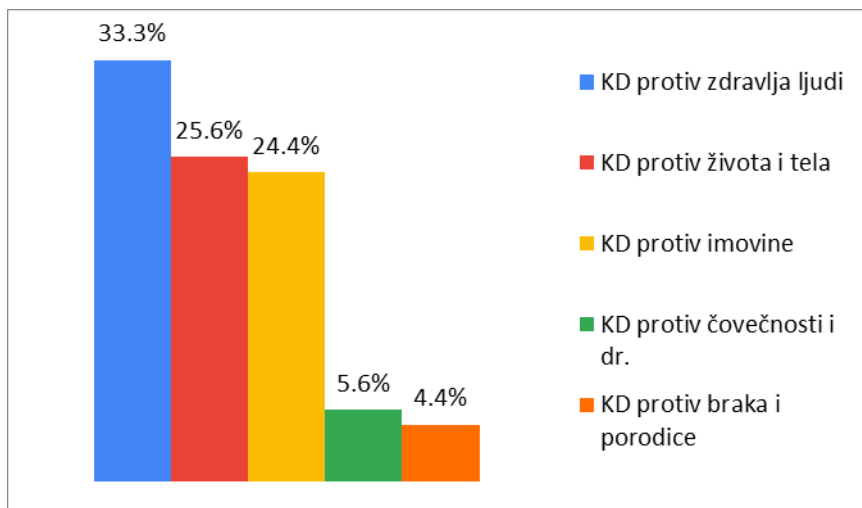
U trenutku sprovođenja istraživanja, podaci pokazuju da su se osuđenice nalazile na izdržavanju kazne zatvora zbog učinjenog krivičnog dela bez elemenata nasilja - 53 (58,9%), dok je 37 (41,1%) učinilo neko od krivičnih dela koja se mogu okarakterisati kao nasilna.

Grupa krivičnih dela

Krivična dela protiv zdravlja ljudi su najzastupljenija u strukturi svih izvršenih krivičnih dela - 30 (33,3%), nakon čega slede krivična dela protiv života i tela - 23 (25,6%) i krivična dela protiv imovine - 22 (24,4%) (*Grafikon 6*). Sa neznatnim udelom, u strukturi svih grupa krivičnih dela su i dela protiv privrede, protiv bezbednosti javnog saobraćaja i protiv javnog reda i mira. Kod ispitanica koje se nalaze na izdržavanju kazne

zatvora zbog više učinjenih krivičnih dela, druga učinjena krivična dela su najčešće iz grupe krivičnih dela protiv imovine, zdravlja ljudi i protiv javnog reda i mira.

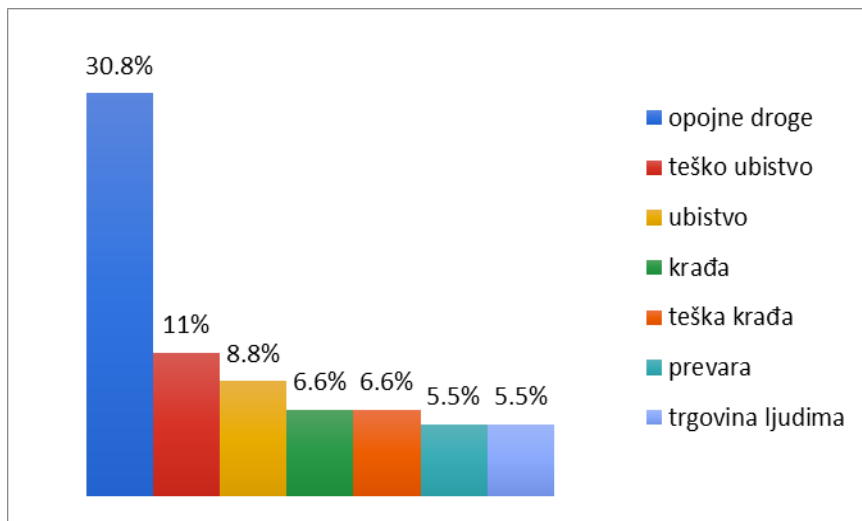
Grafikon 6. Struktura najzastupljenijih grupa krivičnih dela

Krivično delo

Osuđenice su najčešće izdržavale kaznu zatvora zbog učinjenog krivičnog dela iz čl. 246. KZ - 28 (30,8%). Uz to, primećuje se da je približno petina ispitanica učinila neki oblik krivičnog dela ubistva: teško ubistvo iz čl. 114. KZ je učinilo njih 10 (11%), a 8 (8,8%) ubistvo iz čl. 113. KZ. U pogledu krivičnih dela protiv imovine, najzastupljenija dela su krađa iz čl. 203. KZ i teška krađa iz čl. 204. KZ, u oba slučaja po 6 (6,6%) ispitanica je učinilo navedena dela (*Grafikon 7*).

Grafikon 7. Struktura najzastupljenijih krivičnih dela

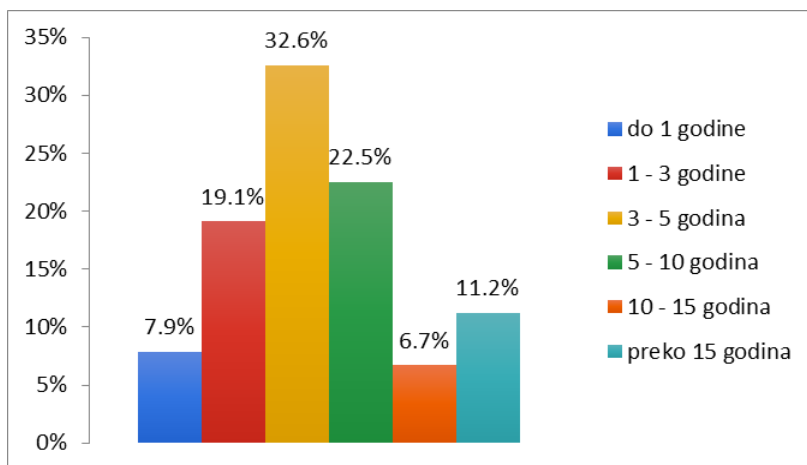

Osuđenice koje su u trenutku ispitivanja izdržavale kaznu zatvora zbog dva i više učinjenih krivičnih dela, uz prvo krivično delo, najčešće su izvršile sledeća krivična dela: krađu iz čl. 203. KZ, tešku krađu iz čl. 204. KZ, neovlašćenu proizvodnju i stavljanje u promet opojnih droga iz čl. 246. KZ i nedozvoljenu proizvodnju, držanje, nošenje i promet oružja i eksplozivnih materija iz čl. 348. KZ.

U proseku, osuđenice se nalaze na izvršenju kazne zatvora zbog učinjenih 1,19 krivičnih dela ($SD=0,59$) sa rasponom od najmanje jednog do najviše četiri krivična dela. U 79 (86,8)% slučajeva ispitanice su učinile jedno krivično delo, a svega šest osuđenica su na izdržavanju kazne zbog učinjenih tri i više krivičnih dela.

Prosečna dužina kazne zatvora je nešto viša od šest godina - 75,34 meseci ($SD=87,82$) najkraća kazna dva meseca, najduža četrdeset godina zatvora. Uočava se da trećina ispitanica izdržava kaznu zatvora u trajanju od tri do pet godina, dok ih je 40% pravnosnažno osuđeno na kaznu zatvora od preko pet godina (*Grafikon 8*).

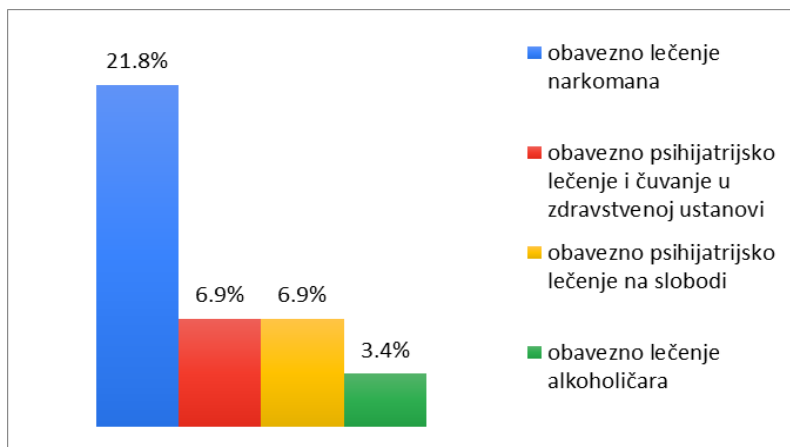
Grafikon 8. Prosečna dužina kazne zatvora

Primena mera bezbednosti medicinskog karaktera

Mere bezbednosti medicinskog karaktera su primenjene prema 23 (26,4%) osuđenice, a izrečeno je ukupno 34 mere. Obavezno lečenje narkomana iz čl. 83. KZ je mera koja je izrečena prema 19 (21,8%) osuđenica, što je ujedno i najčešće izricana mera. Najređe izricana mera u svega 3 (3,4%) slučajeva je obavezno lečenje alkoholičara iz čl. 84. KZ (Grafikon 9).

Grafikon 9. Primena mera bezbednosti medicinskog karaktera

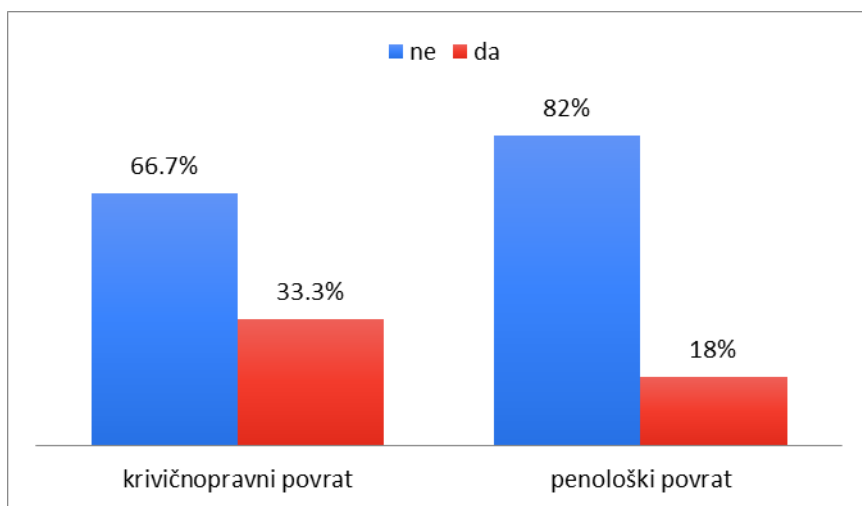

Ranije kriminalno ponašanje

Krivičnopravni i penološki povrat

Rezultati istraživanja pokazuju da od ukupnog broja osuđenica koje su obuhvaćene studijom, više od dve trećine 60 (66,7%) ranije nije osuđivano. Sa druge strane, značajno se razlikuje broj penoloških povratnica pa je tako svega 16 (18%) ispitanica ranije izdržavalo kaznu zatvora (*Grafikon 10*).

Grafikon 10. Krivičnopravni i penološki povrat osuđenica

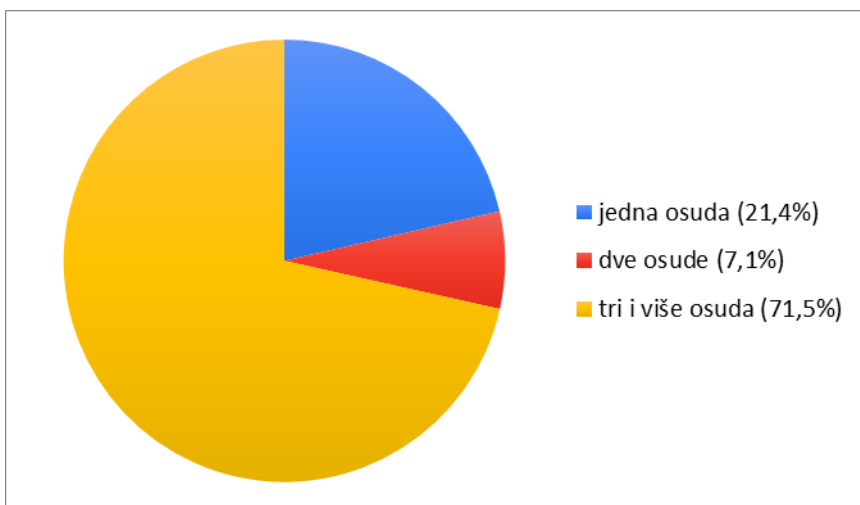
Vaspitne mere i kazna maloletničkog zatvora

U studiji o kvalitetu zatvorskog života u Srbiji, prikupljeni su i podaci o tome da li su ispitanicama izricane vaspitne mere i kazna maloletničkog zatvora, odnosno da li su kao maloletne ispoljavale delinkventno ponašanje. Rezultati pokazuju da je samo jedna osuđenica pre punoletstva imala izrečenu vaspitnu meru, dok nijedno lice iz uzorka u istoriji ranijih osuda nije imalo kaznu maloletničkog zatvora.

Broj ranijih osuda i uzrast ispitanica pri prvoj osudi

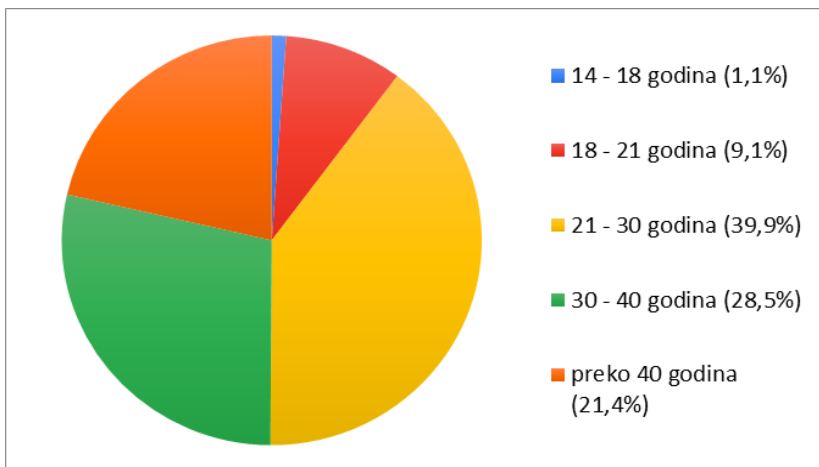
U proseku, svaka povratnica je ranije pravnosnažno osuđivana 5,68 puta ($SD=4,97$), a broj ranijih osuda se kreće od jedne do sedamnaest. Kada se izolovano posmatraju samo ranije osuđivane ispitanice, dobijeni rezultati pokazuju da je najveći broj njih - 20 (71,5%) osuđivan tri i više puta, dok ih je najmanje u grupi koja je ranije imala dve osude - 2 (7,1%) (*Grafikon 11*).

Grafikon 11. Broj ranijih osuda

Prosečna ispitanica je prvi put osuđena sa 33,14 godina ($SD=11,69$), sa rasponom od najmanje četrnaest, do najviše sedamdeset četiri godine. Najveći broj ispitanica - 35 (39,9%) je u vreme prve osude bilo starosti između dvadeset i trideset godina, a samo jedna osoba je bila starosti do osamnaest godina (*Grafikon 12*).

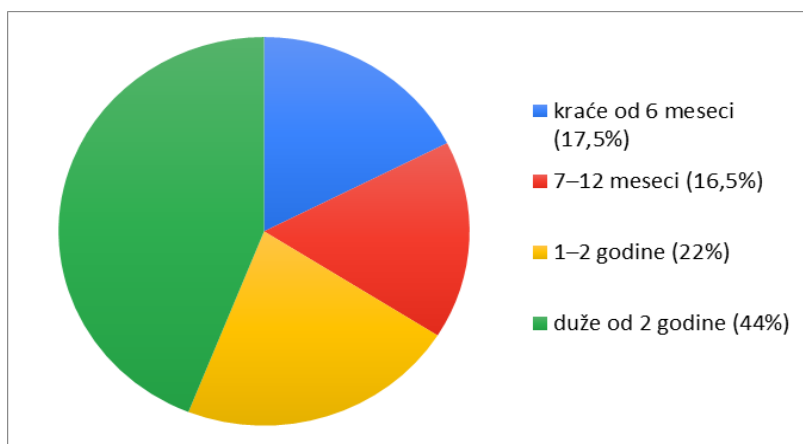
Grafikon 12. Uzrast osuđenica pri prvoj osudi

Dužina boravka u zavodu

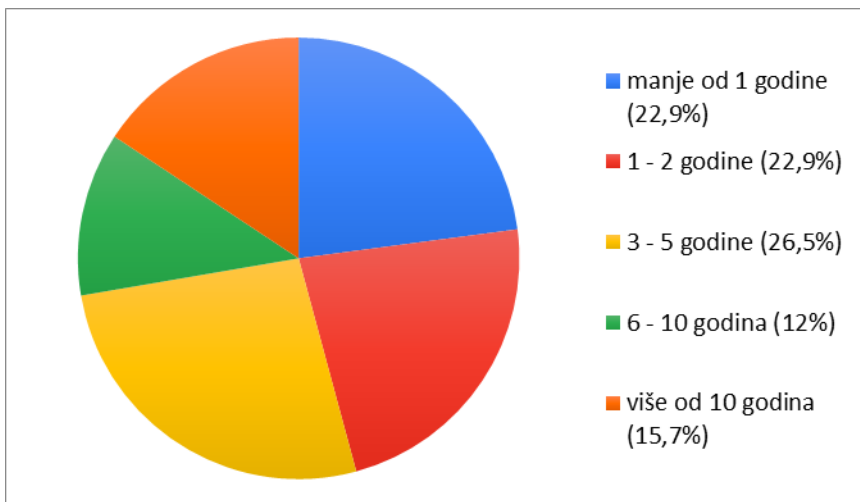
U trenutku prikupljanja podataka, najveći broj osuđenica - 40 (44%) je bilo duže od dve godine u zavodu u kom izdržavaju kaznu zatvora, odnosno u zavodu u kom je sprovedeno istraživanje. Sa druge strane, najmanji broj ispitanica - 15 (16,5%) u zavodu je provelo od sedam do dvanaest meseci (*Grafikon 13*).

Grafikon 13. Dužina boravka u zavodu u kom je sprovedeno istraživanje

Kada se sagleda celokupno zatvorsko iskustvo tokom života, uočava se da se najveći broj osuđenica nalazi u kategoriji od tri do pet godina - 22 (26,5%). Sa druge strane, u kategoriji manje od jedne godine, odnosno u rasponu od jedne do dve godine je po 19 (22,9%) ispitanica (*Grafikon 14*).

Grafikon 14. Dužina boravka u zavodu tokom života

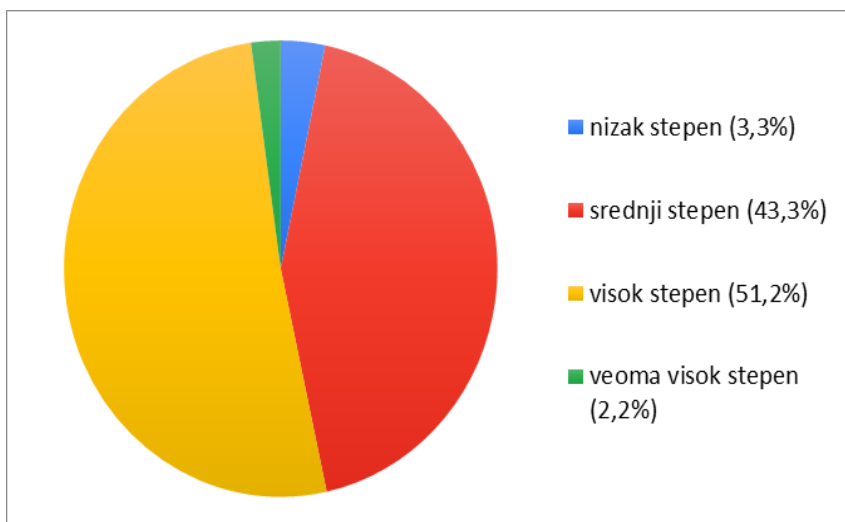

Stepen rizika

Stepen rizika je meren jednim od dva instrumenta za procenu rizika, a u najvećem broju slučajeva - 47 (52,2%) je primenjen Upitnik za osuđene prema kojima se izvršava kazna zatvora preko tri godine (Veliki upitnik). Upitnik za osuđene prema kojima se izvršava kazna zatvora do i tri godine (Mali upitnik) primenjen je u 43 (47,8%) slučajeva.

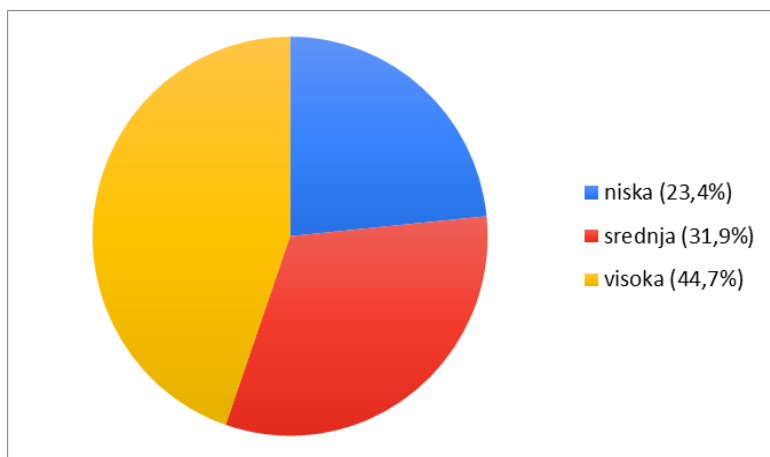
Više od polovine osuđenica - 48 (53,4%) je procenjeno visokim ili veoma visokim stepenom rizika, dok ih je najmanje u kategoriji niskog stepena rizika - 3 (3,3%) (*Grafikon 15*).

Grafikon 15. Procenjeni stepen rizika

Dodatno su prikupljeni podaci o proceni verovatnoće ponavljanja krivičnog dela, što se meri samo Velikim upitnikom. Rezultati pokazuju da je najveći broj osuđenica 21 (44,7%) procenjeno visokim stepenom rizika od ponavljanja krivičnog dela, potom srednjim stepenom - 15 (31,9%), a najmanje ih je u kategoriji niskog stepena rizika - 11 (23,4%) (Grafikon 16).

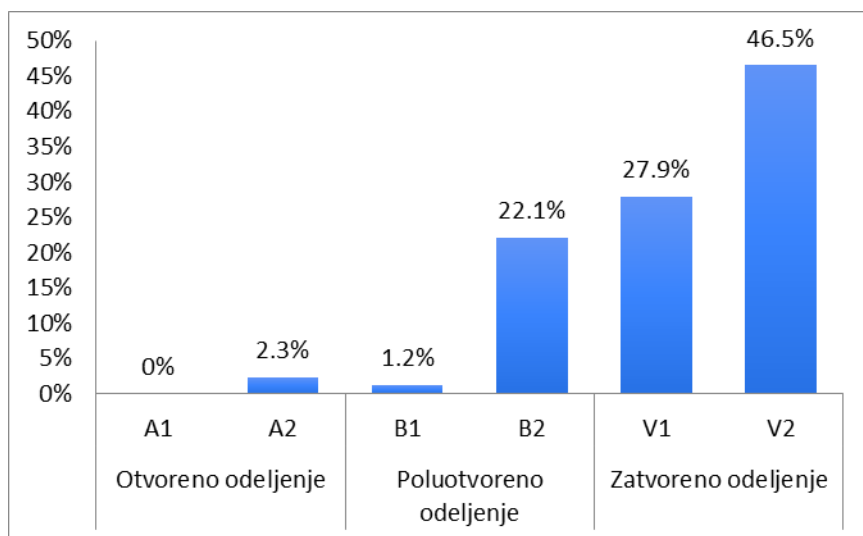
Grafikon 16. Procena verovatnoće ponavljanja krivičnog dela

Odeljenja i tretmanske grupe

U trenutku prikupljanja podataka, najveći deo osuđenica - 64 (74,4%) je bio razvrstan u zatvoreni deo zavoda i to u tretmanskoj grupi V2 - 40 (46,5%) koja pruža najniži stepen proširenih prava i pogodnosti koje na osnovu ZIKS i Pravilnika mogu biti dodeljene licima prema kojima se izvršava kazna zatvora. Najmanji udeo je bio u otvorenom odeljenju, pri čemu nijednoj osuđenici nije bila dodeljena najpovoljnija tretmanska grupa - A1 (*Grafikon 17*).

Grafikon 17. Razvrstanost osuđenica u odeljenja i tretmanske grupe

Upoređivanjem procenjenog stepena rizika sa odeljenjima i tretmanskim grupama u kojima se osuđenice nalaze, primećuje se da ne postoji podudarnost među njima. Naime, gotovo polovina osuđenica procenjenih srednjim stepenom rizika je razvrstana u zatvoreni deo zavoda. Ovakav rezultat je donekle očekivan budući da se razvrstavanje u odeljenja i dodeljivanje tretmanskih grupa shodno članu 16 Pravilnika, ne vrši samo na osnovu procenjenog stepena rizika, već se vodi računa i o dužini kazne, načinu dolaska na izdržavanje kazne, odnosu prema krivičnom delu i kazni, vrsti i težini krivičnog dela, ranijoj osuđivanosti, drugom krivičnom postupku ili izrečenoj kazni, psihološkim,

pedagoškim, socijalnim osobenostima, bezbednosnim rizicima i potrebama osuđenog, ponašanju tokom ranijeg izdržavanja krivične sankcije u odgovarajućoj instituciji, kao i drugim činjenicama koje su bitne za razvrstavanje.

Radno angažovanje

Više od dve trećine, odnosno 60 (67,4%) osuđenica je bilo radno angažovano tokom izvršenja kazne zatvora, a one koje nisu, uglavnom su bile razvrstane u zatvoreno odeljenje.

One koje nisu radno angažovane, kao najčešći razlog zbog kog nisu uposlene su u čak 82,8% slučajeva navodile nesposobnost za rad usled bolesti (uključujući hronične bolesti i neki oblik invaliditeta). Drugi razlozi procentualno nemaju značajno pojedinačno učešće, a navođeni su, na primer: nedovoljan broj radnih mesta, kratkotrajna dužina kazne, starost i nemotivisanost za rad.

Obrazovanje i stručno usavršavanje

U proces obrazovanja i stručnog usavršavanja je bio uključen neznatan broj osuđenica, odnosno svega dve ispitanice.

Specijalizovani programi tretmana

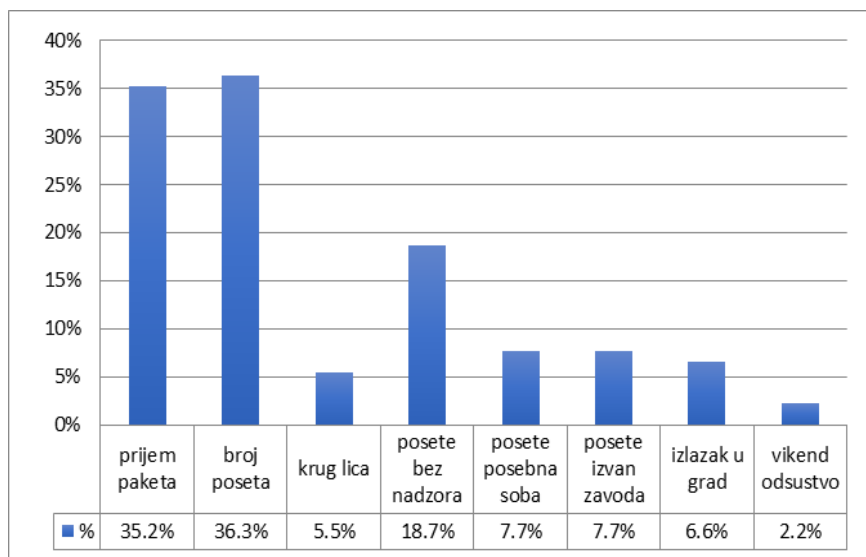
U specijalizovane programe tretmana je bilo uključeno 12 (13,8%) osuđenica, a najčešće u program za zavisnike (odvikavanje, metadonska terapija, program za alkoholičare), KBT (kognitivno bihevioralnu terapiju) i program kontrole ili suzbijanja besa i agresije (O2).

Proširena prava i pogodnosti

Proširena prava i pogodnosti iz člana 129. ZIKS, koristilo je ukupno 55 (60,4%) osuđenica. Najčešće dodeljivana pogodnost je prošireno pravo na prijem paketa koju je koristilo 32 (35,2%) ispitanica. Prošireno pravo na pogodniji smeštaj je jedina zavodska pogodnost koja nije dodeljena ni u jednom slučaju. Međutim, ono što se zapaža to je procentualno nisko učešće pogodnosti vanzavodskog karaktera, pri čemu

nijednoj osuđenici nije dodeljeno nagradno odsustvo, kao ni prošireno pravo na korišćenje godišnjeg odmora izvan zavoda (*Grafikon 18*).

Grafikon 18. Struktura korišćenih proširenih prava i pogodnosti

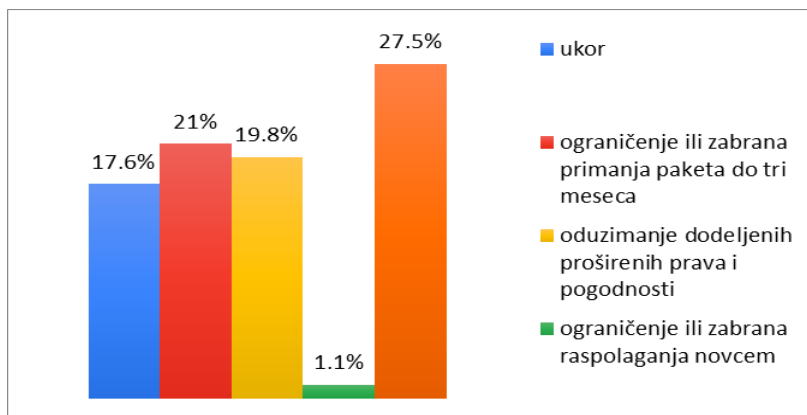
Mimo dodeljivanja i korišćenja proširenih prava i pogodnosti, osuđenice koje su uzele učešće u studiji su se izjasnile i u pogledu prijema poseta (kao pravu koje pripada svakom licu koje se nalazi na izdržavanju kazne zatvora, a ne samo kao pogodnosti). Rezultati pokazuju da 77 (85,6%) osuđenica redovno prima posete u zavodu.

Vladanje osuđenica

Disciplinske mere

Disciplinske mere su izricane prema 39 (42,9%) osuđenica, najmanje nula, najviše četiri mere. Najčešće izricana disciplinska mera je samica, koja je primenjena prema 25 (27,5%) osuđenica, dok je ograničenje ili zabrana raspolaganja novcem najređe izricana mera i to samo u jednom slučaju (*Grafikon 19*).

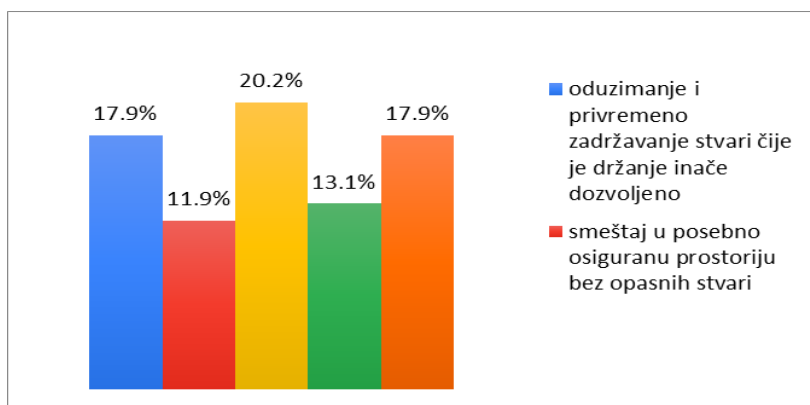
Grafikon 19. Struktura disciplinskih mera

Posebne mere

Posebne mere su naređene prema 29 (34,5%) osuđenica obuhvaćenih istraživanjem, sa rasponom od nula do najviše pet mera po ispitanici. Najčešće izricane posebne mere su smeštaj pod pojačan nadzor - 17 (20,2%) i testiranje na zarazne bolesti i psihoaktivne supstance - 15 (17,9%), dok je smeštaj u posebno osiguranu prostoriju bez opasnih stvari najređe određena mera u 10 (11,9%) slučajeva (*Grafikon 20*).

Grafikon 20. Struktura posebnih mera

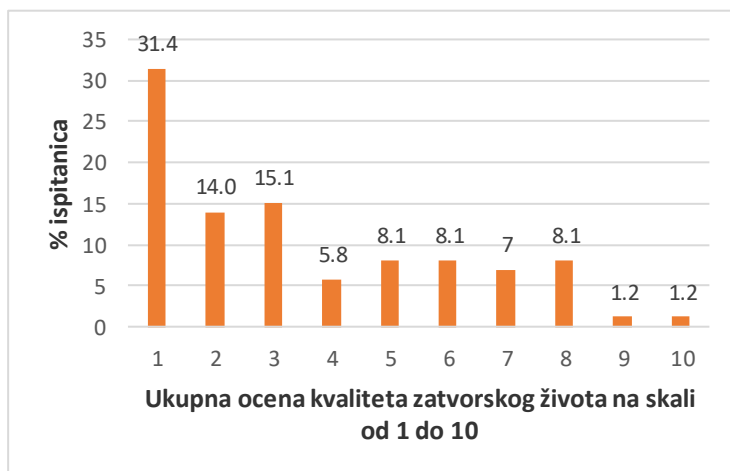

KVALITET ŽIVOTA U KAZNENO-POPRAVNOM ZAVODU ZA ŽENE

Ukupna ocena kvaliteta zatvorskog života

Ispitanice u KPZ za žene su ukupan kvalitet zatvorskog života na skali od jedan do deset ocenile relativno nisko: prosečna ocena iznosi $M=3.53$ ($SD=2.54$, u rasponu od 1 do 10). Ako se ova ocena uporedi sa prosečnom ocenom na nivou celog uzorka istraživanja kvaliteta zatvorskog života u Srbiji, koja je iznosila 4.41 (Ćopić, Stevanović, Vujičić, 2024), primećuje se da je niža i od nje. Pri tome, kako se vidi iz *Grafikona 21*, skoro trećina ispitanica (31,4%) je kvalitet života u zatvoru ocenila najnižom ocenom (1). Isto tako, primećuje se da je dve trećine osuđenica (66,3%) iz ispitnog uzorka ocenilo kvalitet života u zatvoru ocenama ispod proseka, odnosno ispod 5, dakle, ocenama 1 (31,4%), 2 (14%), 3 (15,1%) i 4 (5,8%). Sa druge strane, jedna četvrtina ispitanica (25,6%) je relativno pozitivno ocenila ukupan kvalitet zatvorskog života, dakle ocenama koje su iznad prosečne ocene 5.

Grafikon 21. Ukupna ocena kvaliteta zatvorskog života na skali od 1 do 10 u KPZ za žene

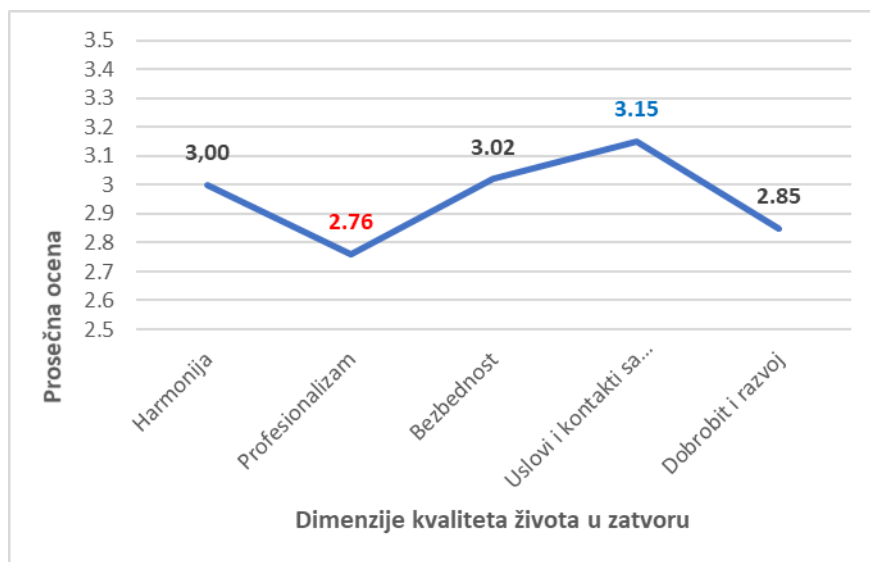

Kvalitet zatvorskog života po dimenzijama

Kada je u pitanju procena pojedinačnih dimenzija kvaliteta zatvorskog života, kako je navedeno i u drugim radovima nastalim u okviru PrisonLIFE projekta, postoje statistički značajne razlike između pet ispitivanih dimenzija kvaliteta zatvorskog života (Wilks' Lambda = 0.51, $F(4, 87) = 20.53$, $p < .001$, $\eta^2_p = 0.49$) (videti: Batričević i dr., 2023; Ilijić, Pavićević, Milićević, 2024). Dimenzije uslovi života u zavodu i kontakt sa porodicom ($M=3.15$), bezbednost ($M=3.02$) i harmonija ($M=3.00$) imaju značajno više skorove u poređenju sa dimenzijom dobrobit, blagostanje i razvoj ($M=2.85$).

Dimenzija profesionalizma je ocenjena najnižom prosečnom ocenom ($M=2.76$). Pri tome, osuđenice vrlo slično procenjuju profesionalizam i dobrobit, blagostanje i razvoj (*Grafikon 22*).

Grafikon 22. Ocena kvaliteta zatvorskog života po dimenzijama

Dakle, nalazi pokazuju da, i pored niske ukupne ocene kvaliteta zatvorskog života na skali od 1 do 10, osuđenice pokazuju relativno pozitivno iskustvo u pogledu uslova života u zavodu i socijalnih kontakata koje imaju sa porodicom, harmonijom i bezbednošću. Sa druge strane, osuđenice iz ispitanog uzorka imaju relativno negativno iskustvo u pogledu profesionalizma i dobrobiti i razvoja. Polazeći od toga, u nastavku teksta se detaljnije analiziraju nalazi istraživanja koji se odnose na percepciju tri dimenzije: harmoniju, profesionalizam i bezbednost. Detaljnije o dimenziji dobrobiti, blagostanja i razvoja, kako na nivou celog uzorka, tako i u pogledu osuđenica, pisano je na drugom mestu (Ilijić, Pavićević, Milićević, 2024), kao i o socijalnim kontaktima (Ilijić, Pavićević, Vujičić, 2025).

PERCEPCIJA HARMONIJE U ZATVORU ZA ŽENE

Uvod

U samoj srži zatvorskog života su odnosi između zaposlenih i osuđenih lica (Liebling, 2011a: 496). Oni su, kako ista autorka ističe, u osnovi oblikovani profesionalizmom zaposlenih i legitimnošću prakse koju primenjuju. Zatvori su deo represivnog sistema, te kao takvi počivaju na moći, autoritetu i kontroli. Pa ipak, oni ne treba i ne smeju da budu lišeni doslednog, poverljivog i humanog postupanja u odnosu prema osuđenim licima (Ćopić, Stevanović, Vujičić, 2024). Humano postupanje podrazumeva permanentno i uspešno balansiranje između dobrobiti, brige i podrške, s jedne, i discipline, kontrole i moći, sa druge strane. Upravo zato je jedna od centralnih dimenzija kvaliteta zatvorskog života dimenzija *harmonije*.

Dimenzija harmonije obuhvata nekoliko aspekata zatvorskog života: *dolazak u zatvor*, koji podrazumeva osećanja i doživljaj tretmana po dolasku u zatvor; *poštovanje/ljubaznost*, odnosno pozitivan, uljudan i pristojan stav zaposlenih prema osuđenim licima; *odnos zaposlenih i osuđenih lica*, koje odlikuju poverenje, pravednost i podrška; *humanost*, odnosno okruženje koje karakterišu poštovanje i briga o drugim ljudima, gde se priznaju vrednosti i ljudskost pojedinca; *pristojnost*, pod kojom se podrazumeva mera u kojoj su zaposleni i zatvorski režim razumni i prikladni; *briga o ranjivim grupama*, odnosno briga i podrška koje se pružaju osuđenim licima koja su u riziku od samopovređivanja, samoubistva ili zlostavljanja, i *pomoć i podrška*, odnosno, podrška i ohrabrivanje koji su upućeni osuđenim licima koji imaju zdravstvene probleme, probleme sa zavisnošću i napredovanjem u tretmanu.

Svi ovi aspekti zatvorskog života podrazumevaju osećanja i interakcije u zatvorskom okruženju, uključujući: početno iskustvo zatvorskog života, potom, u kojoj meri se tretman sprovodi s uvažavanjem i poštovanjem prema osuđenim licima, poverenje i pravičnost, saosećanje i ljudskost u odnosima prema osuđenim licima, postojanje brige, podrške i zaštite, posebno u odnosu na ranjive grupe, tokom boravka u zatvoru. U pitanju je dinamičan, ali i prilično izazovan odnos na relaciji zaposleni-osuđeno lice. U tom dijalogu važnu ulogu ima kompetentnost zaposlenog i njegov profesionalizam od koga u mnogome zavisi na koji način zaposleni vrše transfer moći, a posledično,

i kako će osuđeno lice primiti poruke i prihvatiti program postupanja. Od kvaliteta međusobnih odnosa u zatvoru, a posebno od odnosa zaposlenih prema osuđenim licima, zavisi mogućnost ostvarivanja svakodnevnih potreba, realizovanje prava i pogodnosti, ali i nivo autonomije, pa time i dobrobit pojedinaca, a onda i ukupna socijalna klima u zatvoru (van Ginneken i dr., 2018; Ilijić, Pavićević, Milićević, 2024; Pavićević, Ilijić, Batrićević, 2024;). Drugim rečima, od kvaliteta međusobnih odnosa zaposlenih i osuđenih zavisi proces resocijalizacije (Bobić, Pavlićević, Hacin, 2022). Međusobni odnosi koje karakterišu poverenje, poštovanje i uvažavanje, nediskriminacija i nestigmatizacija, omogućavaju osuđenim licima prostor za emocionalni rast, suočavanje sa patnjama deprivacije i fokusiranje na pripremu za izlazak na slobodu i obnavljanje svojih života kada se nađu izvan zatvora (Bobić, Pavlićević, Hacin, 2022). Sve skupa to utiče na percepciju socijalne i moralne klime u zatvoru, a time i kvaliteta zatvorskog života od strane osuđenih.

U tekstu koji sledi se prvo daje ukupna ocena dimenzije harmonije i njenih poddimenzija, potom se analiziraju nalazi istraživanja posmatrano za svaku od datih poddimenzija harmonije posebno, a onda i procena harmonije i njenih poddimenzija s obzirom na socio-demografske, kriminološke i penološke karakteristike ispitanica.

Ocena dimenzije harmonije

Ispitanice u KPZ za žene u Požarevcu su dimenziju harmonije ocenile prosečnom ocenom 3.00 (SD=0.82), pri čemu je najniža prosečna ocena bila 1.20, a najviša 4.74. Drugim rečima, prosečna ocena na ovoj dimenziji je na nivou granične vrednosti, te se zaključuje da osuđenice obuhvaćene istraživanjem pokazuju umereno pozitivan stav prema ovoj dimenziji kvaliteta zatvorskog života.

Istraživanje kvaliteta zatvorskog života potvrdilo je postojanje značajnih razlika između sedam poddimenzija harmonije (Wilks' Lambda = 0.46, $F(6, 85) = 16.88$, $p < 0.001$, $\eta^2_p = 0.54$): značajno bolje su ocenjene poddimenzije poštovanje i ljubaznost (M=3.21), humanost (M=3.16), odnos zaposlenih prema osuđenima (M=3.13) i pomoć i podrška (M=3.01) u odnosu na poddimenziju dolazak u zatvor (M=2.72) (Batrićević i dr., 2023). Najnižom prosečnom ocenom ocenjena je poddimenzija pristojnost (M=2.63), dok se ocena poddimenzije briga o ranjivim grupama nalazi na nivou granične vrednosti (M=2.90) (Tabela 6).

Tabela 6. Ocena poddimenzija u okviru dimenzije harmonije

Poddimenzije harmonije	M	SD	Min.	Max.	N
Dolazak u zatvor	2.72	0.75	1.00	4.20	91
Poštovanje/ljubaznost	3.21	0.88	1.25	5.00	91
Odnos zaposlenih i osuđenica	3.13	1.07	1.00	5.00	91
Humanost	3.16	0.93	1.00	4.88	91
Pristojnost	2.63	0.89	1.00	5.00	91
Briga o ranjivim grupama	2.90	0.96	1.00	5.00	91
Pomoć i podrška	3.00	0.90	1.00	5.00	91

Poddimenzije harmonije

Dolazak u zatvor

Poddimenzija dolazak u zatvor odnosi se na osećanje i doživljaj tretmana od strane osuđenica po prijemu u zavod na izdržavanje kazne zatvora. Ona je ispitivana preko pet tvrdnji, na koje su sve ispitanice dale odgovor na skali od 1 (u potpunosti se slažem) do 5 (uopšte se ne slažem) (Tabela 7).

Ocena iskustva osuđenica vezanog za dolazak u zatvor je, kao što je napred navedeno, ispod granične vrednosti ($M=2.72$). Pri tome, osuđenice imaju relativno pozitivno iskustvo vezano za informisanje o pravilima kućnog reda u zatvoru ($M=3.45$, $SD=1.25$) što je važno za ostvarivanje prava i pogodnosti i ispunjavanje obaveza, te tako i za ponašanje koje neće biti suprotno pravilima koja postoje u zavodu, a što je preduslov dobrog vladanja i uspešnosti tretmana.

Tabela 7. Dolazak u zatvor

Tvrdnje	M	SD	N
U prijemnom odeljenju sam upoznata sa pravilima kućnog reda u ovom zatvoru, kao i sa tim šta i kada mogu da očekujem	3.45	1.25	91
Kada sam došla u ovaj zatvor, osetila sam da se o meni dobro staraju svi zaposleni.	2.97	1.20	91
Tokom prvih dana boravka u ovom zatvoru, zaposleni su se lično interesovali za mene.	2.93	1.32	91
Osećala sam se izuzetno usamljeno tokom prva tri dana u ovom zatvoru.	2.34	1.37	91
Po dolasku u ovaj zatvor, osećala sam se zabrinuto i zbunjeno.	1.89	1.13	91

Međutim, kako pokazuju podaci u Tabeli 7, ispitane osuđenice pokazuju prilično neutralan stav u pogledu odnosa zaposlenih prema njima po dolasku u zavod, u smislu da su osetile da se zaposleni dobro staraju o njima po stupanju na izdržavanje kazne ($M=2.97$, $SD=1.20$) i da su bili lično zainteresovani za njih tokom prvih dana boravka u zatvoru ($M=2.93$, $SD=1.32$).

Ovo je polje na koje bi trebalo obratiti dodatnu pažnju kako bi dolazak u zatvor bio manje stresan, posebno ako se ima na umu ranjivost žena koje dolaze u zatvor, a koja je povezana sa njihovim položajem u društvu i putevima u kriminalitet.

Relativno nizak skor je zabeležen na tvrdnji „*Po dolasku u ovaj zatvor, osećala sam se zabrinuto i zbunjeno*“ ($M=1.89$, $SD=1.13$), dakle, ukazuje na relativno neslaganje ispitanih osuđenica sa ovom tvrdnjom. To upućuje na zaključak da se ispitane osuđenice mahom ne osećaju zabrinuto i zbunjeno kada stupe na izdržavanje kazne, što se može oceniti kao pozitivno. Tome sigurno doprinosi adekvatna informisanost po prijemu u zavod, ali i pomoć i podrška koja se pruža ženama. U prilog tome govori i relativno negativno iskustvo osuđenica u pogledu osećaja usamljenosti u prva tri dana boravka u zatvoru ($M=2.34$, $SD=1.37$).

Poštovanje/ljubaznost

Poddimenzija poštovanje/ljubaznost odnosi se na pozitivan, uljudan i pristojan stav zaposlenih prema osuđenicama. Ona je ispitivana preko osam tvrdnji. Na skali od 1 (u potpunosti se slažem) do 5 (uopšte se ne slažem), na četiri tvrdnje odgovor su dale sve ispitanice (N=91), dok na preostale četiri nedostaje po jedan, odnosno dva odgovora (Tabela 8).

Tabela 8. Poštovanje/ljubaznost

Tvrdnje	M	SD	N
Ja se lično dobro slažem sa zatvorskim čuvarima i službom obezbeđenja u mom odeljenju.	3.97	0.93	91
Većina zaposlenih mi se obraća i razgovara sa mnom sa poštovanjem.	3.49	1.17	91
Zaposleni u ovom zatvoru provociraju osuđena lica.	3.22	1.37	89
Zaposleni u ovom zatvoru me tretiraju sa poštovanjem.	3.18	1.20	91
U ovom zatvoru me podstiču da poštujem druge ljude.	3.03	1.25	91
Odnosi između zaposlenih i osuđenih lica u ovom zatvoru su dobri.	2.94	1.27	90
Ovaj zatvor ne tretira osuđena lica sa poštovanjem.	2.93	1.32	89
Zaposleni ti se obraćaju iskreno u ovom zatvoru.	2.87	1.16	90

Kao što je napred navedeno, poštovanje/ljubaznost je najbolje ocenjena poddimenzija harmonije, što upućuje na zaključak da osuđenice doživljavaju klimu u zatvoru kao uvažavajuću, što je važan preduslov za uspešan tretman i resocijalizaciju.

S tim u vezi, posebno se izdvaja pozitivno mišljenje osuđenica u pogledu dobrog slaganja za zaposlenima u službi za tretman i obezbeđenje (M=3.97, SD=0.93), kao i percpcija da ih zaposleni uvažavaju jer im se obraćaju i sa njima razgovaraju s poštovanjem (M=3.49, SD=1.17).

Tome treba dodati i relativno pozitivnu ocenu na tvrdnji „Zaposleni u ovom zatvoru me tretiraju sa poštovanjem“ ($M=3.18$, $SD=1.20$), kao i relativno neslaganje sa tvrdnjom „Ovaj zatvor ne tretira osuđena lica sa poštovanjem“ ($M=2.93$, $SD=1.32$)

Iako na nivou granične vrednosti, može se reći da osuđenice ipak imaju relativno pozitivno iskustvo vezano za podsticanje od strane zaposlenih na odnos s poštovanjem i uvažavanjem prema drugim ljudima ($M=3.03$, $SD=1.25$), uključujući i druge osuđenice. To je važan preduslov pozitivne socijalne klime i sprečavanja konflikata i nasilja u zatvoru. Ujedno, to doprinosi usvajanju veština dobre komunikacije, koje osuđenicama mogu da budu od koristi nakon izlaska iz zatvora, što je, pak, važno za sprečavanje (re)viktimizacije ali i situacija u kojima mogu ponovo da učine krivično delo.

Relativno pozitivno iskustvo ispitanica beleži se u pogledu postojanja provokacija od strane zaposlenih ($M=3.22$, $SD=1.37$), kao i prilično neutralan stav na tvrdnji da su odnosi između zaposlenih i osuđenih lica u zatvoru dobri ($M=2.94$, $SD=1.27$). Najniži skor je ostvaren na tvrdnji „Zaposleni ti se obraćaju iskreno u ovom zatvoru“ ($M=2.87$, $SD=1.16$).

Odnos zaposlenih i osuđenica

Poddimenzija odnos zaposlenih i osuđenica odnosi se na uspostavljanje međusobnih odnosa zaposlenih i osuđenih lica koje odlikuju poverenje, pravednost i podrška. Ova poddimenzija je ispitivana preko sedam tvrdnji, od kojih su na tri odgovorile sve ispitanice ($N=91$), na tri tvrdnje nedostaje po jedan, a na jednoj tvrdnji dva odgovora (Tabela 9).

Kako pokazuju podaci do kojih se došlo istraživanjem, osuđenice imaju relativno pozitivno iskustvo u pogledu pravednog odnosa zaposlenih prema njima ($M=3.49$, $SD=1.21$). Takođe, ispitanice osuđenice relativno pozitivno percipiraju poverenje prema službi obezbeđenja ($M=3.25$, $SD=1.38$) i to što u direktnom kontaktu i razgovoru sa zaposlenima mogu da urade ono što je potrebno tokom izdržavanja kazne ($M=3.27$, $SD=1.32$).

Relativno visok skor postignut je i kada je u pitanju percepcija dobijanja podrške od strane zaposlenih onda kada je potrebna osuđenicama ($M=3.26$, $SD=1.32$).

Najzad, osuđenice imaju relativno pozitivno iskustvo osećaja bezbednosti, u smislu da osećaju da neće biti povređene ili zlostavljane niti da će im neko od zaposlenih pretiti ($M=3.26$, $SD=1.36$). Ovakvo okruženje je svakako podsticajno i podržavajuće, te doprinosi pozitivnoj socijalnoj klimi, a posebno uspešnosti tretmana i resocijalizacije osuđenica.

Tabela 9. Odnos zaposlenih i osuđenica

Tvrdnje	M	SD	N
Generalno, zaposleni u ovom zatvoru se odnose prema meni pravedno.	3.49	1.21	89
Verujem službi obezbeđenja u ovom zatvoru.	3.27	1.38	91
Kada mi je potrebno da uradim nešto u ovom zatvoru, obično to mogu da postignem direktno u razgovoru sa nekim od zaposlenih.	3.27	1.32	91
Od zaposlenih u ovom zatvoru dobijam podršku kada je to potrebno.	3.26	1.32	90
Osećam se bezbedno jer znam da u ovom zatvoru neću biti povređena ili zlostavljana niti da će mi neko od zaposlenih pretiti.	3.26	1.36	91
Zaposleni u ovom zatvoru često pokazuju iskrenost i doslednost.	3.02	1.30	90
Ovaj zatvor je dobar po tome što vraća poverenje u osuđenice	2.34	1.31	90

Međutim, nešto niži prosečan skor, iako na nivou prosečne ocene, zabeležen je na tvrdnji „*Zaposleni u ovom zatvoru često pokazuju iskrenost i doslednost*“ ($M=3.02$; $SD=1.30$), što upućuje na potrebu jačanja kapaciteta zaposlenih za odnos koji će, barem posmatrano iz ugla osuđenica, biti iskreniji i dosledniji. Uz to, relativno nizak skor (ispod prosečne ocene 3) na tvrdnji „*Ovaj zatvor je dobar po tome što vraća poverenje u osuđenice*“ ($M=2.34$, $SD=1.31$), ukazuje da je potrebno više raditi na prepoznavanju potencijala samih osuđenica i jačanju njihovih kapaciteta kako bi povratile poverenje u sebe i svoje sposobnosti i doživele lični rast, što je važan prediktor uspešne reintegracije nakon izlaska na slobodu.

Humanost

Poddimenzija humanost se odnosi na okruženje koje karakterišu poštovanje i briga o drugim ljudima, gde se priznaju vrednosti i ljudskost pojedinca, odnosno pojedinke. Ova poddimenzija je ispitivana preko osam tvrdnji, na koje su odgovorile sve ispitanice (N=91) (Tabela 10).

Najviši skor, kako pokazuju podaci u Tabeli 5, ostvaren je na tvrdnji koja govori u prilog tome da zaposleni podstiču osuđenice da održe socijalni kontakt sa svojom porodicom (M=3.66, SD=1.24). To je važan nalaz ako se ima na umu značaj socijalnih kontakata osuđenica sa porodicom, posebno decom tokom boravka u zatvoru, jer je upravo jedna od najvećih deprivacija kojoj su žene izložene dolaskom u zatvor deprivacija majčinstva (Špadijer-Džinić, Pavićević, Simeunović-Patić, 2009; Celinska, Siegel, 2010; Nuytiens, Jehaes, 2022; Kovačević i dr., 2024; Tadić, Kordić, 2024). Podsticanje socijalnih kontakata je stoga značajno za uspešan postpenalni prihvrat i reintegraciju žena.

Tabela 10. Humanost

Tvrdnje	M	SD	N
Zaposleni podstiču osuđenice da održe kontakt sa svojim porodicama.	3.66	1.24	91
Zaposleni su ljubazni prema meni ovde.	3.45	1.12	91
Prema meni se odnose humano u ovom zatvoru.	3.29	1.29	91
U ovom zatvoru tretiraju me kao osobu koja vredi.	3.05	1.25	91
Ovde me ne tretiraju kao ljudsko biće.	3.05	1.35	91
Zaposleni u ovom zatvoru iskazuju zabrinutost i razumevanje za mene.	3.03	1.19	91
Ponekad me u ovom zatvoru tretiraju ponižavajuće.	2.96	1.40	91
Osećam da se brinu o meni u ovom zatvoru većinu vremena.	2.80	1.16	91

Relativno visok skor je ostvaren i na tvrdnji koja pokazuje da su u odnosu prema osuđenicama zaposleni ljubazni ($M=3.45$, $SD=1.45$), što je ujedno u skladu sa napred iznetim nalazima o percipaciji osuđenica u odnosu zaposlenih prema njima. U skladu sa tim je i relativno pozitivno iskustvo osuđenica u pogledu humanog tretiranja tokom boravka u zatvoru ($M=3.29$, $SD=1.29$).

Interesantno je da je isti prosečan skor ostvaren na dve tvrdnje: „U ovom zatvoru tretiraju me kao osobu koja vredi“ ($M=3.05$, $SD=1.25$) i „Ovde me ne tretiraju kao ljudsko biće“ ($M=3.05$, $SD=1.35$), koje su u osnovi suprotne. Drugim rečima, podaci upućuju na prilično neutralan stav osuđenica u pogledu toga kako ih zaposleni posmatraju i tretiraju. Uz to, iako podaci pokazuju relativno neslaganje osuđenica sa tvrdnjom „Ponekad me u ovom zatvoru tretiraju ponižavajuće“ ($M=2.94$, $SD=1.40$), prosečna ocena je skoro 3, što takođe upućuje na neutralan stav osuđenica u pogledu načina na koji su tretirane, odnosno da se dešava da ponekada odnos zaposlenih prema sebi doživljavaju kao ponižavajuć.

Ovi nalazi ukazuju da postoji još dosta prostora za unapređenje odnosa zaposlenih prema osuđenicama, posebno u smislu prepoznavanja potencijala i vrednosti svake osuđenice, koje je potom potrebno dodatno jačati kako bi one same bile osnažene. To bi, sa druge strane, umanjilo percipiranje odnosa zaposlenih prema osuđenicama kao takvog u kome osuđenice smatraju da ih zaposleni ne tretiraju kao ljudska bića ili da ih ponižavaju.

Najniži prosečan skor ($M=2.80$, $SD=1.16$) ostvaren je na tvrdnji „Osećam da se brinu o meni u ovom zatvoru većinu vremena“, dakle, osuđenice iz uzorka se najmanje slažu sa ovom tvrdnjom, što upućuje na relativno negativno iskustvo sa percipiranjem brige koju tokom boravka žena u zatvoru pokazuju zaposleni. To dodatno upućuje na potrebu individualizacije pristupa osuđenicama tokom postupanja i tretmana i sagledavanje svake osuđenice u svojoj celokupnosti, uzimanje u obzir svih aspekata njenog života pre, tokom i nakon izlaska iz zatvora, kako bi i tretman bio što prilagođeniji potrebama osuđenice i doprineo boljoj adaptaciji tokom izdržavanja kazne i reintegraciji nakon izlaska na slobodu.

Pristojnost

Poddimenzija pristojnost podrazumeva meru u kojoj su, iz ugla osuđenica, zaposleni i zatvorski režim razumni i prikladni u odnosu prema njima. Ova poddimenzija je ispitana putem pet tvrdnji, od kojih su na tri odgovore dale sve ispitanice (N=91), dok na preostale dve nedostaju dva, odnosno jedan odgovor (Tabela 11).

Tabela 11. Pristojnost

Tvrdnje	M	SD	N
Prema osuđenicama u samici ili izolaciji se postupa pristojno u ovom zatvoru.	3.00	1.18	89
U ovom zatvoru mogu da budem svoja i opuštena pred zaposlenima.	2.67	1.27	91
Ovaj zatvor je korektan (pristojan).	2.66	1.44	91
One koji pokušaju da naude sebi zaposleni posmatraju kao ljude koji privlače pažnju, umesto kao osobe kojima je potrebna briga i pomoć.	2.51	1.19	91
U ovom zatvoru osuđenice provode previše vremena zatvorene u svojim ćelijama.	2.30	1.23	90

Kao što je napred navedeno, u okviru dimenzije harmonije poddimenzija pristojnost je ocenjena najnižom prosečnom ocenom (M=2.63), što upućuje na nizak nivo tretiranja zatvorskog režima kao razumnog i prikladnog iz perspektive osuđenica.

Ako se posmatraju srednje ocene na tvrdnjama putem kojih je ispitivana poddimenzija pristojnosti (Tabela 11), primećuje se da je najviši skor ostvaren na tvrdnji „Prema osuđenicama u samici ili izolaciji se postupa pristojno u ovom zatvoru“ (M=3.00, SD=1.18).

On je na nivou granične vrednosti i upućuje na neutralan stav osuđenica prema iskustvu pristojnog odnosa prema njima tokom boravka u samici.

Slične prosečne ocene su zabeležene na tvrdnjama „U ovom zatvoru mogu da budem svoja i opuštена pred zaposlenima“ ($M=2.67$, $SD=1.27$) i „Ovaj zatvor je korektan (pristojan)“ ($M=2.66$, $SD=1.44$). Drugim rečima, ispitane osuđenice pokazuju relativno negativno iskustvo u pogledu toga da li mogu da budu svoje i da se osećaju opuštено pred zaposlenima, kao i da li zatvor smatraju pristojim.

Prosečna ocena na tvrdnji „One koji pokušaju da naude sebi zaposleni posmatraju kao ljude koji privlače pažnju, umesto kao osobe kojima je potrebna briga i pomoć“ ($M=2.51$, $SD=1.19$) je ispod granične vrednosti, dakle, upućuje na relativno neslaganje osuđenica sa ovom tvrdnjom. To bi, donekle, mada još uvek ne dovoljno, moglo da se oceni kao pozitivno, jer se praktično više ispitanih osuđenica ne saglašava sa tim da zaposleni tretiraju osobe koje pokušaju da se povrede ili naude sebi neadekvanto, odnosno kao osobe koje samo privlače pažnju a ne kao osobe kojima je potrebna pomoć.

Najzad, najniži skor ostvaren je na tvrdnji „U ovom zatvoru osuđenice provode previše vremena zatvorene u svojim ćelijama“ ($M=2.30$, $SD=1.23$). Drugim rečima, osuđenice se najmanje saglašavaju sa ovom tvrdnjom, što je i očekivano ako se ima na umu način izvršenja kazne zatvora u pravnom sistemu Srbije.

Briga o ranjivim grupama

Briga o ranjivim grupama, kao poddimenzija harmonije, podrazumeva brigu i pomoć osuđenim licima koja su u riziku od samopovređivanja, samoubistva ili zlostavljanja. Ona je ispitivana putem pet tvrdnji, od kojih su na dve odgovore dale sve ispitanice ($N=91$), dok na preostale tri tvrdnje nedostaju dva, odnosno jedan odgovor (Tabela 12).

Tabela 12. Briga o ranjivim grupama

Tvrdnje	M	SD	N
U ovom zatvoru, svako ko je na pojačanom nadzoru zbog mogućeg samopovređivanja dobija od zaposlenih negu i pomoć koja mu je potrebna.	3.11	1.28	89
Nasilje i zlostavljanje od strane drugih osuđenica se ne tolerišu u ovom zatvoru.	3.08	1.24	91
Ovaj zatvor dobro brine o osuđenicama koje su u riziku od samoubistva.	2.88	1.36	89
Sprečavanje samopovređivanja i samoubistva je glavni prioritet u ovom zatvoru.	2.79	1.34	90
One osuđenice koje su žrtve zlostavljanja (u zatvoru) dobijaju svu pomoć koja im je potrebna da se izbore s tim.	2.64	1.25	91

Podaci pokazuju relativno pozitivan stav osuđenica u pogledu pomoći koju dobijaju osuđenice koje su na pojačanom nadzoru zbog mogućeg samopovređivanja ($M=3.11$, $SD=1.28$). Takođe, stav osuđenica o netolerisanju nasilja i zlostavljanja između osuđenica od strane zaposlenih je prilično neutralan – tek je nešto malo iznad prosečne vrednosti ($M=3.08$, $SD=1.24$).

Nalazi takođe pokazuju manje povoljan odnos osuđenica prema tome koliko zaposleni brinu o osuđenicama koje su u riziku od samoubistva ($M=2.88$, $SD=1.36$) i da li sprečavanje samopovređivanja i samoubistva posmatraju kao jedan od prioritetnih zadataka ($M=2.79$, $SD=1.37$).

Najniži skor na poddimenziji briga o ranjivim kategorijama zabeležena je na tvrdnji „*One osuđenice koje su žrtve zlostavljanja (u zatvoru) dobijaju svu pomoć koja im je potrebna da se izbore s tim*“ ($M=2.64$, $SD=1.25$), što upućuje na manje povoljan odnos osuđenica prema mogućnostima dobijanja podrške u zatvoru zbog iskustva viktimizacije tokom boravka u zatvoru. Ali, ovaj nalaz, sa druge strane, može da se tumači i na način da nema ni potrebe za pomoći jer su situacije zlostavljanja žena u zatvoru retke.

Pomoć i podrška

Poslednja poddimenzija harmonije odnosi se na podršku i ohrabrivanje koji su upućeni osuđenim licima koja imaju zdravstvene probleme, probleme sa zavisnošću i napredovanjem u tretmanu. Ova poddimenzija je ispitivana preko šest tvrdnji, na koje su odgovorile sve ispitanice (Tabela 13).

Tabela 13. Pomoć i podrška

Tvrdnje	M	SD	N
Jasno mi je šta je potrebno da uradim u ovom zatvoru kako bih napredovala u tretmanu i pripremila se za sud (uslovni otpust).	3.52	1.39	91
Neko od zaposlenih u ovom zatvoru mi je značajno pomogao vezano za konkretan problem.	3.24	1.34	91
Zaposleni se angažuju da mi pomognu oko mojih zdravstvenih potreba.	2.95	1.24	91
Osećam da me u ovom zatvoru ohrabruju da korigujem svoje prestupničko ponašanje.	2.90	1.32	91
Svako ko ima problem sa drogom, kada dođe u ovaj zatvor, dobija potrebnu pomoć za bezbedno odvikavanje.	2.82	1.22	91
Ovaj zatvor unapređuje dobrobit i blagostanje osuđenica koje imaju probleme sa zavisnošću (drogama).	2.63	1.29	91

Najveća prosečna ocena zabeležena je na tvrdnji „*Jasno mi je šta je potrebno da uradim u ovom zatvoru kako bih napredovala u tretmanu i pripremila se za sud (uslovni otpust)*“ (M=3.52, SD=1.39), što upućuje na relativno pozitivno iskustvo ispitanih osuđenica sa informisanošću o tome kako treba da teče tretman kako bi se ostvarili uslovi za uslovni otpust. Pozitivno iskustvo osuđenica beleži se i u pogledu percepcije pomoći od zaposlenih u situaciji kada imaju neki konkretan problem (M=3.24, SD=1.34).

Kada je u pitanju angažovanje zaposlenih vezano za zdravstvene probleme osuđenice, beleži se relativno neutralan stav, odnosno manje

povoljan odnos prema mogućnosti dobijanja pomoći od zaposlenih kada postoje neki zdravstveni problemi ($M=2.95$, $SD=1.24$).

Sličan nalaz se beleži i na tvrdnji „Svako ko ima problem sa drogom, kada dođe u ovaj zatvor, dobija potrebnu pomoć za bezbedno odvikavanje“ ($M=2.82$, $SD=1.22$), dakle, relativno negativno iskustvo vezano za dobijanje pomoći od zaposlenih prilikom odvikavanja od upotrebe droga. Najzad, najniži skor zabeležen je na tvrdnji „Ovaj zatvor unapređuje dobrobit i blagostanje osuđenica koje imaju probleme sa zavisnošću (drogama)“ ($M=2.63$, $SD=1.29$), što uz prethodno iznet nalaz ukazuje na potrebu većeg angažovanja zavoda i zaposlenih u njemu u pružanju pomoći i podrške, te unapređenju dobrobiti i blagostanja osuđenica koje imaju problem sa zavisnošću od psihoaktivnih supstanci.

To se čini posebno važnim ako se ima na umu generalno povećanje broja žena koje su zavisnice od droga u zatvoru, te činjenica da one često krivična dela i vrše u neposrednoj ili posrednoj vezi sa zavisnošću. Postupanje usmereno na prevazilaženje ovog problema, dakle, uspešno odvikavanje od droga, ujedno je moguć put ka uspešnom odvratanju od vršenja krivičnih dela i smanjenju povrata.

Procena harmonije i njenih poddimenzija s obzirom na socio-demografske karakteristike ispitanica

Kada su u pitanju socio-demografske karakteristike, interesovalo nas je da li postoje razlike u percepciji dimenzije harmonije i njenih poddimenzija između ispitanica različite starosti, nivoa obrazovanja i mesta stanovanja (selo-grad).

Starost ispitanica i procena harmonije i njenih poddimenzija

Istraživanje je potvrdilo postojanje statistički značajne pozitivne, ali ipak niske povezanosti starosti ispitanica i njihove percepcije harmonije i to vezano za tri poddimenzije: odnos zaposlenih i osuđenih lica, humanost i pristojnost. Tako su veće vrednosti skora na poddimenzijama odnos zaposlenih i osuđenica ($r = .21$, $p < .05$), humanost ($r = .24$, $p < .05$) i pristojnost ($r = .26$, $p < .05$) prisutne kod starijih ispitanica i obrnuto, niže vrednosti kod mlađih ispitanica.

Kako se vidi iz podataka u Tabeli 14, osuđenice starije od 50 godina su pokazale relativno pozitivno iskustvo sa dimenzijom harmonije, dok su prosečne ocene na ovoj dimenziji koje su dale osuđenice iz preostale tri uzrasne kategorije slične: malo ispod granične vrednosti ali u granicama prihvatljivosti, pri čemu su najnižu ocenu dale osuđenice mlađe od 30 godina.

Takođe, osuđenice starije od 50 godina su sve poddimenzije harmonije, osim dolaska u zatvor, ocenile prosečnim ocenama koje su iznad granične vrednosti, što upućuje na zaključak da imaju pozitivno iskustvo sa svim aspektima harmonije, osim ove jedne poddimenzije, koja, iako ispod granične vrednosti, ipak ostaje u granicama prihvatljivosti.

Osuđenice starosne dobi između 41 i 50 godina su sve poddimenzije harmonije ocenile prosečnim ocenama koje se uglavnom kreću oko granične vrednosti, dakle, pokazuju nešto neutralniji stav, ali opet relativno pozitivno iskustvo, posebno kada su u pitanju poštovanje i humanost u postupanju zaposlenih prema njima.

Ispitanice koje pripadaju starosnoj kategoriji od 31 do 40 godina su četiri dimenzije ocenile prosečnom ocenom iznad granične vrednosti, i to: humanost, poštovanje, odnos zaposlenih prema njima i pomoć i podršku, ali se i ostale prosečne ocene, iako nešto ispod granične vrednosti, ipak kreću u granicama prihvatljivosti.

Najzad, najmlađe osuđenice obuhvaćene istraživanjem su samo dve poddimenzije – poštovanje/ljubaznost i pomoć i podrška – ocenile ocenom iznad prosečne vrednosti i tako pokazale da sa ovim aspektima imaju relativno pozitivno iskustvo, dok su sve ostale dimenzije ocenjene ispod granične vrednosti, od kojih su četiri u granicama prihvatljivosti.

Tabela 14. Starost osuđenica i procena harmonije i njenih poddimenzija

Starosne kategorije		Dolazak u zatvor	Poštovanje/ ljubaznost	Odnos zaposlenih i osuđenica	Humanost	Pristojnost	Briga o ranjivim grupama	Pomoć i podrška	Dimenzije harmonije
do 30	M	2.59	3.18	2.93	2.88	2.46	2.82	3.11	2.89
	SD	0.79	0.68	0.93	0.92	0.80	1.02	0.82	0.75
	Min.	1.20	1.88	1.14	1.38	1.00	1.00	1.33	1.32
	Max.	4.20	4.88	4.71	4.88	4.00	5.00	4.50	4.45
	N	17	17	17	17	17	17	17	17
31-40	M	2.78	3.13	3.10	3.15	2.43	2.93	3.04	2.97
	SD	0.80	1.06	1.20	1.08	0.90	1.06	1.08	0.96
	Min.	1.00	1.25	1.00	1.00	1.00	1.00	1.17	1.20
	Max.	4.20	5.00	5.00	4.88	4.40	4.80	5.00	4.45
	N	32	32	32	32	32	32	32	32
41-50	M	2.66	3.13	3.01	3.09	2.76	2.71	2.87	2.93
	SD	0.70	0.83	1.02	0.80	0.85	0.86	0.90	0.77
	Min.	1.40	1.38	1.00	1.00	1.40	1.00	1.00	1.20
	Max.	4.20	5.00	5.00	4.50	5.00	5.00	5.00	4.75
	N	29	29	29	29	29	29	29	29
50+	M	2.84	3.62	3.75	3.72	3.03	3.37	3.09	3.40
	SD	0.77	0.68	0.87	0.65	0.90	0.77	0.40	0.59
	Min.	1.20	2.38	2.00	2.63	1.40	1.60	2.33	2.21
	Max.	4.20	4.88	4.71	4.75	4.60	4.60	3.83	4.34
	N	13	13	13	13	13	13	13	13

Posmatrano prema poddimenzijama, uočava se sledeće:

Dolazak u zatvor su najnižom prosečnom ocenom ocenile osuđenice do 30 godina ($M=2.59$, $SD=0.79$), a najvišu ocenu su dale osuđenice starije od 50 godina ($M=2.84$, $SD=0.77$).

Poštovanje i ljubaznost su najnižom ocenom ocenile osuđenice iz kategorije 31-40 godina ($M=3.13$, $SD=1.06$) i 41-50 ($M=3.13$, $SD=0.83$), a najvišom osuđenice između 41 i 50 godina ($M=3.62$, $SD=0.68$).

Odnos zaposlenih i osuđenica su najslabije ocenile osuđenice do 30 godina ($M=2.93$, $SD=0.93$), a najbolje osuđenice preko 50 godina ($M=3.75$, $SD=0.87$).

Humanost su najnižom prosečnom ocenom ocenile ispitanice do 30 godina starosti ($M=2.88$, $SD=0.92$), a najvišom osuđenice preko 50 godina ($M=3.72$, $SD=0.65$).

Pristojnost je najlošije ocenjena poddimenzija od strane osuđenica starosti između 31 i 40 godina ($M=2.43$, $SD=0.90$), dok su najbolju prosečnu ocenu dale osuđenice starije od 50 godina ($M=3.03$, $SD=0.90$).

Briga o ranjivima je poddimenzija za koju su najnižu prosečnu ocenu dale ispitanice od 41 do 50 godina ($M=2.72$, $SD=0.86$), a najvišu osuđenice starije od 50 godina ($M=3.11$, $SD=0.77$).

Pomoć i podršku su najnižom prosečnom ocenom ocenile ispitanice od 41 do 50 godina ($M=2.89$, $SD=0.90$), a najvišom osuđenice mlađe od 30 godina ($M=3.11$, $SD=0.82$).

Sa druge strane, ako se unutar svake starosne kategorije posmatra koja poddimenzija je ocenjena najlošije a koja najbolje, primećuje se da su prve dve starosne kategorije, dakle, osuđenice mlađe od 40 godina, najnižu ocenu dale za pristojnost, dok su osuđenice koje pripadaju drugim dvema starosnim kategorijama, dakle, starije od 41 godine, najnižu ocenu dale na poddimenziji dolazak u zatvor, pokazujući relativno negativno iskustvo u pogledu osećanja i doživljaja tretmana nakon stupanja na izdržavanje kazne. Sa druge strane, osuđenice starije od 50 godina su najbolje ocenile odnos zaposlenih prema njima – prosečnom ocenom 3.75, što je ujedno i najviša ocena posmatrano prema svim poddimenzijama harmonije unutar svih starosnih kategorija osuđenica. Osuđenice mlađe od 30 godina i one starosti između 41 i 50 godina su najvišom ocenom ocenile poddimenziju poštovanje / ljubaznost, dok osuđenice iz kategorije između 31 i 40 godina, prema podacima koji su dobijeni, pokazuju najpozitivnije iskustvo sa

poddimenzijom humanosti, odnosno smatraju da okruženje u kome izdržavaju kaznu zatvora karakterišu poštovanje i briga o drugim ljudima i priznavanje vrednosti i ljudskosti svake osuđenice.

Obrazovanje ispitanica i procena harmonije i njenih poddimenzija

Kada je u pitanju odnos između nivoa obrazovanja ispitanica i njihove percepcije harmonije u zatvoru i njenih poddimenzija, primenom Spirmanove korelacije ranga nije potvrđena povezanost stepena obrazovanja ispitanica i percepcije harmonije ukupno i njenih poddimenzija pojedinačno (Tabela 15). Dakle, bez obzira na nivo obrazovanja, osuđenice procenjuju svaku od poddimenzija harmonije, te harmoniju u celini na sličan način.

Međutim, Primenom Kruskal Wallis-ovog testa, potvrđena je statistički značajna razlika između ispitanica u odnosu na nivo obrazovanja na poddimenziji pomoć i podrška ($\chi^2=10.758$, $df=3$, $p<0.05$): ovu poddimenziju značajno bolje ocenjuju osuđenice koje imaju nezavršenu osnovnu školu ($M=3.83$) u odnosu na one koje imaju završenu osnovnu školu ($M=3.18$) i visoko obrazovanje ($M=3.01$), dok su najnižu ocenu na ovoj poddimenziji dale osuđenice sa srednjom stručnom spremom ($M=2.77$). Ipak, ovde treba biti oprezan sa zaključivanjem ako se ima na umu mali broj osuđenica u kategoriji onih koje su bez završene osnovne škole.

Posmatrano prema dimenzijama, podaci pokazuju sledeće: dolazak u zatvor su najnižom prosečnom ocenom ocenile osuđenice sa visokim obrazovanjem ($M=2.73$, $SD=0.80$), a najvišu ocenu su dale osuđenice sa nezavršenom osnovnom školom ($M=3.03$, $SD=0.85$). Na svim ostalim poddimenzijama, najnižu prosečnu ocenu dale su osuđenice sa završenom srednjom školom, a najvišu one koje nemaju završenu osnovnu školu, i to: poštovanje i ljubaznost - najniža ocena od strane osuđenica sa srednjom školom ($M=3.03$, $SD=0.94$), a najviša od strane osuđenica sa nedovršenom osnovnom školom ($M=3.52$, $SD=0.50$); odnos zaposlenih i osuđenica su najslabije ocenile osuđenice sa srednjom školom ($M=2.84$, $SD=1.07$), a najbolje osuđenice sa nedovršenom osnovnom školom ($M=3.71$, $SD=0.79$); humanost su najnižom prosečnom ocenom ocenile ispitanice sa srednjom školom ($M=2.94$, $SD=0.93$), a najvišom osuđenice sa nezavršenom osnovnom školom ($M=3.50$, $SD=0.79$); pristojnost je najlošije ocenjena

poddimenzija od strane osuđenica sa srednjom školom ($M=2.49$, $SD=1.06$), dok su najbolju prosečnu ocenu dale osuđenice bez završene osnovne škole ($M=2.98$, $SD=0.46$); briga o ranjivima je poddimenzija za koju su najnižu prosečnu ocenu dale ispitanice sa srednjom školom ($M=2.77$, $SD=0.88$), a najvišu osuđenice bez završene osnovne škole ($M=3.83$, $SD=0.75$), i pomoć i podršku su najnižom prosečnom ocenom ocenile ispitanice sa srednjom stručnom spremom ($M=2.80$, $SD=0.87$), a najvišom osuđenice sa nezavršenom osnovnom školom ($M=3.42$, $SD=0.60$).

Ukoliko se posmatraju prosečni skorovi na poddimenzijama unutar svake kategorije osuđenica s obzirom na nivo obrazovanja, primećuje se da su osuđenice bez završene osnovne škole i one sa najvišim nivoom obrazovanja najnižu ocenu dale na poddimenziji dolazak u zatvor, a potom na poddimenziji pristojnost: u oba slučaja je ona ispod granične vrednosti, iako u granicama prihvatljivih vrednosti. Tako su dolazak u zatvor osuđenice sa nezavršenom osnovnom školom ocenile prosečnom ocenom 2.90 ($SD=0.85$), a osuđenice sa najvišim stepenom obrazovanja sa prosečnom ocenom 2.73 ($SD=0.70$). Sa druge strane, osuđenice koje imaju završenu osnovnu, odnosno srednju školu su dale najnižu ocenu na poddimenziji pristojnost, a odmah potom i na poddimenziji dolazak u zatvor. Tako su dimenziju pristojnost osuđenice sa srednjom stručnom spremom ocenile prosečnom ocenom 2.49 ($SD=1.06$), a osuđenice sa osnovnim obrazovanjem sa prosečnom ocenom 2.60 ($SD=0.68$).

Kada su u pitanju najbolje ocenjene poddimenzije harmonije, podaci pokazuju da su osuđenice bez završene osnovne škole najvišu ocenu dale za pomoć i podršku ($M=3.83$, $SD=0.75$), a odmah zatim i za odnos zaposlenih prema njima ($M=3.71$, $SD=0.79$). Nasuprot tome, osuđenice koje imaju osnovno i visoko obrazovanje pokazale su da imaju najpozitivnije iskustvo sa poddimenzijama poštovanje/ljubaznost zaposlenih prema njima i humanost. Poštovanje i ljubaznost je najbolje ocenjena poddimenzija od strane osuđenica koje imaju srednju stručnu spremu – $M=3.03$, $SD=0.94$. Najzad, osuđenice sa nezavršenom osnovnom školom najbolje ocenjuju poddimenziju pomoć i podrška – $M=3.83$, $SD=0.75$.

Tabela 15. Obrazovanje ispitanica i procena harmonije i njenih poddimenzija

Obrazovanje		Dolazak u zatvor	Poštovanje/ Ljubaznost	Odnos zaposlenih i osuđenica	Humanost	Pristojnost	Briga o ranjivim grupama	Pomoć i podrška	Dimenzije harmonije
Nepotpuna osnovna škola	M	2.90	3.52	3.71	3.50	2.98	3.23	3.83	3.42
	SD	0.85	0.50	0.79	0.79	0.46	0.73	0.75	0.60
	Min	1.60	2.88	2.57	2.38	2.40	2.20	2.83	2.59
	Max	4.20	4.29	5.00	4.88	3.60	4.20	5.00	4.23
	N	8	8	8	8	8	8	8	8
Osnovna škola	M	2.86	3.34	3.33	3.34	2.60	2.98	3.11	3.13
	SD	0.68	0.79	1.00	0.89	0.68	0.90	0.79	0.71
	Min	1.40	1.38	1.14	1.00	1.20	1.60	1.83	1.36
	Max	4.20	5.00	5.00	4.75	4.00	4.80	5.00	4.45
	N	24	24	24	24	24	24	24	24
Srednja škola	M	2.61	3.03	2.84	2.94	2.49	2.73	2.77	2.80
	SD	0.77	0.94	1.07	0.93	1.06	1.03	0.88	0.87
	Min	1.00	1.25	1.00	1.00	1.00	1.00	1.17	1.20
	Max	4.00	4.88	4.71	4.88	4.60	5.00	4.67	4.45
	N	43	43	43	43	43	43	43	43
Visoka škola/ Fakultet	M	2.73	3.32	3.27	3.32	2.80	2.98	3.01	3.10
	SD	0.80	0.98	1.15	1.04	0.85	0.98	0.92	0.89
	Min	1.40	1.63	1.00	1.00	1.40	1.00	1.00	1.20
	Max	4.20	5.00	5.00	4.50	5.00	5.00	5.00	4.75
	N	15	15	15	15	15	15	15	15
p^c		.605	.270	.091	.134	.373	.473	.013	.111

^c Kruskal-Wallis Test.

Mesto prebivališta ispitanica i procena harmonije i njenih poddimenzija

Kako pokazuju podaci u Tabeli 16, istraživanjem nisu potvrđene statistički značajne razlike između ispitanica u odnosu na mesto prebivališta ni na jednom od skorova na poddimenzijama harmonije niti na dimenziji harmonije kao celini.

Tabela 16. Mesto prebivališta ispitanica i procena harmonije i njenih poddimenzija

Poddimenzija	Mesto prebivališta	N	M	SD	<i>p</i> ^a
Dolazak u zatvor	Selo	10	2.70	0.52	.928
	Grad	80	2.73	0.78	
Poštovanje/ Ljubaznost	Selo	10	3.35	0.85	.797
	Grad	80	3.19	0.89	
Odnos zaposlenih i osuđenica	Selo	10	3.37	0.89	.426
	Grad	80	3.09	1.09	
Humanost	Selo	10	3.24	0.71	.933
	Grad	80	3.15	0.97	
Pristojnost	Selo	10	2.66	0.73	.688
	Grad	80	2.61	0.92	
Briga o ranjivim grupama	Selo	10	3.20	0.99	.219
	Grad	80	2.85	0.95	
Pomoć i podrška	Selo	10	3.34	1.10	.385
	Grad	80	2.95	0.86	
Dimenzije harmonije	Selo	10	3.16	0.73	.385
	Grad	80	2.97	0.84	

^a Mann-Whitney U-test

Iako ne postoji statistički značajna razlika u percepciji dimenzije harmonije i njenih poddimenzija između ispitanica iz sela i grada, ipak se može uočiti da su ispitanice koje imaju prebivalište na selu ocenile nešto višom prosečnom ocenom dimenziju harmonije ($M=3.16$, $SD=0.73$) nego ispitanice koje dolaze iz grada ($M=2.97$, $SD=0.84$). Isto se uočava i kod poddimenzija: pomoć i podrška, briga o ranjivim grupama, odnos zaposlenih lica prema osuđenicama i poštovanje. Razlika u prosečnim ocenama koje su dale ispitanice sa sela i iz grada postoji i na poddimenzijama humanost i pristojnost, ali je nešto manja, dok je

prosečna ocena gotovo ista kada se posmatra poddimenzija dolazak u zatvor.

Procena harmonije i njenih poddimenzija s obzirom na kriminološke karakteristike ispitanica

Da bi se odgovorilo na istraživačko pitanje o tome da li postoje razlike u percepciji dimenzije harmonije i njenih poddimenzija s obzirom na kriminološke karakteristike ispitanih osuđenica, analizirani su podaci o sledećim kriminološkim obeležjima ispitanica: tip kriminaliteta (nasilni-nenasilni), vrsta krivičnog dela (prema tome kojoj grupi krivičnih dela pripada u Krivičnom zakoniku RS) i dužina izrečene zatvorske kazne (kazna zatvora do i preko tri godine).

Tip kriminaliteta i procena harmonije i njenih poddimenzija

Istraživanjem, primenom t-testa, nisu potvrđene statistički značajne razlike između ispitanica u odnosu na tip kriminaliteta - kriminalitet nasilja ili nenasilni kriminalitet - ni na jednom od skorova, dakle, ni na nivou dimenzije harmonije u celini, ni na njenim poddimenzijama (Tabela 17). Pa ipak, kada se uporede prosečne ocene, primećuje se da su nešto više prosečne ocene na dimenziji harmonije u celini i svim pojedinačnim poddimenzijama dale ispitanice koje su u momentu ispitivanja bile na izdržavanju kazne za neko od nasilnih krivičnih dela nego one koje su osuđene za nenasilni kriminalitet.

Na osnovu podataka u Tabeli 17 uočava se da su obe grupe ispitanica ocenile prosečnim ocenama ispod 3 dve poddimenzije: dolazak u zatvor i pristojnost. Ispitanice koje su na izdržavanju kazne za nasilna krivična dela su dolazak u zatvor ocenile prosečnom ocenom $M=2.82$, a one koje su u zatvoru zbog nenasilnog krivičnog dela su dale prosečnu ocenu $M=2.66$. Sa druge strane, ispitanice koje su u zatvoru zbog nasilnog kriminaliteta su poddimenziju pristojnost ocenile prosečnom ocenom $M=2.79$, dok su one kojima je izrečena zatvorska kazna zbog nenasilnog kriminalnog ponašanja dale ocenu $M=2.50$. Dakle, na obe poddimenzije obe grupe osuđenica pokazuju prilično negativan stav u pogledu osećanja i doživljaja tretmana po dolasku u zatvor i mere u kojoj su zaposleni i zatvorski režim razumni i prikladni.

Tabela 17. Tip kriminaliteta i procena harmonije i njenih poddimenzija

Poddimenzija	Tip kriminaliteta	N	M	SD	p
Dolazak u zatvor	Nenasilni	53	2.66	0.80	.338
	Nasilni	37	2.82	0.69	
Poštovanje/ljubaznost	Nenasilni	53	3.11	0.85	.248
	Nasilni	37	3.33	0.93	
Odnos zaposlenih i osuđenih lica	Nenasilni	53	3.00	1.05	.221
	Nasilni	37	3.28	1.09	
Humanost	Nenasilni	53	3.10	0.92	.469
	Nasilni	37	3.24	0.97	
Pristojnost	Nenasilni	53	2.50	0.86	.135
	Nasilni	37	2.79	0.93	
Briga o ranjivim grupama	Nenasilni	53	2.75	0.93	.112
	Nasilni	37	3.08	0.97	
Pomoć i podrška	Nenasilni	53	2.91	0.86	.280
	Nasilni	37	3.12	0.93	
Dimenzije harmonije	Nenasilni	53	2.90	0.80	.202
	Nasilni	37	3.13	0.86	

Ako se posmatraju poddimenzije pomoć i podrška i briga o ranjivim grupama, primećuje se da su u oba slučaja prosečne ocene koje su dale ispitanice koje izdržavaju kaznu zbog nasilnog kriminalnog ponašanja nešto iznad prosečne vrednosti, dok su ocene koje su dale ispitanice koje su u zatvoru zbog kriminaliteta bez elemenata nasilja nešto ispod granične vrednosti, ali u granicama prihvatljivosti.

Najzad, obe grupe ispitanica su tri poddimenzije: poštovanje/ljubaznost, odnos zaposlenih prema njima i humanost u postupanju ocenile prosečnim ocenama iznad granične vrednosti, dakle, pokazuju relativno pozitivan stav u pogledu toga da se zaposleni prema njima pristojno ophode, da odnose zaposlenih i osuđenica karakteriše poverenje, podrška i briga o osuđenicama.

Vrsta krivičnog dela i procena harmonije i njenih poddimenzija

Istraživanjem smo takođe hteli da utvrdimo da li postoje razlike u proceni dimenzije harmonije i njenih poddimenzija između osuđenica prema grupi krivičnih dela kojima pripada krivično delo zbog kog su bile u zatvoru u momentu ispitivanja. Istraživanjem nisu potvrđene statistički značajne razlike između ispitanica u odnosu na vrstu krivičnog dela ni na jednom od skorova, dakle, ni na nivou dimenzije harmonije u celini, ni na jednoj od njenih poddimenzija. Ipak, ako posmatramo podatke u Tabeli 18, možemo da uočimo neke razlike u prosečnim ocenama između osuđenica prema grupama krivičnih dela, ali i prema poddimenzijama harmonije unutar svake od grupa osuđenica prema vrsti krivičnog dela. Pri tome, iz dalje analize će zbog malog broja biti isključene ispitanice osuđene za krivična dela protiv čovečnosti i drugih dobara zaštićenih međunarodnim pravom.

Uočava se da su ispitanice koje su osuđene zbog krivičnog dela protiv zdravlja ljudi, a to su mahom dela povezana sa drogama, dimenziju harmonije u celini i sve njene poddimenzije ocenile prosečnim ocenama ispod granične vrednosti: od $M=2.36$ ($SD=0.89$) na poddimenziji pristojnost do $M=2.97$ ($SD=0.88$) na poddimenziji ljubaznost koju u ophođenju prema osuđenicama pokazuju zaposleni. Prosečna ocena na dimenziji harmonije koju su dale ispitanice osuđene za ovu vrstu krivičnih dela je $M=2.73$, što ukazuje na njihovo relativno negativno iskustvo vezano za ovaj aspekt kvaliteta zatvorskog života. Ispitanice osuđene zbog imovinskog krivičnog dela su dimenziju harmonije ocenile prosečnom ocenom koja je na nivou granične vrednosti ($M=3.01$). Kada su u pitanju poddimenzije, primećuje se da su tri ocenjene prosečnim ocenama ispod granične vrednosti: pristojnost ($M=2.54$), briga o ranjivim grupama ($M=2.66$) i dolazak u zatvor ($M=2.78$). Sa druge strane, ove osuđenice pokazuju relativno pozitivno iskustvo sa poddimenzijama ljubaznost, odnos zaposlenih prema njima i humanost – na sve tri poddimenzije prosečne ocene su preko granične vrednosti 3.

Tabela 18. Vrsta krivičnog dela i procena harmonije i njenih poddimenzija

Grupa krivičnih dela (KD)		Dolazak u zatvor	Poštovanje/ ljubaznost	Odnos zaposlenih i osuđenih lica	Humanost	Pristojnost	Briga o ranijim grupama	Pomoć i podrška	Dimenzije harmonije
KD protiv života i tela	M	2.88	3.35	3.32	3.23	2.80	3.10	3.15	3.15
	SD	0.76	1.09	1.27	1.16	1.06	1.00	1.03	1.00
	Min	1.40	1.25	1.00	1.00	1.00	1.00	1.00	1.20
	Max	4.20	5.00	5.00	4.88	5.00	5.00	5.00	4.75
	N	23	23	23	23	23	23	23	23
KD protiv imovine	M	2.78	3.23	3.18	3.24	2.54	2.66	3.09	3.01
	SD	0.73	0.73	0.94	0.77	0.78	0.99	0.84	0.71
	Min	1.40	1.38	1.29	2.00	1.20	1.00	1.67	1.52
	Max	4.20	4.88	4.71	4.88	4.00	5.00	4.50	4.45
	N	22	22	22	22	22	22	22	22
KD protiv zdravlja ljudi	M	2.51	2.97	2.70	2.87	2.36	2.71	2.77	2.73
	SD	0.78	0.88	1.00	0.94	0.89	0.95	0.90	0.81
	Min	1.00	1.50	1.14	1.38	1.00	1.00	1.17	1.32
	Max	3.80	4.63	4.57	4.50	4.40	4.80	4.67	4.34
	N	30	30	30	30	30	30	30	30
KD protiv čovečnosti ...	M	2.60	3.35	3.26	3.10	2.80	3.00	3.27	3.09
	SD	0.63	0.41	0.87	0.51	0.28	0.84	1.17	0.57
	Min	1.60	2.88	2.29	2.50	2.40	2.00	1.83	2.59
	Max	3.20	3.75	4.43	3.75	3.00	4.20	5.00	3.91
	N	5	5	5	5	5	5	5	5
p^a		.506	.452	.177	.463	.456	.221	.411	.264

^aKruskal Wallis test

Najzad, kada su u pitanju ispitanice koje su u momentu ispitivanja bile u zatvoru zbog krivičnog dela protiv života i tela, podaci pokazuju da su one dale najvišu prosečnu ocenu na dimenziji harmonije u poređenju sa osuđenicama za imovinska i dela protiv zdravlja ljudi – M=3.15.

Takođe, one su dve poddimenzije ocenile prosečnim ocenama koje su ispod granične vrednosti, ali u granicama prihvatljivosti: pristojnost ($M=2.80$, $SD=1.06$) i dolazak u zatvor ($M=2.88$, $SD=0.76$). Na ostalim poddimenzijama harmonije prosečne ocene su iznad granične vrednosti, ukazujući na relativno pozitivno iskustvo sa ljubaznošću ($M=3.35$), odnosom zaposlenih prema njima ($M=3.32$), humanošću ($M=3.23$), pomoći i podrškom ($M=3.15$) i brigom o ranjivim grupama osuđenica ($M=3.10$).

Ako posmatramo podatke u Tabeli 18 prema dimenziji harmonije i njenim poddimenzijama, primećuje se sledeće: dimenziju harmonije su najlošije ocenile ispitanice osuđene za krivična dela protiv zdravlja ljudi ($M=2.73$, $SD=0.81$), a najbolje ispitanice osuđene za krivična dela protiv života i tela ($M=3.15$, $SD=1.00$).

Dolazak u zatvor i pristojnost su dve poddimenzije harmonije koje su ispitanice iz sve četiri grupe posmatrano prema vrsti krivičnog dela ocenile prosečnim ocenama ispod granične vrednosti, ukazujući na relativno negativno iskustvo u pogledu osećanja i doživljaja tretmana po dolasku u zatvor i njihove procene o tome koliko su zaposleni i zatvorski režim razumni i prikladni. Pri tome, obe poddimenzije su najnižom prosečnom ocenom ocenile ispitanice osuđene za krivična dela protiv zdravlja ljudi: dolazak u zatvor sa ocenom $M=2.51$ ($SD=0.78$), a pristojnost sa $M=2.36$ ($SD=0.89$).

Poštovanje/ljubaznost je poddimenzija koju su samo ispitanice koje su osuđene za krivična dela protiv zdravlja ljudi ocenile prosečnim ocenama ispod granične vrednosti. Tako su ove ispitanice ljubaznost zaposlenih ocenile prosečnom ocenom $M=2.97$, koja iako nešto ispod granične vrednosti, ipak ostaje u granicama prihvatljivosti. Ispitanice iz preostale tri grupe posmatrano prema vrsti krivičnog dela, pokazale su relativno pozitivno iskustvo u pogledu pozitivnog i pristojnog odnosa zaposlenih prema njima.

Pri tome, najvišu ocenu su dale osuđenice koje su u zatvoru zbog krivičnog dela protiv života i tela i protiv čovečnosti i drugih dobara zaštićenih međunarodnim pravom – $M=3.35$.

Slični nalazi su zabeleženi i na poddimenzijama odnos zaposlenih prema osuđenicama i humanost. I na ove dve poddimenzije su samo osuđenice za krivična dela protiv zdravlja ljudi dale prosečne ocene ispod granične vrednosti, ukazujući na umereno negativnu procenu odnosa koje bi trebalo da odlikuju poverenje, pravednost i podrška od

strane zaposlenih, kao i poštovanje i briga o drugima uz priznavanje vrednosti i ljudskosti osuđenica.

Kada je u pitanju poddimenzija pomoć i podrška, samo su ispitanice osuđene za krivična dela protiv zdravlja ljudi dale prosečnu ocenu koja je ispod granične vrednosti - $M=2.77$, što upućuje na relativno negativno iskustvo u pogledu podrške i ohrabrivanja koji su upućeni osuđenicama koje imaju zdravstvene probleme, probleme sa zavisnošću i napredovanjem u tretmanu.

Na ovo je potrebno posebno obratiti pažnju ako se ima u vidu da su u pitanju ispitanice mahom osuđene za krivična dela povezana sa drogama, koja vrše u neposrednoj ili posrednoj vezi sa zavisnošću, pa je njima potrebno u tom smislu posvetiti više pažnje, te pružiti podršku i zaštitu.

U prilog ovom zaključku idu i nalazi da ovu poddimenziju preostale tri grupe osuđenica ocenjuju višim prosečnim ocenama, pri čemu su najvišu prosečnu ocenu dale ispitanice osuđene za krivična dela protiv čovečnosti i drugih dobara zaštićenih međunarodnim pravom ($M=3.27$, $SD=1.17$).

Briga o ranjivim grupama osuđenica je poddimenzija koju su ispitanice osuđene za imovinske delikte ($M=2.66$) i krivična dela protiv zdravlja ljudi ($M=2.71$) ocenile prosečnim ocenama ispod granične vrednosti, što takođe zahteva dodatnu pažnju ako se ima na umu da upravo one mogu da budu posebno ranjive zbog okolnosti pod kojima su izvršile krivično delo i činjenice da se i u jednom i u drugom slučaju mahom radi o ženama koje delo vrše u neposrednoj ili posrednoj vezi sa zloupotrebom droga, te zahtevaju dodatnu brigu i pažnju od strane zaposlenih.

Sa druge strane, ispitanice osuđene za krivična dela protiv života i tela su ovu poddimenziju ocenile prosečnom ocenom $M=3.10$, pokazujući relativno pozitivno iskustvo u pogledu podrške osuđenicama koje su u riziku od samopovređivanja, samoubistva ili zlostavljanja.

Dužina zatvorske kazne i procena harmonije i njenih poddimenzija

Primenom t-testa nisu potvrđene statistički značajne razlike u percepciji dimenzije harmonije između ispitanica u odnosu na dužinu kazne zatvora ni na jednom od skorova. Ipak, kada se pogledaju prosečne ocene, uočava se da su na dimenziji harmonije i svim njenim poddimenzijama više prosečne ocene dale ispitanice osuđene na kraće kazne, odnosno na kaznu zatvora u trajanju do tri godine.

To posebno dolazi do izražaja na poddimenzijama poštovanje/ljubaznost, odnos zaposlenih i osuđenica i humanost, ali i pomoć i podrška i briga o ranjivim grupama. Takođe, uočava se da su obe grupe ispitanica, posmatrano prema dužini zatvorske kazne, dve poddimenzije ocenile ocenama ispod granične vrednosti: dolazak u zatvor i pristojnost (Tabela 19).

Tabela 19. Dužina zatvorske kazne i procena harmonije i njenih poddimenzija

Poddimenzija	Dužina kazne	N	M	SD	P
Dolazak u zatvor	Do 3 godine	39	2.86	0.77	.131
	Preko 3 godine	50	2.61	0.74	
Poštovanje/ljubaznost	Do 3 godine	39	3.37	0.83	.110
	Preko 3 godine	50	3.07	0.92	
Odnos zaposlenih i osuđenih lica	Do 3 godine	39	3.30	1.02	.132
	Preko 3 godine	50	2.96	1.09	
Humanost	Do 3 godine	39	3.34	0.89	.088
	Preko 3 godine	50	3.00	0.97	
Pristojnost	Do 3 godine	39	2.62	0.78	.877
	Preko 3 godine	50	2.59	0.98	
Briga o ranjivim grupama	Do 3 godine	39	3.05	0.96	.148
	Preko 3 godine	50	2.75	0.96	
Pomoć i podrška	Do 3 godine	39	3.11	0.87	.240
	Preko 3 godine	50	2.89	0.91	
Dimenzije harmonije	Do 3 godine	39	3.14	0.77	.127
	Preko 3 godine	50	2.87	0.86	

Ispitanice osuđene na kaznu zatvora do tri godine su najbolje ocenile poddimenziju koja ukazuje na pozitivan, uljudan i pristojan stav

zaposlenih prema osuđenim licima ($M=3.37$, $SD=0.83$), a potom i humanost ($M=3.34$, $SD=0.89$). Sa druge strane, one su najnižom prosečnom ocenom procenile poddimenziju pristojnosti, što upućuje na relativno negativan stav prema tome u kojoj meri su zaposleni i zatvorski režim razumni i prikladni.

Sa druge strane, ispitanice kojima je izrečena duža zatvorska kazna, odnosno kazna u trajanju od tri i više godina, su takođe najbolje ocenile poddimenziju ljubaznosti ($M=3.07$, $SD=0.92$), a potom humanost ($M=3.00$, $SD=0.97$), dakle, iste dve poddimenzije kao i osuđenice osuđene na kaznu do tri godine zatvora, ali se u ovom slučaju prosečne ocene kreću oko granične vrednosti, ukazujući na tek umeren pozitivan stav, koji može da se tretira i kao neutralan. I ova grupa osuđenica je najnižom prosečnom ocenom procenila poddimenziju pristojnosti – $M=2.59$ ($SD=0.98$).

Procena harmonije i njenih poddimenzija s obzirom na penološke karakteristike ispitanica

Kako bi se odgovorilo na istraživačko pitanje o tome da li postoje razlike u proceni dimenzije harmonije i njenih poddimenzija prema penološkim karakteristikama ispitanih osuđenica, analizirane su sledeće penološke karakteristike: prethodno iskustvo sa kaznom zatvora (penološki povrat), izricanje mera bezbednosti medicinskog karaktera, odeljenje (zatvoreno-poluotvoreno), disciplinsko kažnjavanje, radno angažovanje tokom izdržavanja kazne, korišćenje proširenih prava, primena posebnih mera i značaj podrške od strane osoba u zatvoru i izvan njega.

Prethodno iskustvo sa izdržavanjem kazne zatvora i percepcija dimenzije harmonije i njenih poddimenzija

Primenom Mann-Whitney U-testa, potvrđene su statistički značajne razlike u percepciji dimenzije harmonije u celini i svih njenih poddimenzija osim dolaska u zatvor između ispitanica u odnosu na to da li su ranije bile u zatvoru (penološke povratnice) ili ne.

Drugim rečima, prethodno iskustvo boravka u zatvoru značajno snižava percepciju različitih aspekata tretmana i zatvorskog okruženja. Pa ipak, treba biti oprezan sa tumačenjem ovog nalaza ako se ima na umu

prilično mali broj osuđenica u uzorku koje su povratnice u penološkom smislu. Osuđenice koje nisu prethodno boravile u zatvoru imaju relativno pozitivno iskustvo sa dimenzijom harmonije u celini – ocenile su je prosečnom ocenom $M=3.12$ ($SD=0.78$).

Najbolje ocenjena dimenzija unutar ove grupe ispitanica je poštovanje/ljubaznost ($M=3.35$, $SD=0.84$), a potom i odnos između zaposlenih i osuđenica i humanost u postupanju – obe poddimenzije su dobile prosečnu ocenu $M=3.27$. Poddimenzije koje su ispitanice bez iskustva prethodnog boravka u zatvoru ocenile najnižom prosečnom ocenom su dolazak u zatvor ($M=2.78$, $SD=0.78$) i pristojnost, odnosno mera u koju su po njihovom mišljenju zaposleni i zatvorski režim razumni i prikladni ($M=2.77$, $SD=0.82$).

Ovo su ujedno jedine dve poddimenzije koje su ocenjene prosečnom ocenom ispod granične vrednosti, što upućuje na zaključak da u odnosu na njih ispitanice imaju relativno negativno iskustvo.

Tabela 20. Prethodni boravak u zatvoru i procena harmonije i njenih poddimenzija

Poddimenzija	Raniji boravak u zatvoru	N	M	SD	p
Dolazak u zatvor	Ne	73	2.78	0.77	.080
	Da	16	2.44	0.58	
Poštovanje/ljubaznost	Ne	73	3.35	0.84	.000
	Da	16	2.50	0.80	
Odnos zaposlenih i osuđenih lica	Ne	73	3.27	1.03	.002
	Da	16	2.34	0.87	
Humanost	Ne	73	3.27	0.92	.003
	Da	16	2.56	0.78	
Pristojnost	Ne	73	2.77	0.82	.000
	Da	16	1.81	0.69	
Briga o ranjivim grupama	Ne	73	3.02	0.89	.002
	Da	16	2.16	0.91	
Pomoć i podrška	Ne	73	3.10	0.85	.002
	Da	16	2.42	0.81	
Dimenzije harmonije	Ne	73	3.12	0.78	.000
	Da	16	2.35	0.71	

$p < .05$ je boldirana.

Sa druge strane, primećuje se da su osuđenice koje su imale iskustvo prethodnog boravka u zatvoru sve poddimenzije harmonije ocenile prosečnim ocenama koje su ispod granične vrednosti 3, dakle, imaju negativno iskustvo u pogledu svih aspekata tretmana i zatvorskog okruženja koji se ispituju u okviru dimenzije harmonije. Pri tome, kako pokazuju podaci u Tabeli 20, najniži skor zabeležen je na poddimenziji pristojnost ($M=1.81$, $SD=0.69$).

Primena mera bezbednosti i percepcija dimenzije harmonije i njenih poddimenzija

Podaci u Tabeli 21 pokazuju da dimenziju harmonije značajno bolje procenjuju osuđenice kojima nisu izricane mere bezbednosti medicinskog karaktera ($M=3.12$, $SD=0.81$) u odnosu na one kojima su takve mere bile izrečene ($M=2.62$, $SD=0.78$). Iako je veza slabija, ipak pokazuje da iskustvo sa primenom mera bezbednosti medicinskog karaktera doprinosi nižoj proceni harmonije u zatvorskom okruženju u celini.

Istraživanjem nisu potvrđene statistički značajne razlike između ispitanica u odnosu na to da li su izjavile da im je bila izrečena neka od mera bezbednosti medicinskog karaktera ili ne na prosečnim skorovima na poddimenzijama dolazak u zatvor i humanost. Uprkos tome, može se primetiti da su ipak osuđenice kojima nisu izricane mere bezbednosti medicinskog karaktera nešto višom prosečnom ocenom ($M=3.26$) ocenile humanost u zatvoru, odnosno procenjuju da zatvorsko okruženje karakterišu poštovanje i briga o drugim ljudima, gde se priznaju vrednosti i ljudskost pojedinca, u odnosu na ispitanice koje su imale iskustvo sa merom bezbednosti medicinskog karaktera ($M=2.81$). Sa druge strane, prosečne ocene na poddimenziji dolazak u zatvor su gotovo iste.

Na ostalim poddimenzijama harmonije potvrđena je statistički značajna razlika između prosečnih vrednosti skorova između osuđenica koje su navele da su im izricane mere bezbednosti medicinskog karaktera i onih kojima nisu. Naime, osuđenice kojima su, prema njihovim rečima, izricane mere bezbednosti medicinskog karaktera su značajno niže ocenile sledeće poddimenzije harmonije u odnosu na osuđenice koje nisu imale iskustvo primene ovih mera: poštovanje (2.75 naspram 3.37 , $t (-2.975)$, $df=85$, $p=.004$); odnos zaposlenih i osuđenica

(2.70 naspram 3.27, $t (-2.235)$, $df=85$, $p=.028$); pristojnost (2.18 naspram 2.76, $t (-2.746)$, $df=85$, $p=.007$); briga o ranjivim grupama (2.48 naspram 3.04, $t (-2.146)$, $df=85$, $p=.018$) i pomoć i podrška (2.64 naspram 3.13, $t (-2.275)$, $df=85$, $p=.025$).

Tabela 21. Primena mera bezbednosti i percepcija dimenzije harmonije i njenih poddimenzija

Poddimenzija harmonije	Izrečena neka od mera bezbednosti	N	M	SD	p
Dolazak u zatvor	Da	23	2.54	0.78	.239
	Ne	64	2.75	0.72	
Poštovanje/ljubaznost	Da	23	2.75	0.86	.004
	Ne	64	3.37	0.85	
Odnos zaposlenih i osuđenica	Da	23	2.70	1.01	.028
	Ne	64	3.27	1.06	
Humanost	Da	23	2.81	0.89	.050
	Ne	64	3.26	0.94	
Pristojnost	Da	23	2.18	0.75	.007
	Ne	64	2.76	0.91	
Briga o ranjivim grupama	Da	23	2.48	0.89	.018
	Ne	64	3.04	0.96	
Pomoć i podrška	Da	23	2.64	0.84	.025
	Ne	64	3.13	0.90	
Dimenzije harmonije	Da	23	2.62	0.78	.012
	Ne	64	3.12	0.81	

$p < .05$ je boldirana.

Odeljenje i percepcija dimenzije harmonije i njenih poddimenzija

Primenom t-testa, potvrđene su statistički značajne razlike između ispitanica u odnosu na to u koje su odeljenje razvrstane na skorovima za dve poddimenzije harmonije: pristojnost i briga o ranjivim grupama. Ispitanice koje su razvrstane u zatvoreno odeljenje imaju negativnije iskustvo u pogledu ove dve poddimenzije u odnosu na one koje su razvrstane u poluotvoreno odeljenje (Tabela 22).

Kako pokazuju podaci u Tabeli 22, prosečna ocena na dimenziji pristojnosti koju su dale osuđenice koje su u momentu ispitivanja bile u zatvorenom odeljenju iznosila je $M=2.40$ ($SD=0.74$).

Sa druge strane, osuđenice smeštene u poluotvoreno odeljenje ovu poddimenziju ocenile su prosečnom ocenom $M=3.03$ ($SD=1.12$), što je na nivou granične vrednosti, ali ipak upućuje na zaključak da one imaju pozitivnije iskustvo u pogledu razumnosti i prikladnosti zaposlenih i zatvorskog režima. Isto tako, kada je u pitanju percepcija brige o ranjivim grupama, osuđenice u zatvorenom odeljenju su ocenile ovu poddimenziju značajno nižom prosečnom ocenom ($M=2.72$, $SD=0.89$) u odnosu na ispitane osuđenice u poluotvorenom odeljenju ($M=3.23$, $SD=1.13$), koje u suštini imaju relativno pozitivno iskustvo u odnosu na ovaj aspekt tretmana.

Tabela 22. Odeljenje i percepcija dimenzije harmonije i njenih poddimenzija

Poddimenzija	Odeljenje	N	M	SD	p
Dolazak u zatvor	Zatvoreno	64	2.64	0.69	.296
	Poluotvoreno	20	2.84	0.92	
Poštovanje/ljubaznost	Zatvoreno	64	3.08	0.88	.101
	Poluotvoreno	20	3.46	0.93	
Odnos zaposlenih i osuđenih lica	Zatvoreno	64	2.96	1.02	.143
	Poluotvoreno	20	3.36	1.16	
Humanost	Zatvoreno	64	3.02	0.88	.163
	Poluotvoreno	20	3.36	1.07	
Pristojnost	Zatvoreno	64	2.40	0.74	.005
	Poluotvoreno	20	3.03	1.12	
Briga o ranjivim grupama	Zatvoreno	64	2.72	0.89	.039
	Poluotvoreno	20	3.23	1.13	
Pomoć i podrška	Zatvoreno	64	2.87	0.86	.176
	Poluotvoreno	20	3.17	0.92	
Dimenzije harmonije	Zatvoreno	64	2.85	0.77	0.66
	Poluotvoreno	20	3.24	0.94	

$p < .05$ je boldirana.

Najniži prosečan skor u grupi osuđenica koje su razvrstane u zatvoreno odeljenje zabeležen je na poddimenziji pristojnost – $M=2.40$, $SD=0.74$, a najviši na poddimenziji poštovanje/ljubaznost – $M=3.08$, $SD=0.88$.

Sa druge strane, primećuje se da su ispitanice raspoređene u poluotvoreno odeljenje samo jednu poddimenziju harmonije ocenile

prosečnom ocenom ispod granične vrednosti: dolazak u zatvor ($M=2.84$, $SD=0.92$). Najbolje ocenjena poddimenzija je poštovanje/ljubaznost, dakle, pozitivan, uljudan i pristojan stav zaposlenih prema osuđenima, što je isto kao i u grupi osuđenica raspoređenih u zatvoreno odeljenje, ali je prosečan skor ipak viši i iznosi $M=3.46$, $SD=0.93$.

Najzad, iako nije utvrđena statistički značajna razlika u percepciji dimenzije harmonije u celini između ispitanih osuđenica prema odeljenju u koje su razvrstane, ipak se primećuje da je prosečna ocena koju su dale osuđenice razvrstane u poluotvoreno odeljenje ($M=3.24$) viša u odnosu na prosečnu ocenu koju su dale osuđenice u zatvorenom odeljenju ($M=2.85$).

Disciplinsko kažnjavanje i percepcija dimenzije harmonije i njenih poddimenzija

U slučaju disciplinskih prestupa, koji mogu biti lakši i teži, osuđenim licima se izriču disciplinske mere, koje su definisane u članu 159 ZIKS. To su: ukor; ograničenje ili zabrana primanja paketa do tri meseca; oduzimanje dodeljenih proširenih prava i pogodnosti do tri meseca; ograničenje ili zabrana raspolaganja novcem u zavodu do tri meseca i upućivanje u samicu u slobodno vreme ili tokom celog dana i noći. Imajući to u vidu, istraživanjem smo ispitivali da li postoje razlike u doživljaju dimenzije harmonije u zatvoru između osuđenica kojima su, po njihovim navodima, izricane disciplinske mere i onih kojima nisu.

Podaci u Tabeli 23 pokazuju da osuđenice koje nisu bile disciplinski kažnjavane imaju značajno bolje iskustvo u pogledu dimenzije harmonije ($M=3.22$, $SD=0.77$) u odnosu na osuđenice koje imaju iskustvo disciplinskog kažnjavanja ($M=2.71$, $SD=0.80$).

Takođe, primenom t-testa, potvrđene su statistički značajne razlike između ove dve grupe osuđenica i na svim poddimenzijama harmonije osim dolaska u zatvor. Obe grupe osuđenica imaju gotovo isto, i to relativno negativno iskustvo osećanja i doživljaja tretmana po dolasku u zatvor: one koje su izjavile da nisu bile disciplinski kažnjavane su ocenile ovu poddimenziju prosečnom ocenom $M=2.76$ ($SD=0.75$), a osuđenice koje su navele da su im izricane disciplinske mere su dale ocenu $M=2.66$ ($SD=0.77$).

Tabela 23. Disciplinsko kažnjavanje i percepcija dimenzije harmonije i njenih poddimenzija

Poddimenzija	Disciplinsko kažnjavanje	N	M	SD	p
Dolazak u zatvor	Ne	52	2.76	0.75	.550
	Da	39	2.66	0.77	
Poštovanje/ljubaznost	Ne	52	3.43	0.82	.005
	Da	39	2.91	0.88	
Odnos zaposlenih i osuđenih lica	Ne	52	3.43	1.01	.002
	Da	39	2.74	1.03	
Humanost	Ne	52	3.40	0.91	.004
	Da	39	2.84	0.88	
Pristojnost	Ne	52	2.81	0.83	.019
	Da	39	2.37	0.93	
Briga o ranjivim grupama	Ne	52	3.17	0.90	.002
	Da	39	2.54	0.94	
Pomoć i podrška	Ne	52	3.21	0.87	.012
	Da	39	2.74	0.88	
Dimenzije harmonije	Ne	52	3.22	0.77	.003
	Da	39	2.71	0.80	

p< .05 je boldirana.

Primećuje se da su osuđenice koje nisu imale iskustvo disciplinskog kažnjavanja dve poddimenzije harmonije ocenile prosečnom ocenom koja je ispod granične vrednosti: dolazak u zatvor (M=2.76, SD=0.75) i pristojnost (M=2.81, SD=0.83), pri čemu je prosečna ocena na poddimenziji dolazak u zatvor ujedno i najniža u ovoj grupi osuđenica. Sa druge strane, unutar ove grupe ispitanih osuđenica najviši skor je zabeležen na poddimenzijama poštovanje i odnos zaposlenih i osuđenica – M=3.43, a potom i na poddimenziji humanost – M=3.40.

Unutar grupe osuđenica koje su imale iskustvo disciplinskog kažnjavanja primećuje se da ni na jednoj poddimenziji skor nije bio iznad prosečne vrednosti 3.

Najniža prosečna ocena zabeležena je na poddimenziji pristojnost (M=2.37, SD=0.93), a najviša na poddimenziji poštovanje/ljubaznost (M=2.91, SD=0.88), što je u granicama prihvatljivosti ali ipak upućuje na relativno negativno iskustvo u pogledu percepcije pozitivnog i uljudnog stava zaposlenih prema osuđenicama.

Radno angažovanje u zatvoru

Prema članu 98 ZIKS, rad predstavlja sastavni deo programa postupanja prema osuđenim licima, a njegova svrha je sticanje, održavanje i povećanje radnih sposobnosti, radnih navika i stručnog znanja osuđenog lica kako bi se omogućili uslovi za uspešnu reintegraciju. Kao što su pokazali podaci u opisu uzorka, oko dve trećine osuđenica je bilo radno angažovano u momentu ispitivanja. Polazeći od toga, interesovalo nas je da li postoje razlike u percepciji dimenzije harmonije i njenih poddimenzija između osuđenica koje su radno angažovane i onih koje nisu.

Tabela 24. Radno angažovanje u zatvoru i percepcija dimenzije harmonije i njenih poddimenzija

Poddimenzija	Radno angažovanje	N	M	SD	p
Dolazak u zatvor	Ne	29	2.71	0.74	.920
	Da	60	2.70	0.76	
Poštovanje/ljubaznost	Ne	29	3.08	0.86	.332
	Da	60	3.28	0.91	
Odnos zaposlenih i osuđenih lica	Ne	29	2.96	1.02	.290
	Da	60	3.22	1.10	
Humanost	Ne	29	3.04	0.86	.385
	Da	60	3.23	0.98	
Pristojnost	Ne	29	2.61	0.87	.926
	Da	60	2.63	0.93	
Briga o ranjivim grupama	Ne	29	2.79	0.97	.408
	Da	60	2.97	0.97	
Pomoć i podrška	Ne	29	2.84	0.82	.222
	Da	60	3.09	0.94	
Dimenzije harmonije	Ne	29	2.89	0.80	.378
	Da	60	3.06	0.85	

Primenom t-testa, nisu potvrđene statistički značajne razlike u percepciji dimenzije harmonije u celini niti njenih poddimenzija između ispitanica u odnosu na to da li su radno angažovane u zatvoru ili ne. Ipak, iako nema statistički značajne razlike, uočava se da je prosečna ocena na dimenziji harmonije nešto veća kada su u pitanju radno

angažovane osuđenice ($M=3.06$, $SD=0.85$) nego kod onih koje nisu radno angažovane tokom boravka u zatvoru ($M=2.89$, $SD=0.80$).

Podaci u Tabeli 24 pokazuju da su vrlo slični prosečni skorovi zabeleženi kod obe grupe ispitanica na poddimenzijama dolazak u zatvor, pristojnost i briga o ranjivim grupama. Pri tome, prosečne ocene na ovim poddimenzijama su ispod granične vrednosti 3 kod obe grupe osuđenica posmatrano prema radnom angažovanju u zatvoru.

Sa druge strane, obe grupe osuđenica su poddimenzije poštovanje i humanost ocenile prosečnim ocenama iznad 3, dakle, imaju relativno pozitivno iskustvo u pogledu pozitivnog i pristojnog odnosa zaposlenih prema njima i percepcije okruženja kao podržavajućeg, u kome se priznaju vrednost i ljudskost svake osobe.

Ali, kako pokazuju podaci, iako nema statistički značajne razlike, ipak se primećuje da su prosečne ocene na obe ove dimenzije koje su dale osuđenice koje su radno angažovane više u odnosu na prosečne ocene koje su dale one koje nisu radno angažovane.

Tako su humanost radno angažovane osuđenice ocenile prosečnom ocenom $M=3.23$, a one koje nisu radno angažovane sa $M=3.04$, dok su poštovanje radno angažovane osuđenice ocenile ocenom $M=3.28$, a one koje nisu radno angažovane sa $M=3.08$.

Najzad, iako nije statistički značajna, ipak je najveća razlika u prosečnim ocenama zabeležena na poddimenziji odnos zaposlenih prema osuđenicama: radno angažovane osuđenice su ovu poddimenziju ocenile prosečnom ocenom $M=3.22$, pokazujući relativno pozitivna iskustva u pogledu međusobnih odnosa zaposlenih i osuđenica koje odlikuju poverenje, pravednost i podrška, dok su osuđenice koje nisu radno angažovane ovu poddimenziju ocenile prosečnom ocenom $M=2.96$.

Ako se posmatraju prosečne ocene na poddimenzijama unutar svake od dve grupe osuđenica prema radnom statusu tokom izdržavanja kazne zatvora, primećuje se da su iste poddimenzije ocenile najvišom i najnižom prosečnom ocenom.

Tako su osuđenice koje su radno angažovane najnižom prosečnom ocenom ocenile poddimenziju pristojnost – $M=2.63$, $SD=0.93$, a najvišom prosečnom ocenom poddimenziju poštovanje/ljubaznost – $M=3.28$, $SD=0.91$, a potom i poddimenzije humanost ($M=3.23$, $SD=0.98$) i odnos zaposlenih i osuđenica ($M=3.22$, $SD=1.10$). Sa druge strane, osuđenice koje nisu radno angažovane su takođe dale najnižu prosečnu

ocenu na poddimenziji pristojnost – $M=2.61$, $SD=0.87$, a najvišu na poddimenziji poštovanje – $M=3.08$, $SD=0.86$, a potom na poddimenziji humanost ($M=3.04$, $SD=0.86$).

Korišćenje proširenih prava i pogodnosti i percepcija dimenzije harmonije i njenih poddimenzija

Istraživanjem smo nastojali da dođemo do podataka o tome da li postoji razlika u percepciji kvaliteta zatvorskog života između osuđenica s obzirom na to da li su koristile neka od proširenih prava i pogodnosti u zatvoru ili izvan zatvora. Članom 129 ZIKS predviđeno je da, ukoliko se osuđeno lice posebno dobro vlada i zalaže i ostvaruje napredak u programu postupanja, upravnik zavoda može da mu dodeli proširena prava i to: prošireno pravo na prijem paketa; prošireno pravo na broj poseta; prošireno pravo na krug lica koja mogu posetiti osuđenog (dalji srodnici, prijatelji i drugi); prošireno pravo na prijem poseta bez nadzora u prostorijama za posete; prošireno pravo na prijem poseta u posebnim prostorijama; prošireno pravo na prijem poseta izvan zavoda; prošireno pravo na pogodniji smeštaj.

Takođe, upravnik zavoda može osuđenom licu da odobri i sledeće pogodnosti: slobodan izlazak u grad; posetu porodici i srodnicima o vikendu i praznicima; nagradno odsustvo iz zavoda do sedam dana u toku godine i korišćenje godišnjeg odmora izvan zavoda. Primenom t-testa, nisu potvrđene statistički značajne razlike između ispitanica u odnosu na to da li su koristile neka od proširenih prava i pogodnosti u zatvoru ili izvan zatvora ili ne ni na jednom od skorova (Tabela 25). Dakle, bez obzira na korišćenje proširenih prava, osuđenice na gotovo isti način percipiraju dimenziju harmonije i sve njene ispitivane poddimenzije.

Obe grupe ispitanih osuđenica imaju relativno pozitivno iskustvo u pogledu poštovanja, humanosti u postupanju i međusobnog odnosa zaposlenih i osuđenica. Prosečne ocene na ovim poddimenzijama kod obe grupe ispitanica posmatrano prema korišćenju proširenih prava su iznad prosečne vrednosti, iako su nešto više prosečne ocene dale ispitanice koje su koristile ova prava nego one koje nisu.

Tabela 25. Korišćenje proširenih prava i pogodnosti i percepcija dimenzije harmonije i njenih poddimenzija

Poddimenzijske	Korišćenje proširenih prava i pogodnosti	N	M	SD	p
Dolazak u zatvor	Ne	36	2.61	0.66	.283
	Da	55	2.79	0.81	
Poštovanje/ljubaznost	Ne	36	3.13	0.92	.489
	Da	55	3.26	0.86	
Odnos zaposlenih i osuđenih lica	Ne	36	3.08	1.11	.708
	Da	55	3.17	1.05	
Humanost	Ne	36	3.10	0.95	.615
	Da	55	3.20	0.93	
Pristojnost	Ne	36	2.56	0.86	.546
	Da	55	2.67	0.92	
Briga o ranjivim grupama	Ne	36	2.84	0.96	.611
	Da	55	2.94	0.98	
Pomoć i podrška	Ne	36	2.84	0.91	.159
	Da	55	3.12	0.88	
Dimenzije harmonije	Ne	36	2.92	0.82	.437
	Da	55	3.06	0.83	

Obe grupe ispitanica su najnižom prosečnom ocenom ocenile poddimenziju pristojnost, i to: ispitanice koje nisu koristile proširena prava prosečnom ocenom $M=2.56$, $SD=0.86$, a one koje su koristile ova prava – $M=2.67$, $SD=0.92$, dakle, i jedne i druge imaju relativno negativno iskustvo u pogledu razumnosti i prikladnosti zaposlenih i zatvorskog režima. Takođe, obe grupe ispitanica pokazuju relativno negativno iskustvo vezano za osećanja i doživljaj tretmana po dolasku u zatvor: ispitanice koje su koristile proširena prava su ovu poddimenziju ocenile prosečnom ocenom $M=2.79$, $SD=0.81$, dok su one koje nisu koristile ova prava dale ocenu $M=2.61$, $SD=0.66$.

Kod obe grupe osuđenica se prosečna ocena na poddimenziji briga o ranjivim grupama kreće nešto ispod prosečne ocene 3, dok se uočava da je na poddimenziji pomoć i podrška prosečna ocena koju su dale osuđenice koje su koristile proširena prava iznad granične vrednosti i iznosi $M=3.12$, $SD=0.88$, dok su ovu poddimenziju osuđenice koje nisu koristile ova prava ocenile sa $M=2.92$, $SD=0.82$, pokazujući neutralan stav.

Posete u zatvoru i percepcija dimenzije harmonije i njenih poddimenzija

Prema odredbama člana 90 ZIKS, osuđeno lice ima pravo na posete u zavodu i to: dvaput mesečno na posetu bračnog druga, dece, roditelja, usvojenika, usvojitelja i ostalih srodnika u pravoj liniji i u pobočnoj liniji do četvrtog stepena krvnog i tazbinskog srodstva, kao i hranitelja, hranjenika i staratelja. Uz to, upravnik zavoda može osuđenom licu odobriti i posete drugih lica. Polazeći od toga, kao i značaja koji socijalni kontakti sa porodicom i drugim bliskim licima van zavoda imaju u procesu resocijalizacije i pripreme osuđenica za izlazak na slobodu, interesovalo nas je da li postoji razlika u percepciji dimenzije harmonije i njenih poddimenzija između osuđenica koje imaju posete tokom boravka u zatvoru i onih koje nema.

Primenom Mann-Whitney U-testa, nisu potvrđene statistički značajne razlike u percepciji harmonije u celini i njenih poddimenzija između ispitanica u odnosu na to da li imaju posete u zatvoru ili ne. Podaci u Tabeli 26 pokazuju da su prosečni skorovi na svim ispitivanim poddimenzijama harmonije prilično slični između ove dve grupe osuđenica, ali svakako treba imati u vidu i relativno mali broj onih koje su navele da nisu imale posete u zatvoru.

Osuđenice koje nisu imale posete u zatvoru su najnižom prosečnom ocenom ocenile poddimenziju dolazak u zatvor ($M=2.49$, $SD=0.83$), a potom pristojnost ($M=2.55$, $SD=0.80$). Najbolje ocenjene poddimenzije harmonije u okviru ove grupe ispitanica su poštovanje ($M=3.17$, $SD=0.85$) i humanost ($M=3.16$, $SD=0.97$).

Osuđenice koje su imale posete su najnižu ocenu dale na poddimenziji pristojnost ($M=2.63$, $SD=0.92$), dok je najviši skor zabeležen na poddimenziji poštovanje ($M=3.20$, $SD=0.89$).

Tabela 26. Posete u zatvoru i percepcija dimenzije harmonije i njenih poddimenzija

Poddimenzije	Posete u zatvoru	N	M	SD	p
Dolazak u zatvor	Ne	13	2.49	0.83	.249
	Da	77	2.75	0.74	
Poštovanje/ljubaznost	Ne	13	3.17	0.85	.823
	Da	77	3.20	0.89	
Odnos zaposlenih i osuđenih lica	Ne	13	3.11	1.13	.931
	Da	77	3.12	1.06	
Humanost	Ne	13	3.16	0.97	.752
	Da	77	3.15	0.93	
Pristojnost	Ne	13	2.55	0.80	.977
	Da	77	2.63	0.92	
Briga o ranjivim grupama	Ne	13	2.90	0.93	.704
	Da	77	2.89	0.97	
Pomoć i podrška	Ne	13	2.95	0.85	.940
	Da	77	3.00	0.90	
Dimenzije harmonije	Ne	13	2.95	0.83	.950
	Da	77	3.00	0.83	

Ako se posmatra dimenzija harmonije u celini, primećuje se da se prosečni skor kod obe grupe osuđenica kreće oko granične vrednosti, ukazujući na relativno neutralan stav: one koje su primale posete dimenziju harmonije su ocenile prosečnom ocenom $M=3.00$, $SD=0.83$, a one koje nisu imale posete sa $M=2.95$, $SD=0.83$.

Posebne mere i percepcija dimenzije harmonije i njenih poddimenzija

Prema odredbama ZIKS, ukoliko postoji opasnost od bekstva, nasilničkog ponašanja, samopovređivanja ili ugrožavanja reda i bezbednosti druge vrste, koji se na drugi način ne mogu otkloniti, prema osuđenom licu se mogu, izuzetno, narediti posebne mere (član 149). Zakonodavac predviđa sledeće posebne mere: oduzimanje i privremeno zadržavanje stvari čije je držanje inače dozvoljeno; smeštaj u posebno osiguranu prostoriju bez opasnih stvari; smeštaj pod pojačan nadzor; usamljenje i testiranje na zarazne bolesti ili psihoaktivne supstance. Interesovalo nas je da li postoji razlika u percepciji dimenzije harmonije i

njenih poddimenzija prema tome da li su prema osuđenicama iz uzorka primenjivane posebne mere ili ne.

Primenom t-testa, potvrđene su statistički značajne razlike u percepciji dimenzije harmonije i svih njenih poddimenzija, osim dolaska u zatvor, između ispitanica u odnosu na to da li su izjavile da im je bila izrečena neka od posebnih mera ili ne.

Tabela 27. Posebne mere i percepcija dimenzije harmonije i njenih poddimenzija

Poddimenzije	Posebne mere	N	M	SD	p
Dolazak u zatvor	Da	29	2.70	0.78	.926
	Ne	55	2.71	0.75	
Poštovanje/ljubaznost	Da	29	2.72	0.81	.000
	Ne	55	3.44	0.84	
Odnos zaposlenih i osuđenih lica	Da	29	2.63	0.96	.004
	Ne	55	3.32	1.05	
Humanost	Da	29	2.73	0.88	.005
	Ne	55	3.33	0.91	
Pristojnost	Da	29	2.20	0.76	.003
	Ne	55	2.78	0.88	
Briga o ranjivim grupama	Da	29	2.47	0.93	.007
	Ne	55	3.08	0.97	
Pomoć i podrška	Da	29	2.56	0.78	.003
	Ne	55	3.16	0.89	
Dimenzije harmonije	Da	29	2.60	0.77	.002
	Ne	55	3.16	0.80	

p < .05 je boldirana

Drugim rečima, osuđenice kojima nisu izricane posebne mere su značajno bolje ocenile dimenziju harmonije u celini i svaku poddimenziju, osim dolaska u zatvor, u odnosu na osuđenice prema kojima su primenjivane posebne mere. Dolazak u zatvor su gotovo identično ocenile obe grupe ispitanica, pokazujući relativno negativno iskustvo sa ovom poddimenzijom harmonije.

Kada su u pitanju osuđenice kojima nisu izricane posebne mere, najniži prosečan skor zabeležen je na poddimenziji dolazak u zatvor (M=2.71, SD=0.75) i pristojnosti (M=2.78, SD=0.88), dok je najviša prosečna ocena data na poddimenziji poštovanje/ljubaznost (M=3.44, SD=0.84). Sa druge strane, osuđenice kojima su izricane posebne mere su najnižom prosečnom ocenom ocenile poddimenziju pristojnost –

$M=2.20$, $SD=0.76$, pokazujući prilično negativno iskustvo u pogledu razumnosti i prikladnosti zatvorskog osoblja i zatvorskog režima. Najviše prosečne ocene u ovoj grupi osuđenica zabeležene su na poddimenzijama humanost ($M=2.73$, $SD=0.88$) i poštovanje ($M=2.72$, $SD=0.81$). Ali, kako pokazuju podaci u Tabeli 27, osuđenice kojima su izricane posebne mere su sve poddimenzije harmonije ocenile prosečnim ocenama koje su ispod granične vrednosti.

Podrška i percepcija dimenzije harmonije i njenih poddimenzija

Istraživanjem smo nastojali da utvrdimo da li postoji i kakva veza između socijalne podrške koju osuđenice dobijaju u zatvoru i od osoba izvan zatvora, s jedne, i percepcije harmonije i njenih poddimenzija, sa druge strane.

Kada je u pitanju podrška unutar zatvora, ona se odnosila na podršku od strane vaspitača, odnosno službe za tretman, službe obezbeđenja, zdravstvenog radnika, sveštenog lica i drugih osuđenica koje su ispitanice upoznale u zatvoru.

Kako pokazuju podaci u Tabeli 28, potvrđena je statistički značajna pozitivna i slaba do jaka povezanost između važnosti, tj. značaja podrške vaspitača, službe obezbeđenja, zdravstvenog radnika i sveštenog lica sa većinom skorova. Važnost, tj. značaj podrške drugih osuđenica nije povezana statistički značajno ni sa jednim od skorova dimenzije harmonije.

Ono što se uočava kao izuzetak je da je dolazak u zatvor jedina poddimenzija koja je statistički značajno povezana samo sa značajem podrške vaspitača, što je veći skor to je većom ocenom označena podrška vaspitača. Sa druge strane, nema povezanosti ovog skora sa ostalim stepenima značaja podrške drugih ljudi.

Tabela 28. Podrška u zatvoru i percepcija dimenzije harmonije i njenih poddimenzija

Važnost/značaj podrške u zatvoru		Vaspitač/služba za tretman	Služba obezbeđenja	Zdravstveni radnik	Druge osuđeniце	Svešteno lice
Poddimenzija						
Dolazak u zatvor	r	.249*	.149	.178	.077	.187
	p	.019	.164	.101	.481	.146
	N	89	89	86	85	62
Poštovanje/ljubaznost	r	.546**	.497**	.402**	-.005	.358**
	p	.000	.000	.000	.967	.004
	N	89	89	86	85	62
Odnos zaposlenih i osuđenih lica	r	.654**	.554**	.473**	.020	.333**
	p	.000	.000	.000	.854	.008
	N	89	89	86	85	62
Humanost	r	.538**	.527**	.370**	-.023	.328**
	p	.000	.000	.000	.834	.009
	N	89	89	86	85	62
Pristojnost	r	.516**	.423**	.438**	-.022	.372**
	p	.000	.000	.000	.843	.003
	N	89	89	86	85	62
Briga o ranjivim grupama	r	.550**	.411**	.427**	-.042	.390**
	p	.000	.000	.000	.704	.002
	N	89	89	86	85	62
Pomoć i podrška	r	.638**	.444**	.446**	.049	.408**
	p	.000	.000	.000	.656	.001
	N	89	89	86	85	62
Dimenzije harmonije	r	.609**	.508**	.447**	.005	.382**
	p	.000	.000	.000	.960	.002
	N	89	89	86	85	62

*Korelacija je značajna na nivou 0.05 (2-tailed).

**Korelacija je značajna na nivou 0.01 (2-tailed).

Kada je u pitanju podrška koju osuđenice dobijaju od osoba koje su izvan zatvora, ispitivana je važnost, tj. značaj podrške od strane roditelja, dece, supruga/partnera, prijatelja i sveštenog lica izvan zatvora. Izračunavanjem Pirsonovog koeficijenta korelacije potvrđena je statistički značajna pozitivna i slaba povezanost između važnosti, tj. značaja podrške dece sa skorovima pristojnost, briga o ranjivim, pomoć i podrška i ukupnim skorom na dimenziji harmonije, pri čemu stepeni ove podrške ocenjeni kao veći prate više vrednosti ovih skorova (Tabela 29).

Tabela 29. Podrška izvan zavoda i percepcija harmonije i njenih poddimenzija

Važnost/značaj podrške izvan zatvora		Roditelji	Dete/deca	Suprug /partner	Prijatelji	Svešteno lice
Poddimenzija						
Dolazak u zatvor	r	.108	.157	-.036	.050	.088
	p	.351	.194	.773	.661	.517
	N	77	70	68	79	56
Poštovanje/ ljubaznost	r	.098	.139	.032	.099	.144
	p	.396	.252	.799	.384	.291
	N	77	70	68	79	56
Odnos zaposlenih i osuđenih lica	r	.016	.216	-.047	.083	.018
	p	.890	.073	.704	.468	.898
	N	77	70	68	79	56
Humanost	r	.102	.256*	.052	.125	.174
	p	.377	.033	.675	.273	.201
	N	77	70	68	79	56
Pristojnost	r	.082	.237*	.035	.091	.173
	p	.480	.048	.778	.425	.202
	N	77	70	68	79	56
Briga o ranjivim grupama	r	.110	.280*	.128	.086	.175
	p	.340	.019	.299	.449	.196
	N	77	70	68	79	56
Pomoć i podrška	r	.139	.236*	-.017	.055	.207
	p	.228	.049	.890	.628	.126
	N	77	70	68	79	56
Dimenzije harmonije	r	.100	.245*	.022	.099	.153
	p	.386	.041	.859	.386	.261
	N	77	70	68	79	56

*Korelacija je značajna na nivou 0.05 (2-tailed).

Diskusija

Harmonija u zatvoru za žene

Brojna empirijska istraživanja, kako ističe Liebling (2011), pokazuju da su neki zatvori lakši za preživljavanje od drugih, te da međuljudski odnosi i tretman predstavljaju jedan od dva ključna aspekta koji čine glavnu razliku između takvih zatvora. Različiti aspekti tretmana i zatvorskog okruženja, u čijoj osnovi su međuljudski odnosi, posebno odnos zaposlenih prema osuđenim licima, čine suštinu dimenzije harmonije. Drugim rečima, humano postupanje, poštovanje ličnosti i dostojanstva osuđenica, stvaranje okruženja koje će biti podržavajuće za njih, briga, pomoć i podrška i doslednost u postupanju, samo su neki od ključnih postulata na kojima treba da počiva postupanje i tretman žena u zatvoru, posebno ako se imaju u vidu specifični putevi koji žene vode u kriminalitet, njihov ukupan položaj u društvu i potrebe i zahtevi koji iz toga proizilaze.

Poštovanje, uvažavanje i fer postupanje povezani su sa nižim nivoom stresa i višim nivoom dobrobiti kod osuđenih lica. Sa druge strane, svako postupanje suprotno tome, dakle, nepoštovanje ili nezainteresovanost, mogu da prouzrokuju dodatne patnje i štetu osuđenim licima, pojačavajući negativne efekte zatvaranja (Liebling, 2011).

Nalazi istraživanja u KPZ za žene u Požarevcu su pokazali da su osuđenice upravo ove aspekte zatvorskog života, koji čine dimenziju harmonije, u celini posmatrano, ocenile prosečnom ocenom koja je na nivou granične vrednosti i pokazuje umereno pozitivan stav prema dinamici međuljudskih odnosa i zatvorskog okruženja ($M=3.00$, $SD=0.82$).

U poređenju sa muškom osuđeničkom populacijom obuhvaćenom istraživanjem u okviru PrisonLIFE projekta, osuđenice su ocenile dimenziju harmonije prosečnom ocenom koja je niža od prosečnih ocena koje su dali ispitanici iz tri od četiri muška KPZ u Srbiji (Čopić, Stevanović, Vujičić, 2024: 101).

Drugim rečima, rezultati pokazuju da je potrebno uložiti dodatne napore kako bi se u KPZ za žene stvorilo okruženje koje će doprinositi unapređenju međuljudskih odnosa (između osuđenica i između osuđenica i zaposlenih), pružanju pomoći i podrške osuđenicama i

većem stepenu brige, poštovanja i uvažavanja njihovih potreba, različitosti i slično. U prilog ovom zaključku govore i nalazi o vezi između važnosti socijalne podrške unutar zatvora od strane zaposlenih (vaspitača, službe obezbeđenja, zdravstvenog radnika, sveštenog lica) i percepcije harmonije i njenih poddimenzija.

Posmatrano prema poddimenzijama, istraživanje je pokazalo da ispitane osuđenice imaju relativno pozitivno iskustvo u pogledu podržavajućeg, uljudnog i pristojanog stava zaposlenih prema njima. Ali, i pored ukupno gledano pozitivne ocene poštovanja i ljubaznosti u zatvoru, na ovoj poddimenziji ima prostora da se radi i unapređuje odnos zaposlenih prema osuđenicama, jer je srednja ocena na ovoj poddimenziji tek nešto iznad granične vrednosti tri.

Takođe, ispitane osuđenice percipiraju zatvorsko okruženje kao relativno pozitivno i osnažujuće u smislu da ga karakterišu poštovanje i briga o osuđenicama, gde se priznaju vrednosti i ljudskost osuđenica, ali i na ovoj poddimenziji je prosečna ocena nešto malo iznad granične vrednosti. Relativno pozitivno ispitane osuđenice ocenjuju i odnos zaposlenih prema njima koji odlikuju poverenje, pravednost i podrška. Kako pokazuju i neka prethodna istraživanja, kada se postupanje zaposlenih u zatvoru procenjuje kao fer i pošteno, a sam odnos zaposlenih prema osuđenim licima kao kompetentan i podržavajuć, tada se osuđeni osećaju sposobnim za napredovanje i mogu lakše da krenu u pozitivnom smeru uz puno razumevanje sopstavnog položaja (Auty, Liebling, 2020).

Nalazi istraživanja ostavljaju prostora i da se radi na unapređenju odnosa prema osuđenicama koji bi bili dosledniji i iskreniji, kao i na prepoznavanju potencijala osuđenica i jačanju njihovih kapaciteta kako bi povratile poverenje u sebe i svoje sposobnosti i osnažile se, a što je preduslov za lični rast kao važan prediktor uspešne reintegracije.

Najzad, umereno pozitivno ispitane osuđenice percipiraju podršku i osnaživanje onih koje imaju zdravstvene probleme, probleme sa zavisnošću i napredovanjem u tretmanu. Ovi nalazi su važni ako se ima na umu da u ostvarivanju svakodnevnih potreba, osuđena lica zavise od zaposlenih, a ostvarivanje posebnih prava i pogodnosti, pa čak i određeni nivo autonomije, koji se čini važnim za lični rast i razvoj, predstavljaju rezultat svakodnevne interakcije između osuđenih i zaposlenih (van Ginneken i dr., 2018). Takođe su ovi nalazi značajni i u svetlu razumevanja da podržavajuće i podsticajno zatvorsko okruženje

imaju daleko veći uticaj na dobrobit osuđenih lica u odnosu na njihovo prethodno životno iskustvo (Slotboom i dr, 2011; Liebling, Ludlow, 2016; Bobić, Pavličević, Hacin, 2022).

Ovo je posebno važno kada su osuđenice u pitanju. One u zatvor dolaze sa nizom problema: marginalizacija, nepovoljan socio-ekonomski položaj, iskustvo nasilne viktimizacije, problemi sa mentalnim zdravljem, zavisnošću i slično (Tripodi, Pettus-Davis, 2013; Heimer i dr., 2023; Batrićević i dr., 2023). U odsustvu podržavajućeg okruženja u zatvoru, ovi problemi mogu dodatno da se pojačaju, čineći žene u zatvoru posebno ranjivim, što može da ima negativan efekat na percepciju socijalne klime, dobrobit osuđenica i kvalitet zatvorskog života (Van den Bergh i dr., 2011).

Međutim, kako pokazuju i neka ranija istraživanja, za lični rast, razvoj i transformaciju osuđenih lica nisu važni samo međuljudski odnosi i humano postupanje, već i pristojnost (Auty, Liebling, 2020; Neubacher, Liebling, Kant, 2021). Nalazi istraživanja kvaliteta zatvorskog života u KPZ za žene u Požarevcu su pokazali da je upravo pristojnost najlošije ocenjena poddimenzija harmonije, što ukazuje na relativno negativno iskustvo ispitanih osuđenica u pogledu mere u kojoj su zaposleni i zatvorski režim fer, razumni i prikladni. Odsustvo pristojnosti može da ima za rezultat niz psihičkih posledica, poput stresa ili depresije, da vodi suicidalnim mislima i osećanjima ljutnje, besa, frustriranosti, što, sve skupa, može da dovede do konflikata i nasilja (Liebling, 2011; Liebling, Hulley, Crewe, 2012). To, pak, negativno utiče na socijalnu klimu u zatvoru i snižava kvalitet života osuđenica.

Sve ovo upućuje na zaključak da i pored pozitivnih koraka koji se čine u jedinom zatvoru za žene u Srbiji u pogledu uslova života (Čopić, 2024), programa tretmana (Jovanović, Batrićević, 2024), bezbednosti (Zaštitnik građana, 2021, 2022, 2023) i dalje postoji potreba za kontinuiranom edukacijom i radom na jačanju kapaciteta zaposlenih za rad sa osuđenicama, ali i jačanjem kadrovske politike.

Još jedna poddimenzija harmonije koja zahteva dodatnu pažnju je briga o ranjivim grupama koja je ocenjena prosečnom ocenom nešto ispod granične vrednosti, dakle, ukazuje na umereno negativno iskustvo osuđenica u pogledu brige i podrške koje zaposleni u zatvoru pružaju osuđenicama koje su u riziku od samopovređivanja, samoubistva ili zlostavljanja. Ovo je domen kome treba posvetiti više pažnje. Prvo, istraživanja pokazuju da veliki broj žena dolazi u zatvor sa prethodnim

iskustvom nasilja (Nikolić-Ristanović, 2000; Bloom, Owen, Covington, 2003; Simeunović-Patić, Jovanović, 2013; Saxena, Messina, Grella, 2014; Simeunović-Patić, Jovanović, 2017; Gehring, 2018; Russel i dr., 2020; Prost i dr., 2022; Stanojoska, 2023). Drugo, u populaciji osuđenica značajno je veća stopa mentalnih bolesti nego u opštoj populaciji žena i u populaciji osuđenih muškaraca (World Health Organization 2009; Mallicoat, 2012; Petrović, Jovanić, 2019; Tyler i dr., 2019; Augsburge i dr. 2022; Ilijić, 2024; Milićević, 2024). Problemi mentalnog zdravlja su vrlo često povezani upravo sa prethodnim iskustvom nasilne viktimizacije (Bloom, Owen, Covington, 2003; Barberet, Jackson, 2017; Heimer, Malone, de Coster, 2023), ali i sa zloupotrebom psihoaktivnih supstanci i drugim uzrocima. U KPZ za žene je u momentu sprovođenja istraživanja oko 40% ispitanih osuđenica navelo da ima neku vrstu mentalnog poremećaja (pre svega depresiju, a potom i anksioznost, nervozu, bipolarni poremećaj i slično) (Ilijić, 2024: 284). Zbog toga se čini važnim rad na daljem unapređenju programa postupanja prema osuđenicama koji će biti rodno osetljivi i fokusirani na specifične probleme žena, uključujući mentalno zdravlje.

Sasvim očekivano, relativno negativno iskustvo osuđenica beleži se u pogledu osećanja i doživljaja tretmana po dolasku u zatvor. Lišavanje slobode je samo po sebi stresno i stvara čitav niz negativnih posledica za osuđeno lice zbog izdvajanja iz socijalne sredine, odvajanja od porodice, prijatelja, uskraćivanja ili ograničavanja prava koja su pre toga imali (Jovanić, Petrović, Macanović, 2020). Dolazak u zatvor je posebno stresan za žene ako se imaju u vidu njihove rodne uloge, te činjenica da većina žena u zatvoru ima decu (oko 70% ispitanica u našem istraživanju ima decu). Dolazak u zatvor, odvajanje od dece i nemogućnost brige o njima pojačava patnju, anksioznost, osećaj krivice kod žena; one mogu da budu uznemirene zbog onoga što im se dešava i razmišljanja o tome kako će zatvaranje uticati na njihovu decu, mogu da se osećaju zabrinuto i zbunjeno, što sve skupa utiče na njihovo mentalno zdravlje (Dorđević, Hrnčić, 2023; Tadić, Kordić, 2024). Uz to, kako pokazuju istraživanja, u momentu prijema i tokom početnog perioda boravka u ustanovi, žene su u povećanom riziku od samopovređivanja i samoubistva (Van den Bergh i dr., 2011; Mennicke, Daniels, Fraga Rizo, 2021). Zbog svega toga, izuzetno je važno da se posebna pažnja obrati na žene po prijemu u zatvor, da se blagovremeno identifikuju potrebe i izazovi koji stoje pred njima i da im se pruži podrška. Imajući u vidu nalaz

da ispitane osuđenice imaju prilično neutralan stav o tome da se zaposleni dobro staraju o njima po stupanju na izdržavanje kazne i da su lično zainteresovani za njih tokom prvih dana boravka u zatvoru, čini se da ima prostora da se dodatno radi na jačanju kapaciteta zaposlenih u prijemom odeljenju za postupanje koje će umanjiti teškoće ženama po stupanju na izdržavanje kazne.

Sociodemografske karakteristike i harmonija u zatvoru za žene

Istraživanje je pokazalo da starost ima značajnu ulogu u oblikovanju percepcije harmonije: starije ispitanice (preko 50 godina) imaju pozitivnije iskustvo zatvorskog okruženja, posebno u pogledu odnosa zaposlenih prema njima, humanog postupanja, uvažavanja i poštovanja, ali i pristojnosti. To se, kako su pokazala neka ranija istraživanja, može objasniti time da se starija osuđena lica bolje adaptiraju na uslove u zatvoru u psihološkom smislu i da imaju razvijeniju rezilijentnost kao mehanizam suočavanja sa zatvorskim okruženjem (Chiclana i dr., 2019).

Nivo obrazovanja ima uticaja samo u pogledu percepcije jedne poddimenzije harmonije: pomoć i podrška. Osuđenice koje imaju nezavršenu osnovnu školu imaju pozitivnije iskustvo vezano za podršku i ohrabrivanje onih žena koje imaju zdravstvene probleme, probleme sa zavisnošću i napredovanjem u tretmanu, u odnosu na osuđenice sa osnovnom, srednjom i visokom stručnom spremom. Ali, kako je njih u uzorku bilo malo, treba svakako biti oprezan u izvlačenju opštih zaključaka. Ako bi se osuđenice koje nemaju završenu osnovnu školu izuzele, primećuje se da nema razlika u percipiranju dinamike međuljudskih odnosa i zatvorskog okruženja prema stepenu školske spreme.

Iako istraživanjem nisu potvrđene statistički značajne razlike između ispitanica u odnosu na mesto prebivališta ni na jednom od skorova dimenzije harmonije, ipak se može uočiti da su ispitanice koje imaju prebivalište na selu ocenile nešto višom prosečnom ocenom dimenziju harmonije i većinu poddimenzija nego ispitanice koje dolaze iz grada. Istraživanje koje je sprovedeno 2020. godine u šest zatvora na teritoriji Vojvodine, iako nije obuhvatilo žene u zatvoru, ipak je pokazalo da sredina iz koje dolaze osuđena lica može značajno da oblikuje način na koji oni percipiraju zatvorsko okruženje i odnose zaposlenih prema

njima (Bobić, Pavličević, Hacin, 2022). Ruralni kontekst još uvek karakteriše konzervativizam, ali i rigidna, partijarhalna (rodna) socijalizacija, što utiče na spremnost osuđenih lica, posebno žena, da poštuju autoritete, odnosno da se lakše povinuju pravilima koja se postave i da sarađuju sa zaposlenima. Pa ipak, kako su Bobić, Pavličević i Hacin (2022: 275) opravdano приметили, ovo je polje koje zahteva dalja istraživanja.

Kriminološke i penološke karakteristike i harmonija u zatvoru za žene

Istraživanjem nisu utvrđene statistički značajne razlike u percepciji harmonije i njenih poddimenzija s obzirom na tip kriminaliteta (kriminalitet nasilja ili nenasilni kriminalitet) i konkretno krivično delo (protiv života i tela, imovine i zdravlja ljudi) zbog kog su ispitanice bile u zatvoru. Drugim rečima, tip kriminaliteta i vrsta krivičnog dela ne bi mogli da se posmatraju kao faktor koji utiče na to kako će osuđenice percipirati kvalitet života u zatvoru, što je u skladu sa nalazima istraživanja i u muškim kazneno-popravnim zavodima koji su bili obuhvaćeni istraživanjem u okviru PrisonLIFE projekta (Čopić, Stevanović, Vujičić, 2024). Isto tako, ne beleži se statistički značajna razlika u percepciji međuljudskih odnosa i zatvorskog okruženja ni prema dužini kazne. Pa ipak, primenom deskriptivne statistike, primećuje se da su na dimenziji harmonije i svim njenim poddimenzijama više prosečne ocene dale ispitanice osuđene na kraće kazne, odnosno na kaznu zatvora u trajanju do tri godine u odnosu na one koje izdržavaju duže kazne, odnosno kazne preko tri godine. Kako primećuju Ilijić, Pavićević i Milićević (2024), ovakav nalaz bi mogao da se objasni time da su drugi faktori važniji za percepciju kvaliteta zatvorskog života od same dužine kazne, kao što su individualni mehanizmi suočavanja sa zatvaranjem, socijalna podrška u zatvoru i van njega, odnosi u zatvoru i način na koji se osuđena lica tretiraju. Istraživanja su pokazala da duže zatvorske kazne imaju niz negativnih efekata na emocionalnu dobrobit i mentalno zdravlje osuđenih, dolazi do snižavanja nivoa samopoštovanja i samopouzdanja, osuđeni se suočavaju sa problemom identiteta, imaju brojne izazove u pogledu redovnog održavanja socijalnih kontakata, posebno sa porodicom, povećava se nivo stresa, stalno razvijaju nove mehanizme adaptacije i suočavanja sa prizonizacijom, što sve utiče na percepciju kvaliteta zatvorskog života, uključujući i različite aspekte

harmonije (Flanagan, 1981; MacKenzie, Goodstein, 1985; Yang i dr., 2009; Hulley, Crewe, Wright, 2016). Imajući to u vidu, nalaz do koga se došlo istraživanjem u KPZ za žene upućuje na potrebu ulaganja dodatnih napora da se obogate sadržaji svakodnevnih aktivnosti kako bi osuđenice kojima su izrečene duže zatvorske kazne smisleno provodile vreme i lakše se suočile sa negativnim posledicama zatvaranja. Osmišljavanje i primena različitih programa u okviru tretmana za osuđenice koje su osuđene na kazne preko tri godine zatvora su važan preduslov uspešne resocijalizacije i pripreme za izlazak na slobodu. U prilog ovim zaključcima treba istaći i nalaz da, iako nema statistički značajne razlike, ipak se uočava da su dimenziju harmonije nešto bolje ocenile radno angažovane osuđenice nego one koje nisu radno angažovane tokom boravka u zatvoru.

Prethodno iskustvo boravka u zatvoru (penološki povrat) značajno snižava percepciju svih aspekata tretmana i zatvorskog okruženja, osim poddimenzije dolazak u zatvor, koji je ženama stresan bez obzira na prethodno iskustvo zatvaranja. Drugim rečima, osuđenice koje su prvi put u zatvoru u većoj meri doživljavaju zatvorsko okruženje kao priliku za promenu i poboljšanje u odnosu na povratnice, i optimističnije su u pogledu odustajanja od kriminalnog ponašanja, razvoja svojih potencijala i pripreme za život u skladu sa zakonom nakon izlaska na slobodu (Miličević, Stevanović, 2024). Sa druge strane, ranija istraživanja su pokazala da zatvori koji su dobro organizovani, u kojima se osuđena lica tretiraju s poštovanjem i uvažavanjem, koji pružaju siguran prostor i obezbeđuju brigu i podršku, povećavaju šanse za lični razvoj osuđenih lica i njihovu dobrobit, te imaju bolje efekte na ponašanje osuđenih po izlasku na slobodu u smislu odustajanja od kriminalnog ponašanja i smanjenja povrata (Auty, Liebling, 2020). Ako se ima na umu da povratnice lošije procenjuju zatvorsko okruženje, međuljudske odnose i tretman, čini se da je potrebno uložiti dodatne napore u programe tretmana prilagođene specifičnim potrebama osuđenica i njihove adekvatne pripreme za izlazak na slobodu, koja podrazumeva unapređenje upravo ovih aspekata dimenzije harmonije.

Iako nije utvrđena statistički značajna razlika u percepciji dimenzije harmonije između ispitanih osuđenica prema odeljenju u koje su razvrstane, ipak se primećuje da je prosečna ocena koju su dale osuđenice razvrstane u poluotvoreno odeljenje ($M=3.24$) viša u odnosu na prosečnu ocenu koju su dale osuđenice u zatvorenom odeljenju

($M=2.85$). Uz to, ispitanice koje su razvrstane u zatvoreno odeljenje imaju negativnije iskustvo u pogledu pristojnosti i brige o ranjivim grupama u odnosu na one koje su razvrstane u poluotvoreno odeljenje. Ovi nalazi su generalno u skladu sa nalazima istraživanja kvaliteta zatvorskog života u kazneno-popravnim zavodima za muškarce koji su bili obuhvaćeni istraživanjem u okviru PrisonLIFE projekta (Čopić, Stevanović, Vujičić, 2024; Ilijić, Stevanović, Vujičić, 2024), a koji su pokazali da iako ne postoje statistički značajne razlike, ipak se primećuje da su u svim zavodima osuđena lica u poluotvorenom odeljenju bolje ocenila zatvorsko okruženje i međusobne odnose u odnosu na one koji su bili raspoređeni u zatvoreno odeljenje. I prethodna istraživanja o kvalitetu zatvorskog života su pokazala da osuđena lica u režimu minimalnog obezbeđenja bolje procenjuju socijalnu klimu u zatvoru u odnosu na lica u ostalim režimima (Bosma i dr., 2020), odnosno da veće ograničavanje prava i manje pogodnosti doprinose negativnijim efektima zatvaranja i percepciji kvaliteta zatvorskog života (van Ginneken i dr., 2018). Takođe, rezultati potvrđuju jednu od postavki koncepta socijalne klime u zatvoru, a to je da je ona jedinstvena za svaki zatvor, odnosno za svaki deo zatvora (Auty, Liebling, 2020; Tonkin, 2016; Ilijić, Milićević, Pavićević, 2022). To može da se objasni činjenicom da osuđenice u istom odeljenju dele isto okruženje, kao i nekim zajedničkim individualnim karakteristikama osuđenica koje su razvrstane u poluotvoreno ili zatvoreno o deljenje, kao što su vrsta krivičnog dela, stepen rizika, dužina kazne i slično.

Iako je veza slabija, rezultati ipak pokazuju da iskustvo sa primenom mera bezbednosti medicinskog karaktera doprinosi nižoj proceni harmonije u zatvorskom okruženju u celini i svih poddimenzija, osim humanosti i dolaska u zatvor. Osuđenice koje nisu bile disciplinski kažnjavane imaju značajno bolje iskustvo u pogledu dimenzije harmonije i svih poddimenzija osim dolaska u zatvor u odnosu na osuđenice koje imaju iskustvo disciplinskog kažnjavanja. Takođe, osuđenice kojima nisu izricane posebne mere su značajno bolje ocenile dimenziju harmonije u celini i svaku poddimenziju, osim dolaska u zatvor, u odnosu na osuđenice prema kojima su primenjivane posebne mere.

Istraživanje je takođe pokazalo da bez obzira na korišćenje proširenih prava (a proširena prava je koristilo 60,4% osuđenica iz uzorka), osuđenice na gotovo isti način percipiraju dimenziju harmonije i sve njene ispitivane poddimenzije. Do istog zaključka se dolazi i u

pogledu poseta; dakle, nisu potvrđene statistički značajne razlike u percepciji harmonije u celini i njenih poddimenzija između ispitanica u odnosu na to da li imaju posete u zatvoru ili ne. To se može objasniti i činjenicom da većina njih - 85,6% redovno prima posete u zavodu. Najzad, istraživanje je potvrdilo značaj podrške koju osuđenice dobijaju od osoba koje su izvan zavoda, i to od dece, za percepciju harmonije u celini i nekoliko poddimenzija: pristojnost, briga o ranjivim, i pomoć i podrška. To upućuje na potrebu daljeg rada na stalnom afirmisanju i unapređenju kontakata osuđenica sa porodicom, posebno decom, što generalno unapređuje njihovu dobrobit, olakšava boravak u zatvoru, te unapređuje percepciju kvaliteta zatvorskog života.

PERCEPCIJA PROFESIONALIZMA U ZATVORU ZA ŽENE

Uvod

Profesionalizam zaposlenih predstavlja važnu dimenziju kvaliteta zatvorskog života i kao takav je u tesnoj vezi sa ostalim dimenzijama. Od profesionalizma zaposlenih, odnosno poštovanja propisa i pravičnosti u postupanju, njihovog odnosa prema osuđenim licima i sprovođenju procedura, zavisi i sam položaj osuđenih lica tokom izdržavanja kazne zatvora. Pozitivni odnosi između osuđenih lica i zaposlenih, odnosno sveukupni profesionalizam predstavljaju važne elemente koji doprinose stvaranju sigurnijeg zatvorskog okruženja, što se odražava i na samu moralnu klimu u zatvoru (Auty, Liebling, 2024). U pojedinim studijama se ističe da ukoliko postoje poštovanje, pravičnost i profesionalizam, stvaraju se uslovi za humanije zatvorsko okruženje, što se odražava i na neke druge dimenzije, poput dimenzije bezbednosti (prema: Ilijić, Pavićević, Milićević, 2024).

Ukoliko se uzme za ispravan stav da je cilj delovanja na prestupnika promena neprilagođenog ponašanja i načina razmišljanja korišćenjem različitih tehnika kojima bi trebalo da se poveća stepen samokontrole, reše problemi i uoče prednosti i nedostaci u obrascu ponašanja konkretnog lica (Dillien i dr., 2020) samim tim se značaj profesionalnog postupanja stavlja u prvi plan, što je jednim delom u vezi sa ispunjenjem svrhe izricanja i izvršenja kazne zatvora. Drugim rečima, dobro postupanje i dobri odnosi na relaciji zaposleni - osuđeno lice, mogu pospešiti percepciju kvaliteta zatvorskog života, što se posledično, uz neke druge elemente, može odraziti na smanjenje stope povrata.

Od kompetentnosti i profesionalizma zaposlenih umnogome zavisi na koji način će se vršiti transfer moći, a time i kako će lice koje se nalazi na izdržavanju kazne zatvora primiti određene poruke i prihvatiti program postupanja (Ćopić, Stevanović, Vujičić, 2024). Ipak, treba imati u vidu da prenaseljenost zavoda i manjak zaposlenih često mogu biti u direktnoj vezi sa kvalitetom rada zaposlenih (Vujičić, 2023) što se odražava i na sve poddimenzije profesionalizma. Tako, nalazi pojedinih istraživanja sugerišu da se pozitivni odnosi između zatvorenika i zaposlenih lakše postižu u manjim zavodima, odnosno u ustanovama u kojima na jednog tretmanskog službenika dolazi manji broj osuđenih lica (Johnsen, Granheim, Helgesen, 2011). Stoga, može se zaključiti da bi rast

osuđeničke populacije trebalo da bude praćen i kontinuiranim rastom broja zaposlenih, pre svega vaspitača koji neposredno prate program postupanja i napredovanja osuđenih lica.

Neke studije čiji je fokus bio i na ženskoj osuđeničkoj populaciji su pokazale da način na koji su osuđenice tretirane od strane zaposlenih, kao i profesionalizam i osećaj fer postupanja, imaju daleko veći uticaj na njihovu dobrobit, u odnosu na prethodno životno iskustvo (prema: Čopić, Stevanović, Vujičić, 2024). Ukratko, profesionalizam zatvorskog osoblja ima značajan uticaj na zatvorsko iskustvo osuđenih lica (Crewe, Liebling, Hulley, 2015) što treba tumačiti na način da prisustvo visoke profesionalnosti podrazumeva bolju percepciju kvaliteta zatvorskog života i obrnuto.

Kada je reč o strukturi MQPL upitnika, dimenzija *profesionalizma* obuhvata nekoliko poddimenzija: *profesionalizam zaposlenih*, koji se odnosi na samouverenost i stručnost zaposlenih pri sprovođenju autoriteta; *opravdanost birokratije*, tiče se transparentnosti rada zatvora/zatvorskog sistema i njegove spremnosti da reaguje i moralno uvaži pojedinca; *pravičnost*, podrazumeva percipiranu nepristrasnost, srazmernost i zakonitost disciplinskih kazni i procedura i *organizacija i doslednost*, karakteriše je jasnost, predvidljivost i pouzdanost zatvora. Svaka od poddimenzija se sastoji od određenog seta pitanja - tvrdnji, a ispitanici iskazuju svoj stepen slaganja sa svakom tvrdnjom, na skali od 1 do 5, pri čemu se ukupni skorovi računaju kao prosek, a viši rezultat (prosečna ocena) označava bolji kvalitet zatvorskog života.

Profesionalizam, kao jedna od pet centralnih dimenzija, u ukupnom uzorku koji je obuhvaćen PrisonLIFE projektom, ujedno je i najniže ocenjena dimenzija sa prosečnom ocenom 2,91. Izuzev u KPZ u Sremskoj Mitrovici i KPZ u Požarevcu - Zabeli, u svim ostalim ustanovama je ispod granične vrednosti tri (Čopić i dr., 2023).

Može se postaviti pitanje da li međunarodni standardi i pravila, ali i nacionalno zakonodavstvo pružaju odgovarajući okvir za postizanje kvalitetnog nivoa profesionalizma u zatvorima.

Na prvom mestu, treba pomenuti *Standardna minimalna pravila UN o postupanju sa zatvorenici* (Pravila) iz 2015. godine. Pravila 75-77 su u direktnoj vezi sa profesionalizmom i ona se odnose na sve kategorije zatvorenika, dok se u delu koji se tiče osuđenih lica tom pitanju ne pridaje značaj, što ne predstavlja veći problem budući da se opšta pravila primenjuju na sve kategorije zatvorenika.

U ovim pravilima je predviđeno da zatvorsko osoblje mora imati odgovarajući nivo obrazovanja, ali i da mora imati prilike i sredstva da na profesionalan način obavlja svoju dužnost. Nadalje, predviđeno je da zatvorskom osoblju mora biti obezbeđena obuka koja je prilagođena njihovim opštim i posebnim dužnostima, koja odražava savremenu, na dokazima zasnovanu najbolju praksu u oblasti krivičnih nauka i to pre nego što počnu da obavljaju svoje profesionalne dužnosti. Ustanovljava se pravilo da samo oni kandidati koji uspešno polože teorijske i praktične ispite na kraju odgovarajućih obuka, mogu pristupiti zatvorskoj službi. Nadalje, posebno je značajno pravilo da je uprava zatvora dužna da obezbedi kontinuirano stručno usavršavanje radi održavanja i unapređenja znanja i stručnih sposobnosti osoblja nakon stupanja u službu i tokom rada.

Kao što se da primetiti, kao standard je predviđeno da je nužan visok nivo profesionalnosti zatvorskog osoblja, a pravila ne prave razliku između različitih zatvorskih službi. Međutim, po prirodi stvari, čini se da je taj standard pre svega važan za tretmansku službu i službu za obuku i upošljavanje zatvorenika, budući da zaposleni u tim službama sprovode određene aktivnosti koje bi trebalo da imaju (in)direktan uticaj na uspeh u prihvatanju tretmanskih postupaka i sam proces resocijalizacije.

Stoga, u nekoliko pojedinačnih pravila koja su grupisana u pravilu 76, dato je nekoliko standarda koji detaljnije regulišu pitanje stručne osposobljenosti zaposlenih. Tako je predviđeno da osposobljavanje zaposlenih, *kao minimum*, treba da uključi obrazovanje o: (a) relevantnom nacionalnom zakonodavstvu, propisima i pravilima, kao i o važećim međunarodnim i regionalnim pravnim instrumentima, čijim odredbama se zatvorsko osoblje mora rukovoditi u svom radu i postupanju sa zatvorenicima; (b) pravima i dužnostima zatvorskog osoblja u obavljanju njihovih funkcija, uključujući poštovanje ljudskog dostojanstva svih zatvorenika i zabranu određenih vrsta ponašanja, posebno mučenja i drugog okrutnog, neljudskog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja; (c) bezbednosti i zaštiti, uključujući koncept dinamičke bezbednosti, upotrebi sile i sredstava za ograničavanje kretanja, postupanju sa nasilnim prestupnicima, uzimajući u obzir tehnike prevencije i smirivanja, kao što su pregovaranje i posredovanje; (d) prvoj pomoći, psihosocijalnim potrebama zatvorenika i odgovarajućoj dinamici u zatvorskom okruženju, kao i socijalnoj brizi i pomoći, uključujući rano otkrivanje psiholoških problema. Uz sve to,

predviđeno je da zatvorsko osoblje koje je zaduženo za rad sa određenim kategorijama zatvorenika ili kome su dodeljene druge specijalizovane funkcije mora biti odgovarajuće obučeno. Mada nije precizno definisano, *određenom kategorijom zatvorenika* svakako bi se mogle smatrati i *osuđenice*, koje zbog svoje specifičnosti moraju biti tretirane na način koji uvažava njihove razlike u odnosu na mušku osuđeničku populaciju.

Iz navedenog se može zaključiti da pomenuto pravilo veliki značaj daje međunarodnim pravilima i standardima, propisima koji su važeći u jednoj zemlji, bez obzira da li je reč o zakonima ili podzakonskim aktima, pri čemu zaposleni uz poznavanje takvih standarda i propisa, mora delovati na način koji podrazumeva poštovanje ličnosti i dostojanstva zatvorenika. U tom duhu je i poslednje pravilo iz grupe pravila koja se tiču profesionalizma, a koje predviđa da se zatvorsko osoblje uvek mora ponašati i obavljati svoje dužnosti na način da daju dobar primer zatvorenicima i da zaslužuju njihovo poštovanje.

Iako su Pravilima utemeljeni univerzalni standardi, primećuje se da profesionalizam nije pronašao odgovarajuće mesto u Bankočkim pravilima. U delu koji se tiče *bezbednosti i sigurnosti*, pravilo 21 predviđa da je zatvorsko osoblje dužno da pokaže kompetentnost, *profesionalnost* i osećajnost, kao i da čuva poštovanje i dostojanstvo deteta i majke, kako prilikom pretresa deteta koje se nalazi sa majkom u zatvoru, tako i prilikom pretresa dece koja posećuju majku zatvorenicu. Dakle, ovde je reč o profesionalnom postupanju koje je usmereno pre svega na prepoznavanju osetljivosti deteta koje se nalazi u zatvoru sa majkom ili koje vrši posete, što je značajno uže poimanje profesionalizma u odnosu na Pravila.

ZIKS kao noseći propis u oblasti izvršenja krivičnih sankcija se na izričit način ne bavi pitanjem profesionalizma zaposlenih. Ipak, u delu koji se tiče uređenja uprave i zavoda, ZIKS predviđa postojanje Centra za obuku i stručno osposobljavanje (Centar), koji se osniva propisom Vlade Republike Srbije, a čija je osnovna uloga upravo u snaženju kapaciteta zaposlenih za rad sa licima koja se nalaze na izvršenju kazne zatvora. Nadalje, ZIKS-om je propisano da će se podzakonskim aktom ministra nadležnog za poslove pravosuđa urediti rad Centra, kao i organizovanje i sprovođenje obuka, stručnog osposobljavanja i usavršavanja.

Iako postoji Pravilnik o radu Centra i organizovanju i sprovođenju obuke i stručnog osposobljavanja i usavršavanja¹², njegov delokrug je uži od onog koji predviđaju Pravila. Tako je u čl. 2 predviđeno da Centar sprovodi programe obuke stručnog osposobljavanja i usavršavanja za: pripravnike, zaposlene u službi za obezbeđenje, ostale zaposlene u UIKS-u i zaposlene u drugim državnim organima, u skladu sa ZIKS-om. Ovaj podzakonski akt se ni u jednom delu ne bavi službom za tretman, tj. obukama tretmanskih službenika - vaspitača za rad sa osuđenim licima. Mada je nesporno da sve zatvorske službe i zaposleni u njima moraju biti adekvatno obučeni za rad sa osuđenim licima, čini se da su vaspitači ona kategorija koja bi kontinuirano trebalo da se usavršava, jer od njihovog načina rada zavisi u kojoj meri će osuđena lica prihvatiti tretmanske postupke. U praksi, vaspitači se samo sporadično obučavaju za primenu specijalizovanih programa (Vujičić, 2023). Ovaj praktični problem se dodatno usložnjava kod osuđenica, čije su specifičnosti (polne i rodne) nedovoljno prepoznate u zakonodavnom okviru.

Polazeći od svih prethodnih napomena, teorijskog i pravnog okvira, u nastavku se prvo daje ukupna ocena dimenzije profesionalizma i njenih poddimenzija, potom se analiziraju nalazi istraživanja posmatrano za svaku od datih poddimenzija profesionalizma posebno, a onda i procena profesionalizma i njenih poddimenzija s obzirom na sociodemografske, kriminološke i penološke karakteristike ispitanica.

Ocena dimenzije profesionalizma

Osuđenice koje se nalaze na izdržavanju kazne zatvora u KPZ za žene u Požarevcu su profesionalizam ocenile prosečnom ocenom 2.76 (SD=0.86), pri čemu je najniža ocena bila 1, a najviša 4.86. Imajući u vidu prosečnu ocenu, može se zaključiti da ispitanice koje su bile obuhvaćene istraživanjem imaju negativnu percepciju prema toj dimenziji kvaliteta zatvorskog života.

Istraživanje kvaliteta zatvorskog života potvrdilo je postojanje značajnih razlika između četiri poddimenzije profesionalizma (Wilks' Lambda = 0.55, $F(3, 88) = 23.64$, $p < 0.001$, $\eta^2_p = .45$): značajno bolje je

¹² Pravilnik o radu Centra za obuku i stručno osposobljavanje Uprave za izvršenje krivičnih sankcija i organizovanju i sprovođenju obuke i stručnog osposobljavanja i usavršavanja, *Službeni glasnik RS*, br. 82/2019.

ocenjena poddimenzija profesionalizam zaposlenih (M=3.11) u odnosu na dimenzije pravičnost (M=2.69), organizaciju i doslednost (M=2.61) i opravdanost birokratije (M=2.52) (Batrićević i dr., 2023). Poddimenzija profesionalizma zaposlenih je jedina poddimenzija koja je ocenjena iznad granične vrednosti prihvatljivosti (Tabela 30).

Tabela 30. Ocena poddimenzija u okviru dimenzije profesionalizma

Poddimenzije profesionalizma	M	SD	Min	Max	N
Profesionalizam zaposlenih	3.11	1.01	1.00	5.00	91
Opravdanost birokratije	2.52	0.83	1.00	4.57	91
Pravičnost	2.69	0.99	1.00	5.00	91
Organizacija i doslednost	2.61	0.92	1.00	5.00	91

Poddimenzije profesionalizma

Ranije je ukazano da dimenzija profesionalizma obuhvata četiri poddimenzije: profesionalizam zaposlenih, opravdanost birokratije, pravičnost i organizacija i doslednost. Svaka od pobrojanih poddimenzija se sastoji od nekoliko seta tvrdnji, na koje su ispitanice dale odgovore na skali od 1 (uopšte se ne slažem) do 5 (u potpunosti se slažem).

Profesionalizam zaposlenih

Profesionalizam zaposlenih se odnosi na samouverenost i stručnost zaposlenih pri sprovođenju autoriteta. Ova poddimenzija je ispitivana preko devet tvrdnji, od kojih je najbolje ocenjena tvrdnja „Najbolji način da nešto postignete u ovom zatvoru je da budete ljubazni i idete regularnim putem“ i to ocenom 3.77 (SD=1.33), dok je najniža prosečna ocena 2.70 (SD=1.33) ostvarena na tvrdnji „U ovom zatvoru, proširena prava i pogodnosti se dodeljuju i oduzimaju pravično (prošireno pravo na prijem paketa, broj poseta, slobodan izlazak u grad, vikend odsustvo i slično)“.

Tabela 31. Ocena poddimenzije profesionalizam zaposlenih

Tvrdnje	M	SD	Min	Max	N
Najbolji način da nešto postignete u ovom zatvoru je da budete ljubazni i idete regularnim putem.	3.77	1.33	1.00	5.00	91
Većina zaposlenih mi se obraća i razgovara sa mnom sa poštovanjem.	3.49	1.17	1.00	5.00	91
Zaposleni dobro sprovode svoja zaduženja vezana za bezbednost u ovom zatvoru.	3.47	1.24	1.00	5.00	91
Ovde se zaposleni ponašaju pravedno prema osuđenicama kada primenjuju zatvorska pravila.	3.03	1.35	1.00	5.00	91
Zaposleni u ovom zatvoru imaju dovoljno iskustva i stručnosti da se bave problemima koji su meni važni.	2.97	1.34	1.00	5.00	90
Zaposleni u ovom zatvoru predstavljaju stvari onakvima kakve one jesu.	2.88	1.37	1.00	5.00	91
Kada uradiš nešto pogrešno u ovom zatvoru, kažnjavanje je poslednja opcija.	2.81	1.31	1.00	5.00	91
Ovde se zaposleni ponašaju pravedno prema osuđenicama kada dele proširena prava i pogodnosti.	2.80	1.31	1.00	5.00	91
U ovom zatvoru, proširena prava i pogodnosti se dodeljuju i oduzimaju pravično (prošireno pravo na prijem paketa, broj poseta, slobodan izlazak u grad, vikend odsustvo i slično).	2.70	1.33	1.00	5.00	90

Među relativno dobro ocenjenim tvrdnjama su i „Zaposleni u ovom zatvoru predstavljaju stvari onakvima kakve one jesu“ koju su ispitanice u proseku ocenile sa 3.49 (SD=1.17), kao i „Zaposleni dobro sprovode svoja zaduženja vezana za bezbednost u ovom zatvoru“ ocenom 3.47 (SD=1.24). Ipak, ono što je primetno, to je da se prosečne vrednosti na više od polovine tvrdnji kreću ispod ocene tri, odnosno ispod granične vrednosti prihvatljivosti.

Upravo, dve najniže ocenjene tvrdnje se tiču proširenih prava i pogodnosti, što je donekle očekivano budući da se oko 75% ispitanica u trenutku sprovođenja istraživanja nalazilo u zatvorenom odeljenju, a preko 46% njih je bilo u najnepovoljnijoj tretmanskoj grupi (Tabela 31).

Opravedanost birokratije

Opravedanost birokratije se tiče transparentnosti rada zatvora ili zatvorskog sistema i njegove spremnosti da reaguje i moralno uvaži pojedinca, a kao takva je ispitivana preko sedam različitih tvrdnji, među kojima je najbolje ocenjena tvrdnja „*Kada se donose važne odluke o meni u ovom zatvoru, tretiraju me kao osobu, a ne kao broj*“, ocenom 2.96 (SD=1.25). Pored toga što je opravdanost birokratije najniže ocenjena poddimenzija profesionalizma, primećuje se da su i sve pojedinačne tvrdnje ocenjene ispod graničnih vrednosti prihvatljivosti. Relativno negativno iskustvo osuđenice pokazuju na nekoliko dimenzija koje su mogu dovesti u vezu sa primenom upitnika za procenu rizika, potreba i kapaciteta osuđenih lica (Veliki upitnik i Mali upitnik). Tako je tvrdnja „*U ovom zatvoru im je jedino stalo do mojih 'faktora rizika' a ne do toga kakva sam ja osoba*“ ocenjena sa 2.65 (SD=1.34). Slično je i sa tvrdnjama „*Da bih napredovala u ovom zatvoru, moram da ispunim nemoguća očekivanja*“ (M=2.71; SD=1.38) i „*Osećam da šta god da uradim, moja pozicija se ne menja (ne napredujem)*“ (M=2.63; SD=1.35). Ovakvo loše viđenje mogućnosti napredovanja, donekle opravdava stavove koji se tiču nužnosti adaptacije postojećih i uvođenja novih vrsta upitnika (Milićević i dr., 2024; Ćopić, Stevanović, Vujičić, 2024; Vujičić, 2023; Ilijić, 2016; Jovanić, 2012). Isto tako, osuđenice su relativno nisko ocenile tvrdnju „*U ovom zatvoru se o meni donose odluke na koje ja ne mogu da utičem*“ (M=2.16; SD=1.04) što je donekle i očekivano imajući u vidu sam način ustrojstva penalnih institucija. Najniža prosečna ocena 1.78 (SD=0.97) iskazana je na tvrdnji „*Moram da budem obazriva oko svega što radim u ovom zatvoru, inače to može biti upotrebljeno protiv mene*“ (Tabela 32).

Tabela 32. Ocena poddimenzije opravdanost birokratije

Tvrdnje	M	SD	Min	Max	N
Kada se donose važne odluke o meni u ovom zatvoru, tretiraju me kao osobu, a ne kao broj.	2.96	1.25	1.00	5.00	91
Ne razumem odluke koje se donose o meni u ovom zatvoru.	2.77	1.27	1.00	5.00	88
Da bih napredovala u ovom zatvoru, moram da ispunim nemoguća očekivanja.	2.71	1.38	1.00	5.00	91
U ovom zatvoru im je jedino stalo do mojih 'faktora rizika' a ne do toga kakva sam ja osoba.	2.65	1.34	1.00	5.00	91
Osećam da šta god da uradim, moja pozicija se ne menja (ne napredujem).	2.63	1.35	1.00	5.00	89
U ovom zatvoru se o meni donose odluke na koje ja ne mogu da utičem.	2.16	1.04	1.00	5.00	91
Moram da budem obazriva oko svega što radim u ovom zatvoru, inače to može biti upotrebljeno protiv mene.	1.78	0.97	1.00	5.00	90

Pravičnost

Percipirana nepristrasnost, srazmernost i zakonitost disciplinskih kazni i procedura, osnovne su karakteristike poddimenzije pravičnosti. Kao i kod prethodne poddimenzije, osuđenice sve tvrdnje percipiraju ispod granične vrednosti prihvatljivosti. „*Moja zakonska prava kao osuđenika se poštuju u ovom zatvoru*“ je sa 2.90 (SD=1.34) najbolje ocenjena tvrdnja u okviru pravičnosti. Ako se uzmu u obzir ranije pomenuti međunarodni standardi, ali i važeći zakonodavni okvir u Republici Srbiji, koji umnogome posvećuju pažnju poštovanju zakonskih i drugih prava osuđeničke populacije (počev od toga da se pri stupanju na izvršenje kazne zatvora svaka osoba poučava o pravima koja joj po zakonu pripadaju) utoliko iskazani relativno neutralan stav po pitanju poštovanja zakonskih prava predstavlja polje na kome bi trebalo raditi. Delimično, može se postaviti i pitanje da li i na koji način osuđenice koriste eventualne pravne mehanizme kako bi štatile svoja prava, ali i kakva je uloga sudije za izvršenje krivičnih sankcija. Stoga, nimalo nije ohrabrujuće ni to što osuđenice nisko ocenjuju tvrdnju da je „*Režim u ovom zatvoru pravičan*“ koja je ocenjena sa 2.58 (SD=1.30). Ono što se zapaža je to da one negativno percipiraju tvrdnju „*U ovom zatvoru*

osuđenicama se loše obrazlažu odluke (o programu postupanja, disciplinskim kaznama, dodeljivanju proširenih prava i pogodnosti i slično)“ koja je ocenjena sa 2.74 (SD=1.32), što je slično oceni koja se tiče pravičnosti u delu dodeljivanja i oduzimanja proširenih prava i pogodnosti u okviru poddimenzije *profesionalizam zaposlenih*. Relativno niske ocene su postignute i na tvrdnjama koje su u vezi sa kontrolom, procedurama, disciplinskim sistemom pa je tako tvrdnja „*Uopšteno govoreći, mislim da disciplinski sistem ovde nije pravičan*“ ocenjena sa 2.67 (SD=1.48). Sveukupno, osuđenice su najnegativniji doživljaj u okviru poddimenzije pravičnosti iskazale na tvrdnji „u ovom zatvoru, stvari ti idu na ruku jedino ako si omiljena“ (M=2.49; SD=1.31) (Tabela 33).

Tabela 33. Ocena poddimenzije pravičnost

Tvrdnje	M	SD	Min	Max	N
Moja zakonska prava kao osuđenice se poštuju u ovom zatvoru.	2.90	1.34	1.00	5.00	91
Kontrola, procedure i postupci za ograničavanje kretanja su u ovom zatvoru pravični.	2.75	1.15	1.00	5.00	88
U ovom zatvoru osuđenicama se loše obrazlažu odluke (o programu postupanja, disciplinskim kaznama, dodeljivanju proširenih prava i pogodnosti i slično).	2.74	1.32	1.00	5.00	89
Uopšteno govoreći, mislim da disciplinski sistem ovde nije pravičan.	2.67	1.48	1.00	5.00	90
Režim u ovom zatvoru je pravičan.	2.58	1.30	1.00	5.00	90
U ovom zatvoru, stvari ti idu na ruku jedino ako si omiljena.	2.49	1.31	1.00	5.00	91

Organizacija i doslednost

Četvrtu i poslednju poddimenziju profesionalizma, *organizaciju i doslednost*, karakterišu jasnost, predvidljivost i pouzdanost zatvora. Najbolje ocenjena, ujedno i jedina tvrdnja iz poddimenzije organizacija i doslednost koja se nalazi u okvirima prihvatljivih vrednosti je tvrdnja „*Ovaj zatvor je dobar u obezbeđivanju lične bezbednosti*“ (M=3.16; SD=1.20) što donekle ohrabruje jer je pitanje osećaja lične bezbednosti važno za sve druge aspekte života u zatvoru. Nešto ispod granične vrednosti tri je percipirana i tvrdnja „*Ovaj zatvor je dobro kontrolisan*“

($M=2.93$; $SD=1.22$). Uočava se da se čak dve tvrdnje kreću u vrednostima koje su bliže oceni dva, odnosno reč je o tvrdnjama u pogledu kojih ispitanice pokazuju naročito negativno iskustvo. Tako je tvrdnja „U ovom zatvoru nikada ne znaš na čemu si“ ocenjena sa 2.15 ($SD=1.32$), a tvrdnja „Kako biste bilo šta uradili u ovom zatvoru, morate stalno da tražite i pitate“ ocenom 1.91 ($SD=1.09$). Prisilna priroda zatvaranja neminovno dovodi do lišenja autonomije pojedinca na polju slobodnog delovanja pa je donekle očekivano da ispitanice pokazuju negativno iskustvo kada je reč o pomenutim tvrdnjama. Istovremeno, dobijeni rezultati ukazuju na potrebu da procedure budu jasno predstavljene i da se dosledno poštuju, ali i da se sa osuđenicama kontinuirano radi na tome da shvate zbog čega su te procedure nužne u sistemu izvršenja kazne zatvora (Tabela 34).

Tabela 34. Ocena poddimenzije organizacija i doslednost

Tvrdnje	M	SD	Min	Max	N
Ovaj zatvor je dobar u obezbeđivanju lične bezbednosti.	3.16	1.20	1.00	5.00	91
Ovaj zatvor je dobro kontrolisan.	2.93	1.22	1.00	5.00	90
U ovom zatvoru se ne poštuje plan propisanih aktivnosti.	2.85	1.23	1.00	5.00	91
Ovaj zatvor je dobro organizovan.	2.63	1.40	1.00	5.00	91
U ovom zatvoru nikada ne znaš na čemu si.	2.15	1.32	1.00	5.00	91
Kako biste bilo šta uradili u ovom zatvoru, morate stalno da tražite i pitate.	1.91	1.09	1.00	5.00	91

Procena profesionalizma i njenih poddimenzija s obzirom na sociodemografske karakteristike ispitanica

U pogledu socio-demografskih karakteristika, analizirali smo da li postoje razlike u percepciji dimenzije profesionalizma i poddimenzija koje je joj pripadaju, između ispitanica različite starosne strukture i nivoa obrazovanja.

Starost ispitanica i procena profesionalizma i njegovih poddimenzija

Istraživanje je potvrdilo postojanje statistički značajne pozitivne i niske povezanosti starosti ispitanica i ukupnog skora dimenzije *profesionalizma*, pri čemu su veće vrednosti skora prisutne kod starijih ispitanica ($r = .22, p < .05$) i obrnuto, niže vrednosti kod mlađih ispitanica. Kada je reč o pojedinačnim dimenzijama, potvrđena je statistički značajna pozitivna i niska povezanost starosti ispitanica i skora samo na poddimenziji *organizacija i doslednost*, pri čemu su veće vrednosti skora prisutne kod starijih ispitanica ($r = .27, p < .05$) i obrnuto, niže vrednosti kod mlađih ispitanica.

Ispitanice starije od 50 godina (oko 14% uzorka) su jedina kategorija osuđenica koje imaju relativno pozitivan doživljaj *dimenzije profesionalizma* ($M=3.21$; $SD=0.68$). Ostale starosne kategorije ovu dimenziju ocenjuju ispod granične vrednosti prihvatljivosti pa su tako osuđenice starosti od 41 do 50 godina ovu dimenziju u proseku ocenile sa 2.75 ($SD=0.86$).

Ono što se primećuje, to je da postoji relativna ujednačenost u percepciji profesionalizma između osuđenica starosti do 30 godina ($M=2.67$; $SD=0.67$) i onih koje su uzrasta od 30 do 40 godina ($M=2.65$, $SD=0.98$), a koje su i najlošije ocenile tu dimenziju (Tabela 35).

Tabela 35. Starost osuđenica i procena profesionalizma i njegovih poddimenzija

Starosne kategorije		Profesionalizam zaposlenih	Opravdanost birokratije	Pravičnost	Organizacija i doslednost	Dimenzije profesionalizma
do 30	M	3.05	2.42	2.63	2.40	2.67
	SD	0.78	0.74	0.80	0.77	0.67
	Min	1.67	1.43	1.33	1.33	1.46
	Max	4.33	4.14	4.17	4.17	4.07
	N	17	17	17	17	17
31-40	M	3.00	2.45	2.60	2.42	2.65
	SD	1.22	0.87	1.11	1.02	0.98
	Min	1.00	1.00	1.00	1.00	1.00
	Max	5.00	4.57	4.67	4.50	4.59
	N	32	32	32	32	32
41-50	M	3.00	2.58	2.61	2.70	2.75
	SD	0.95	0.90	1.00	0.87	0.86
	Min	1.22	1.29	1.00	1.17	1.21
	Max	5.00	4.57	5.00	5.00	4.86
	N	29	29	29	29	29
50+	M	3.67	2.69	3.16	3.13	3.21
	SD	0.74	0.67	0.89	0.76	0.68
	Min	2.22	1.57	1.83	1.83	1.96
	Max	4.56	3.86	4.83	4.83	4.50
	N	13	13	13	13	13
Total	M	3.11	2.52	2.69	2.61	2.76
	SD	1.01	0.83	0.99	0.92	0.86
	Min	1.00	1.00	1.00	1.00	1.00
	Max	5.00	4.57	5.00	5.00	4.86
	N	91	91	91	91	91

Profesionalizam zaposlenih je jedina poddimenzija u odnosu na koju su gotovo sve starosne kategorije pokazale relativno pozitivno iskustvo, pri čemu su je ispitanice starosti preko 50 godina ocenile sa 3.67 (SD=0.74) dok su prosečnom ocenom tri ovu poddimenziju ocenile osuđenice iz starosnih kategorija 30 do 40 godina, odnosno 41-50 godina.

Kada se pojedinačno sagledaju sve starosne kategorije, uočava se da je *profesionalizam zaposlenih* najbolje ocenjen u poređenju sa ostalim poddimenzijama profesionalizma.

Nadalje, rezultati nisu ohrabrujući u delu koji se tiče percepcije ostalih pojedinačnih dimenzija, budući da su relativno pozitivno iskustvo imale samo one osuđenice koje su starije od 50 godina, koje su *pravičnost* ocenile sa 3.16 (SD=0.89), a *organizaciju i doslednost* ocenom 3.13 (SD=0.76). Ukoliko se izuzme profesionalizam zaposlenih, u svim ostalim slučajevima svaka poddimenzija u svim starosnim kategorijama je ocenjena vrednostima koje su ispod granične vrednosti prihvatljivosti.

Organizacija i doslednost je najlošije ocenjena poddimenzija u kategoriji ispitanica starosti do 30 godina (M=2.40; SD=0.77) i starosti od 30 do 40 godina (M=2.42; SD=1.02). U obe starosne kategorije, sličan doživljaj postoji i u pogledu *opravdanosti birokratije*. Kada govorimo o preostale dve starosne kategorije, one su najlošije iskustvo pokazale na poddimenziji *opravdanost birokratije* koju su ispitanice starosti od 41 do 50 godina ocenile ocenom 2.58 (SD=0.90), a starosti preko 50 godina ocenom 2.69 (SD=0.67).

Najzad, ukoliko se izuzme najstarija grupa osuđenica, rezultati pokazuju da postoji relativna ujednačenost u percepciji poddimenzije *pravičnosti* koju su ispitanice, u odnosu na starosnu kategoriju, u proseku ocenile na sledeći način: osuđenice starosti do 30 godina (M=2.63; SD=0.80), starosti od 30 do 40 godina (M=2.60; SD=1.11) i starosti od 40 do 50 godina (M=2.61; SD=1.00) (Tabela 35).

Obrazovanje ispitanica i procena profesionalizma i njegovih poddimenzija

Kada je u pitanju odnos između nivoa obrazovanja ispitanica i njihove percepcije profesionalizma u zatvoru i njegovih poddimenzija, primenom Spirmanove korelacije ranga, nije potvrđena povezanost stepena obrazovanja ispitanica i percepcije profesionalizma ukupno i njegovih poddimenzija pojedinačno. Takođe, primenom Kruskal Wallis-ovog testa, nisu potvrđene statistički značajne razlike između ispitanica u odnosu na stepen obrazovanja ni na jednom od skorova. Praktično, to znači da osuđenice, bez obzira na nivo obrazovanja, na sličan način procenjuju dimenziju profesionalizma, uključujući i njene poddimenzije.

Tabela 36. Obrazovanje osuđenica i procena profesionalizma i njegovih poddimenzija

Obrazovanje		Profesionalizam zaposlenih	Opravdanost birokratije	Pravičnost	Organizacija i doslednost	Dimenzije profesionalizma
Nepotpuna osnovna škola	M	3.74	2.55	2.83	2.79	3.04
	SD	0.92	0.62	0.38	0.72	0.50
	Min	2.33	1.57	2.33	2.00	2.29
	Max	5.00	3.29	3.50	4.00	3.82
	N	8	8	8	8	8
Osnovna škola	M	3.23	2.55	2.82	2.74	2.87
	SD	1.02	0.84	1.01	0.74	0.81
	Min	1.00	1.00	1.00	1.50	1.18
	Max	5.00	4.57	4.67	4.50	4.59
	N	24	24	24	24	24
Srednja škola	M	2.85	2.47	2.53	2.42	2.60
	SD	0.97	0.86	1.06	1.03	0.91
	Min	1.00	1.00	1.00	1.00	1.00
	Max	4.56	4.57	4.83	4.83	4.50
	N	43	43	43	43	43
Visoka škola / fakultet	M	3.22	2.58	2.76	2.78	2.87
	SD	1.02	0.88	0.98	0.95	0.91
	Min	1.22	1.29	1.17	1.17	1.21
	Max	5.00	4.43	5.00	5.00	4.86
	N	15	15	15	15	15
Total	M	3.09	2.52	2.67	2.60	2.75
	SD	1.01	0.83	0.99	0.92	0.86
	Min	1.00	1.00	1.00	1.00	1.00
	Max	5.00	4.57	5.00	5.00	4.86
	N	90	90	90	90	90

Ispitanice koje imaju završenu nepotpunu osnovnu školu (oko 9% uzorka) su jedina kategorija koja je dimenziju profesionalizma ocenila u granicama prihvatljivih vrednosti ($M=3.04$; $SD=0.50$), dok su one sa srednjoškolskim obrazovanjem najlošije ocenile tu dimenziju, ocenom 2.60 ($SD=0.91$).

Uočava se da osuđenice koje imaju završenu osnovnu školu i visoku školu ili fakultet na sličan način percipiraju dimenziju profesionalizma (Tabela 36).

Profesionalizam zaposlenih je jedina poddimenzija na kojoj se kod određenih kategorija uočavaju prosečne ocene koje se nalaze u granicama prihvatljivih vrednosti. Osuđenice sa nezavršenom osnovnom školom su najbolje ocenile ovu poddimenziju ($M=3.74$; $SD=0.92$), dok postoji relativna ujednačenost u percepciji profesionalizma zaposlenih između osuđenica sa završenom osnovnom školom ($M=3.23$; $SD=1.02$) i onih koje imaju završenu visoku školu ili fakultet ($M=3.22$; $SD=1.02$). Ocnom ispod granične vrednosti tri, ovu poddimenziju su ocenile osuđenice sa završenom srednjom školom ($M=2.85$; $SD=0.97$).

Opravljanost birokratije, u poređenju sa stepenom obrazovanja, najlošije je ocenjena poddimenzija profesionalizma. Rezultati pokazuju da osuđenice sa nepotpunom osnovnom školom i one sa završenom osnovnom školom na sličan način percipiraju tu poddimenziju pa je tako kod prve kategorije ocena 2.55 ($SD=0.62$), a kod druge 2.55 ($SD=0.84$). Ispitanice koje imaju visokoškolsko obrazovanje, imaju neznatno bolji doživljaj te dimenzije ($M=2.58$; $SD=0.88$). Osobe sa završenom srednjom školom, ocenile su ovu dimenziju ocenom 2.47 ($SD=0.86$).

Doživljaj *pravičnosti* je, kao i u slučaju prethodne poddimenzije, sličan kod osuđenica sa nepotpunom osnovnom školom ($M=2.83$; $SD=0.38$) i onih koje imaju osnovnoškolsko obrazovanje ($M=2.82$; $SD=1.01$). Nešto niži skorovi su kod ispitanica sa završenom visokom školom ili fakultetom ($M=2.76$; $SD=0.98$). Najniža ocena na poddimenziji pravičnosti je ostvarena u kategoriji osuđenica sa završenom srednjom školom ($M=2.53$; $SD=1.06$).

Organizacija i doslednost, kao poslednja u nizu poddimenzija profesionalizma je na relativno sličan način ocenjena kod osuđenica sa sledećim nivoima obrazovanja: nepotpuna osnovna škola ($M=2.79$; $SD=0.75$), visoka škola ili fakultet ($M=2.78$; $SD=0.95$) i osnovna škola ($M=2.74$; $SD=0.74$). Ispitanice sa srednjoškolskim obrazovanjem su ovu dimenziju najlošije ocenile, ocenom 2.42 ($SD=1.03$), a to je ujedno i najlošije ocenjena poddimenzija kod osuđenica sa navedenim stepenom obrazovanja.

Procena profesionalizma i njegovih poddimenzija s obzirom na kriminološke karakteristike ispitanica

Da bi se odgovorilo na istraživačko pitanje o tome da li postoje razlike u percepciji dimenzije profesionalizma i njegovih poddimenzija s obzirom na kriminološke karakteristike osuđenica, analizirani su podaci o sledećim kriminološkim obeležjima: tip krivičnog dela - kriminaliteta (nasilni-nenasilni), vrsta - grupa krivičnog dela (prema tome kojoj grupi krivičnih dela pripada u KZ) i dužina izrečene kazne zatvora (kazna zatvora do i preko tri godine, što odgovara rasponima kazni od kojih zavisi koja će vrsta upitnika za procenu rizika, kapaciteta i potreba biti primenjena prema osuđenicama prilikom stupanja na izvršenje kazne zatvora).

Tip kriminaliteta i procena profesionalizma i njegovih poddimenzija

Rezultati istraživanja pokazuju da ne postoji statistički značajna razlika između osuđenica u odnosu na tip učinjenog krivičnog dela, ni na jednom od skorova. Nezavisno od toga, kada se uporede prosečne ocene na nivou profesionalizma u celini, kao i na njegovim poddimenzijama, primećuje se da su nešto više prosečne ocene dale ispitanice koje izdržavaju kaznu zatvora zbog učinjenog krivičnog dela sa elementima nasilja (Tabela 37).

Nešto malo niže od granične vrednosti prihvatljivosti, osuđenice koje su učinile krivično delo sa elementima nasilja su ocenile dimenziju profesionalizma ($M=2.92$; $SD=0.90$) dok je taj skor niži kod onih koje su učinile delo nenasilnog karaktera ($M=2.64$; $SD=0.82$).

Kada se samostalno sagledaju sve poddimenzije profesionalizma, primećuje se da je *profesionalizam zaposlenih* jedina dimenzija koja je percipirana u granicama prihvatljivih vrednosti ($M=3.25$; $SD=1.06$) od onih osuđenica koje su učinile nasilno krivično delo. U drugoj kategoriji, ocena ove poddimenzije je u graničnim vrednostima ($M=2.99$; $SD=0.97$). Ujedno, to je poddimenzija koja je najbolje ocenjena bez obzira na tip krivičnog dela.

Ukoliko se pažnja usmeri na one poddimenzije kod kojih su osuđenice pokazale relativno negativno iskustvo, najniži skorovi su zabeleženi na poddimenziji *opravdanost birokratije*: nenasilna krivična dela ($M=2.41$; $SD=0.77$) i nasilna krivična dela ($M=2.67$; $SD=0.90$).

Tabela 37. Tip kriminaliteta i procena profesionalizma i njegovih poddimenzija

Poddimenzija	Tip kriminaliteta	N	M	SD
Profesionalizam zaposlenih	Nenasilni	53	2.99	0.97
	Nasilni	37	3.25	1.06
Opravdanost birokratije	Nenasilni	53	2.41	0.77
	Nasilni	37	2.67	0.90
Pravičnost	Nenasilni	53	2.54	0.96
	Nasilni	37	2.86	1.02
Organizacija i doslednost	Nenasilni	53	2.49	0.93
	Nasilni	37	2.75	0.90
Dimenzije profesionalizma	Nenasilni	53	2.64	0.82
	nasilni	37	2.92	0.90

Grupa krivičnih dela i procena profesionalizma i njegovih poddimenzija

Ovom studijom smo hteli da utvrdimo i to da li postoje razlike u viđenju (proceni) dimenzije profesionalizma i njenih poddimenzija između osuđenica, prema grupi krivičnih dela kojima pripada krivično delo usled čijeg izvršenja su izdržavale kaznu zatvora u trenutku prikupljanja podataka. Odabrane četiri grupe krivičnih dela čine oko 88% celokupnog uzorka. Rezultati do kojih se došlo su pokazali da nisu potvrđene statistički značajne razlike između ispitanica u odnosu na vrstu krivičnog dela ni na jednom od skorova, dakle, ni na nivou dimenzije profesionalizma u celini, ni na jednoj od njenih poddimenzija.

I pored takvog rezultata, uočavaju se određene razlike u prosečnim ocenama između ispitanica prema grupama krivičnih dela, što u odnosu na dimenziju profesionalizma u celini, to i u odnosu na njene poddimenzije (Tabela 38).

Primetno je da osuđenice relativno negativno ocenjuju dimenziju profesionalizma (M=2.71; SD=0.86). Među poddimenzijama, ispitanice su najbolje ocenile *profesionalizam zaposlenih* (M=3.04; SD=1.02) što se kreće u prihvatljivim vrednostima, dok su najnižom ocenom ocenile *opravdanost birokratije* (M=2.50; SD=0.85). Relativno niska ocena je postignuta i na dimenziji *organizacija i doslednost* (M=2.54; SD=0.91).

Sveukupno, posmatrano prema grupama krivičnih dela, dimenziju *profesionalizma* su najbolje ocenile ispitanice koje izdržavaju kaznu zatvora zbog učinjenog krivičnog dela iz grupe dela protiv čovečnosti i drugih dobara zaštićenih međunarodnim pravom ($M=2.96$; $SD=0.28$) što donekle predstavlja relativno neutralan stav ispitanica na ovoj dimenziji. Sa druge strane, ta dimenzija je najslabije ocenjena od onih ispitanica koje su učinile neko od krivičnih dela protiv zdravlja (najčešće je reč o krivičnom delu iz čl. 246. KZ - neovlašćena proizvodnja i stavljanje u promet opojnih droga, koje delo je i najfrekventnije u uzorku ispitivane populacije osuđenica) i to ocenom 2.54 ($SD=0.88$).

Ispitanice koje su u trenutku prikupljanja podataka izdržavale kaznu zatvora zbog učinjenog krivičnog dela protiv života i tela, najboljom ocenom ($M=3.16$; $SD=1.24$) su ocenile *profesionalizam zaposlenih*, a nešto nižom ocenom od granične vrednosti tri je ocenjena i *pravičnost* ($M=2.92$; $SD=1.21$). Kao i na ukupnom skor, relativno negativno iskustvo je pokazano na poddimenziji *opravdanost birokratije* ($M=2.62$; $SD=0.99$).

One osuđenice koje su izdržavale kaznu zatvora za neko od krivičnih dela protiv imovine, takođe su najbolje ocenile profesionalizam zaposlenih ($M=3.16$; $SD=0.78$) odnosno istom prosečnom ocenom kao i one ispitanice koje su učinile krivična dela protiv života i tela. Primećuje se da postoji relativna ujednačenost u doživljaju preostalih poddimenzija koje su ocenjene na sledeći način: *pravičnost* ($M=2.45$; $SD=0.76$), *opravdanost birokratije* ($M=2.46$; $SD=0.78$) i *organizacija i doslednost* ($M=2.45$; $SD=0.76$).

Nadalje, kada je reč o izvršiteljicama krivičnih dela protiv zdravlja ljudi, one su dimenziju profesionalizma, ali i sve njene poddimenzije percipirale na relativno negativan način, odnosno ni na jednoj od njih nije ostvarena prosečna ocena koja se kreće u prihvatljivim vrednostima. Profesionalizam zaposlenih je najbolje ocenjena dimenzija ($M=2.81$; $SD=1.00$), dok je najlošije percipirana opravdanost birokratije ($M=2.39$; $SD=0.82$). Podjedano su loše ocenjene i preostale dve dimenzije: *pravičnost* ($M=2.44$; $SD=0.97$) i *organizacija i doslednost* ($M=2.41$; $SD=0.97$).

Tabela 38. Grupa krivičnih dela i procena profesionalizma i njegovih poddimenzija

Grupa KD		Profesiona -lizam zaposlenih	Opravda- nost birokratije	Pravičnost	Organizacij a i doslednost	Dimenzije profesiona -lizma
KD protiv života i tela	M	3.16	2.62	2.92	2.77	2.89
	SD	1.24	0.99	1.21	1.04	1.07
	Min	1.00	1.00	1.00	1.00	1.00
	Max	5.00	4.57	5.00	5.00	4.86
	N	23	23	23	23	23
KD protiv imovine	M	3.16	2.46	2.49	2.45	2.69
	SD	0.78	0.78	0.85	0.76	0.66
	Min	1.22	1.43	1.00	1.17	1.21
	Max	4.33	4.14	4.17	4.17	4.07
	N	22	22	22	22	22
KD protiv zdravlja ljudi	M	2.81	2.39	2.44	2.41	2.54
	SD	1.00	0.82	0.97	0.97	0.88
	Min	1.22	1.00	1.00	1.17	1.11
	Max	4.67	4.57	4.67	4.50	4.59
	N	30	30	30	30	30
KD protiv čovečnosti i dr. dobara zaštićenih međ. pravom	M	3.36	2.74	2.97	2.60	2.96
	SD	1.03	0.65	0.30	0.38	0.28
	Min	2.33	2.00	2.67	2.00	2.57
	Max	5.00	3.43	3.33	3.00	3.29
	N	5	5	5	5	5
Total	M	3.04	2.50	2.62	2.54	2.71
	SD	1.02	0.85	1.00	0.91	0.86
	Min	1.00	1.00	1.00	1.00	1.00
	Max	5.00	4.57	5.00	5.00	4.86
	N	80	80	80	80	80

Naposletku, dolazimo i do ispitanica koje se nalaze na izdržavanju zatvorske kazne usled učinjenog krivičnog dela iz grupe dela protiv čovečnosti i drugih dobara zaštićenih međunarodnim pravom. Ova grupa osuđenica je, kako je ranije pomenuto, najbolje ocenila *profesionalizam zaposlenih*, a relativno pozitivno iskustvo, u graničnim vrednostima, postoji i na dimenziji *pravičnosti* ($M=2.97$; $SD=0.30$). Najniži skor je ostvaren na poddimenziji *organizacija i doslednost* ($M=2.60$; $SD=0.38$). Iako moralnu i socijalnu klimu u zatvoru najbolje doživljavaju ispitanice koje su učinile krivično delo iz ove grupe dela trebalo bi biti obazriv u izvođenju krajnjih zaključaka, zbog veličine uzorka (svega pet ispitanica je u toj kategoriji).

Dužina kazne zatvora i procena profesionalizma i njegovih poddimenzija

Istraživanjem nisu potvrđene statistički značajne razlike u percepciji dimenzije profesionalizma i njegovih poddimenzija između ispitanica u odnosu na dužinu kazne zatvora ni na jednom od skorova. Nezavisno od navedenog, kada se sagledaju prosečni skorovi, uočava se da ispitanice koje su osuđene na kaznu zatvora do i tri godine, u proseku bolje ocenile sve dimenzije profesionalizma (Tabela 39).

Profesionalizam zaposlenih je najbolje ocenjena poddimenzija u obe kategorije pa su tako ispitanice koje izdržavaju kaznu zatvora do i tri godine pokazale relativno pozitivno iskustvo ($M=3.30$; $SD=0.92$), dok su one kojima je izrečena kazna zatvora u trajanju dužem od tri godine, tu poddimenziju ocenile nešto nižom vrednošću od ocene tri ($M=2.91$; $SD=1.06$).

Sa druge strane, *opravdanost birokratije* je kod obe grupe ispitanica najlošije ocenjena pojedinačna dimenzija profesionalizma pa su tako one koje su izdržavale kaznu zatvora do tri godine opravdanost birokratije ocenile sa 2.59 ($SD=0.77$), a osuđenice koje su osuđene na kaznu zatvora preko tri godine, ocenom 2.44 ($SD=0.88$). Drugim rečima, osuđenice su, bez obzira na dužinu izrečene kazne, pokazale negativno iskustvo kada je reč o opravdanosti birokratije u zatvoru.

Tabela 39. Dužina kazne zatvora i procena profesionalizma i njegovih poddimenzija

Poddimenzije	Dužina kazne	N	M	SD
Profesionalizam zaposlenih	do i tri godine zatvora	39	3.30	0.92
	preko tri godine zatvora	50	2.91	1.06
Opravdanost birokratije	do i tri godine zatvora	39	2.59	0.77
	preko tri godine zatvora	50	2.44	0.88
Pravičnost	do i tri godine zatvora	39	2.79	0.93
	preko tri godine zatvora	50	2.57	1.04
Organizacija i doslednost	do i tri godine zatvora	39	2.62	0.92
	preko tri godine zatvora	50	2.57	0.94
Dimenzije profesionalizma	do i tri godine zatvora	39	2.87	0.78
	preko tri godine zatvora	50	2.65	0.91

Procena profesionalizma i njegovih poddimenzija s obzirom na penološke karakteristike ispitanica

U cilju dobijanja odgovora na pitanje da li postoje razlike u doživljaju dimenzije profesionalizma i njegovih poddimenzija prema penološkim karakteristikama osuđenica, analizirane su sledeće penološke karakteristike: ranije izdržavanje kazne zatvora (penološki povrat), izricanje i primena mera bezbednosti medicinskog karaktera (obavezno psihijatrijsko lečenje i čuvanje u zdravstvenoj ustanovi, obavezno psihijatrijsko lečenje na slobodi, obavezno lečenje narkomana i obavezno lečenje alkoholičara), razvrstanost u odeljenja (zatvoreno i poluotvoreno), disciplinsko kažnjavanje i primena posebnih mera, radno angažovanje tokom izvršenja kazne zatvora, prijem poseta i korišćenje proširenih prava i pogodnosti (zavodske i vanzavodske) i značaj podrške od strane osoba u zatvoru i izvan njega.

Ranije zatvorsko iskustvo (penološki povrat) i percepcija dimenzije profesionalizma i njenih dimenzija

Primenom Mann-Whitney U-testa, potvrđene su statistički značajne razlike u percepciji *profesionalizma* u celini i svih njegovih poddimenzija, u odnosu na to da li su ispitanice ranije izdržavale kaznu zatvora ili ne i to tako da su one koje su imale ranije zatvorsko iskustvo značajnije niže ocenile sve dimenzije profesionalizma (Tabela 40).

Ispitanice koje ranije nisu izdržavale kaznu zatvora, dimenziju profesionalizma su ocenile sa 2.89 (SD=0.81) odnosno ocenom koja je nešto niža od graniče vrednosti, dok su one ispitanice koje su imale prethodno zatvorsko iskustvo tu dimenziju ocenile značajno nižom ocenom 2.05 (SD=0.67). Ovakav rezultat se može tumačiti na način da osuđenice koje su ranije izdržavale kaznu zatvora generalno imaju problem sa autoritetom, pravilima i drugim karakteristikama, ne samo profesionalizma kao celine, već i svih njegovih pojedinačnih dimenzija.

Tabela 40. Ranije zatvorsko iskustvo i procena profesionalizma i njegovih poddimenzija

Poddimenzije	Penološki povrat	N	M	SD
Profesionalizam zaposlenih	Ne	73	3.23	0.97
	Da	16	2.42	0.95
Opravdanost birokratije	Ne	73	2.63	0.82
	Da	16	1.95	0.60
Pravičnost	Ne	73	2.82	0.93
	Da	16	1.90	0.80
Organizacija i doslednost	Ne	73	2.76	0.86
	Da	16	1.74	0.56
Dimenzije profesionalizma	Ne	73	2.89	0.81
	Da	16	2.05	0.67

Profesionalizam zaposlenih je poddimenzija na kojoj je zabeleženo relativno pozitivno iskustvo i to isključivo kod onih osuđenica koje ranije nisu izdržavale kaznu zatvora ($M=3.23$; $SD=0.97$), a tu poddimenziju penološke povratnice su ocenile značajno nižom prosečnom ocenom ($M=2.42$; $SD=0.95$).

Kod obe grupe ispitanica, to je najbolje ocenjena pojedinačna dimenzija profesionalizma. Kada se posmatraju najniži skorovi, osuđenice prema kojima se po prvi put izvršava kazna zatvora, najlošije su ocenile *opravdanost birokratije* ($M=2.63$; $SD=0.82$) dok je u drugoj grupi najlošije percipirana *organizacija i doslednost* ($M=1.74$; $SD=0.56$).

Primena mera bezbednosti medicinskog karaktera i percepcija dimenzije profesionalizma i njenih poddimenzija

Primenom *t*-testa su potvrđene statistički značajne razlike između ispitanica u odnosu na to da li su izjavile da im je bila izrečena neka od mera bezbednosti medicinskog karaktera ili ne i to na svim skorovima (Tabela 41).

Praktično, rezultati pokazuju da su one osuđenice prema kojima nisu primenjene mere bezbednosti medicinskog karaktera značajnije bolje ocenile dimenziju profesionalizma i njene poddimenzije. Ukupno gledano, osuđenice prema kojima nisu primenjene te mere, *profesionalizam* su u proseku ocenile sa 2.89 ($SD=0.87$), a one sa nekom od mera su značajnije loše percipirale ovu dimenziju ($M=2.33$; $SD=0.75$).

Profesionalizam zaposlenih je u obe grupe najbolje ocenjena poddimenzija profesionalizma, pri čemu su relativno pozitivno iskustvo imale ispitanice bez medicinskih mera bezbednosti ($M=3.23$; $SD=0.99$), dok su one koje su izjavile da su prema njima primenjene te mere znatno lošije ocenile tu poddimenziju ($M=2.66$; $SD=0.99$).

Ispitanice su najlošije ocenile *opravdanost birokratije*, a razlike u skorovima su takođe značajne pa su tako one sa merama bezbednosti tu poddimenziju ocenile sa 2.15 ($SD=0.75$), dok je u drugoj grupi prosečna ocena 2.64 ($SD=0.84$). Pored toga, primećuje se da su osuđenice sa merama bezbednosti negativno percipirale poddimenziju *pravičnosti* ($M=2.18$; $SD=0.81$) i *organizacije i doslednosti* ($M=2.20$; $SD=0.77$).

Tabela 41. Primena mera bezbednosti medicinskog karaktera i procena profesionalizma i njegovih poddimenzija

Poddimenzije	Mere bezbednosti	N	M	SD	p
Profesionalizam zaposlenih	Da	23	2.66	0.99	.019
	Ne	64	3.23	0.99	
Opravdanost birokratije	Da	23	2.15	0.75	.015
	Ne	64	2.64	0.84	
Pravičnost	Da	23	2.18	0.81	.007
	Ne	64	2.82	1.00	
Organizacija i doslednost	Da	23	2.20	0.77	.016
	Ne	64	2.74	0.95	
Dimenzije profesionalizma	Da	23	2.33	0.75	.007
	Ne	64	2.89	0.87	

$p < .05$ je boldirana

Razvrstanost u zatvorskim odeljenjima i percepcija dimenzije profesionalizma i njenih poddimenzija

Jedan od istraživačkih zadataka je bio i da se ispituju potencijalne razlike u doživljaju kvaliteta zatvorskog života iz ugla osuđenica koje su razvrstane u različita odeljenja zavoda. Kako je u istraživanje bio uključen neznatan broj ispitanica iz otvorenih odeljenja (nešto više od 2%) poređenje je vršeno samo između zatvorenog i poluotvorenog odeljenja. Primenom *t*-testa, potvrđene su statistički značajne razlike između ispitanica u odnosu na to u koje su odeljenje bile razvrstane u trenutku prikupljanja podataka na dimenziji *profesionalizma*, kao i na poddimenzijama *opravdanost birokratije* i *organizacija i doslednost*, u kojim slučajevima su one iz poluotvorenih odeljenja ostvarile značajnije bolje skorove (Tabela 42).

Sveukupno posmatrano, ispitanice iz poluotvorenih odeljenja (tretmanske grupe B1 i B2) su vrednostima koje se mogu smatrati prihvatljivim ocenile dimenziju *profesionalizma* ($M=3.08$; $SD=0.99$), odnosno one pokazuju pozitivnije iskustvo od osuđenica iz zatvorenih odeljenja zavoda (tretmanske grupe V1 i V2) koje su značajnije nižim ocenama ocenile tu dimenziju ($M=2.58$; $SD=0.78$).

Tabela 42. Razvrstanost u zatvorska odeljenja i procena profesionalizma i njegovih poddimenzija

Poddimenzije	Odeljenje	N	M	SD	p
Profesionalizam zaposlenih	Zatvoreno	64	2.94	1.01	.088
	Poluotvoreno	20	3.38	0.98	
Opravdanost birokratije	Zatvoreno	64	2.35	0.77	.020
	Poluotvoreno	20	2.84	0.93	
Pravičnost	Zatvoreno	64	2.51	0.88	.076
	Poluotvoreno	20	2.96	1.24	
Organizacija i doslednost	Zatvoreno	64	2.38	0.82	.004
	Poluotvoreno	20	3.03	1.01	
Dimenzije profesionalizma	Zatvoreno	64	2.58	0.78	.021
	Poluotvoreno	20	3.08	0.99	

p< .05 je boldirana

Mada je *opravdanost birokratije* najslabije ocenjena poddimenzija, značajne razlike postoje pa je tako kod ispitanica iz poluotvorenih odeljenja ostvarena prosečna ocena 2.84 (SD=0.93), dok je ta ocena značajnije niža u zatvorenom odeljenju i iznosi 2.35 (SD=0.77). Statistički posmatrano, razlika između dve grupe osuđenica je najjače izražena na poddimenziji organizacija i doslednost u odnosu na koju su ispitanice iz poluotvorenih odeljenja pokazale relativno neutralan stav (M=3.03; SD=1.01), dok su one iz zatvorenih odeljenja negativno percipirale tu poddimenziju (M=2.38; SD=0.82).

Na preostale dve poddimenzije, nisu utvrđene statistički značajne razlike, ali ako se sagledaju skorovi, primećuje se da je *pravičnost* od ispitanica iz poluotvorenih odeljenja ocenjena sa 2.96 (SD=1.24) što je u graničnim vrednostima, dok su one ispitanice iz zatvorenih odeljenja pokazale negativno iskustvo na toj poddimenziji (M=2.51; SD=0.88). Međutim, iako nije utvrđena statistički značajna razlika na poddimenziji *profesionalizma zaposlenih*, uočava se da je ona u obe kategorije najbolje ocenjena dimenzija, pri čemu su je ispitanice iz poluotvorenih odeljenja ocenile ocenom 3.38 (SD=0.98) odnosno iskazale su relativno pozitivno iskustvo, dok su one iz zatvorenog ocenile sa 2.94 (SD=1.01) što je skor koji je tek nešto ispod granične vrednosti prihvatljivosti.

Kada se izolovano posmatraju samo osuđenice iz zatvorenih odeljenja, primetno je da je profesionalizam zaposlenih jedina poddimenzija čije je prosečan skor nešto malo niži od granične vrednosti prihvatljivosti (relativno neutralan stav) dok su na svim ostalim poddimenzijama skorovi znatno niži, odnosno ispitanice ih percipiraju na negativan način.

Disciplinsko kažnjavanje i percepcija dimenzije profesionalizma i njenih poddimenzija

Disciplinski prestupi predstavljaju teže i lakše povrede pravila reda i bezbednosti, kao i povrede drugih pravila ponašanja osuđenog utvrđenih ZIKS-om. U skladu sa pravilima koje predviđa ZIKS, osuđenom se mogu izreći disciplinske mere za učinjene lakše i teže disciplinske prestupe. Zakonodavac predviđa postojanje pet različitih disciplinskih mera i to: ukor; ograničenje ili zabrana primanja paketa do tri meseca; oduzimanje dodeljenih proširenih prava i pogodnosti iz člana 129. st. 1. i 2. ZIKS-a do tri meseca; ograničenje ili zabrana raspolaganja novcem u zavodu do tri meseca i upućivanje u samicu u slobodno vreme ili tokom celog dana i noći. U skladu sa navedenim, u našoj studiji smo ispitivali da li postoje razlike u doživljaju dimenzije profesionalizma u zatvoru, između osuđenica kojima su, prema njihovim navodima, izricane neke od disciplinskih mera i onih kojima nisu.

Primenom *t*-testa, potvrđene su statistički značajne razlike između ispitanica u odnosu na to da li su ispitanice izjavile da su bile disciplinski kažnjavane ili ne i to na svim dimenzijama profesionalizma (Tabela 43). Kada se gleda ukupna ocena, ispitanice prema kojima nisu primenjene disciplinske mere, dimenziju *profesionalizma* su ocenile ocenom 3.03 (SD=0.80), a one koje su izjavile da su prema njima u nekom trenutku izvršenja kazne zatvora primenjene mere, značajno nižom ocenom 2.41 (SD=0.83).

Ovakav rezultat je donekle očekivan, budući da je odsustvo dobrog vladanja, odnosno povreda pravila reda i bezbednosti, u uskoj vezi sa postupanjem zaposlenih prema osuđenicama. Stoga, izricanje disciplinskih mera, koje u sebi uključuje i nužno nazadovanje u tretmanu (naknadno razvrstavanje u nepovoljnije odeljenje ili tretmansku grupu, oduzimanje dodeljenih proširenih prava i pogodnosti, privremeno ograničenje pojedinih prava) posledično vodi i negativnom doživljaju

dimenzije profesionalizma. Šta više, kada se posmatraju svi zavodi koji su obuhvaćeni istraživanjem PrisonLIFE, na nivou celokupnog uzorka ispitanici i ispitanice iz zatvorenih odeljenja su gotovo sve dimenzije kvaliteta zatvorskog života značajnije loše ocenili od onih koji su se nalazili u poluotvorenim odeljenjima (Ilijić, Stevanović, Vujičić, 2024).

Tabela 43. Disciplinski prestupi i procena profesionalizma i njegovih poddimenzija

Poddimenzije	Disciplinske mere	N	M	SD	p
Profesionalizam zaposlenih	Ne	52	3.42	0.91	.000
	Da	39	2.68	0.99	
Opravdanost birokratije	Ne	52	2.72	0.81	.006
	Da	39	2.25	0.78	
Pravičnost	Ne	52	2.94	0.96	.005
	Da	39	2.35	0.95	
Organizacija i doslednost	Ne	52	2.87	0.87	.001
	Da	39	2.26	0.87	
Dimenzije profesionalizma	Ne	52	3.03	0.80	.001
	Da	39	2.41	0.83	

p< .05 je boldirana

Ukoliko se osvrnemo na pojedinačne dimenzije, jaka statistička povezanost, odnosno razlika između dve posmatrane grupe, postoji kod *profesionalizma zaposlenih*. Ispitanice kojima nisu izricane disciplinske mere, tu poddimenziju su percipirale znatno bolje (M=3.42; SD=0.91) od onih koje su izjavile da su im u nekom trenutku izricane mere (M=2.68; SD=2.68). Reč je o najbolje percipiranoj poddimenziji u obe grupe ispitanica. Sa druge strane, *opravdanost birokratije* je pojedinačna dimenzija sa najnižim skorom u obe grupe, pri čemu je negativno iskustvo naročito prisutno kod ispitanica prema kojima su primenjene disciplinske mere (M=2.25; SD=0.78). Primećuje se da su osobe koje su izjavile da su im izricane mere sličnu, negativnu percepciju, imale i na *organizaciji i doslednosti* (M=2.26; SD=0.87).

Posebne mere i percepcija dimenzije profesionalizma i njenih poddimenzija

Slično disciplinskom kažnjavanju, u našem istraživanju nas je zanimalo i to da li izricanje (naređivanje) posebnih mera utiče na percepciju kvaliteta zatvorskog života. U skladu sa odredbama ZIKS-a, te mere se mogu izuzetno narediti prema osuđenicama za koje postoji opasnost od bekstva, nasilničkog ponašanja, samopovređivanja ili ugrožavanja reda i bezbednosti druge vrste, a koje se na drugi način ne bi mogle otkloniti.

Zakonodavac je predvideo postojanje pet različitih posebnih mera: oduzimanje i privremeno zadržavanje stvari čije je držanje inače dozvoljeno; smeštaj u posebno osiguranu prostoriju bez opasnih stvari; smeštaj pod pojačan nadzor; usamljenje i testiranje na zarazne bolesti ili psihoaktivne supstance.

Tabela 44. Posebne mere i procena profesionalizma i njegovih poddimenzija

Poddimenzije	Posebne mere	N	M	SD	p
Profesionalizam zaposlenih	Da	29	2.54	0.96	.001
	Ne	55	3.32	0.96	
Opravdanost birokratije	Da	29	2.08	0.67	.001
	Ne	55	2.69	0.81	
Pravičnost	Da	29	2.14	0.79	.001
	Ne	55	2.88	1.00	
Organizacija i doslednost	Da	29	2.13	0.76	.002
	Ne	55	2.78	0.90	
Dimenzije profesionalizma	Da	29	2.25	0.74	.000
	Ne	55	2.96	0.83	

p < .05 je boldirana

Primenom t-testa, potvrđene su statistički značajne razlike između ispitanica u odnosu na to da li su ispitanice izjavile da im je bila izrečena neka od posebnih mera ili ne, na dimenziji profesionalizma, ali i na svim njenim poddimenzijama. Navedena razlika između dve grupe ispitanica je naročito izražena na ukupnom skoru profesionalizma pa su one prema kojima nisu naređivane posebne mere tu dimenziju ocenile sa 2.96

(SD=0.83), a one koje su izjavile da su prema njima te mere izricane ocenom 2.25 (SD=0.74).

U prvoj grupi ispitanica, može se reći da je pokazan relativno neutralan stav po pitanju profesionalizma (prosek je nešto niži od granične vrednosti), dok je druga grupa značajnije lošije - negativnije doživela tu dimenziju (Tabela 44). Iz sličnih razloga kao i kod disciplinskog kažnjavanja, dobijeni rezultati ne iznenađuju, odnosno očekivano je postojanje značajnih razlika u viđenju kvaliteta zatvorskog života između onih ispitanica koje su izjavile da su prema njima naređene posebne mere i onih kod kojih postoji odsustvo mera.

Kao i kod većine poređenja na ovoj dimenziji, *profesionalizam zaposlenih* je najbolje ocenjena poddimenzija u obe grupe, s tim što su je ispitanice prema kojima nisu primenjene mere ocenile značajnije boljom ocenom, odnosno iskazale su relativno pozitivno iskustvo (M=3.32; SD=0.96). Sa druge strane, iako je to najbolje ocenjena poddimenzija i u drugoj grupi ispitanica, ukupan prosečan skor je značajno niži (M=2.54; SD=0.96), što ukazuje da su one negativno percipirale kako tu, tako i sve ostale poddimenzije profesionalizma, na kojima su ostvarene još niže ocene.

Opravdanost birokratije je najlošije percipirana poddimenzija, koju su ispitanice prema kojima nisu primenjene posebne mere ocenile sa 2.69 (SD=0.81), a one sa merama ocenom 2.08 (SD=0.67). Uočava se da su osuđenice koje su izjavile da su prema njima primenjene posebne mere slično, negativno iskustvo, imale i na poddimenzijama *pravičnosti* (M=2.14; SD=0.79) i *organizaciji i doslednosti* (M=2.13; SD=0.76).

Radno angažovanje u zatvoru i percepcija dimenzije profesionalizma i njenih poddimenzija

Radno angažovanje tradicionalno predstavlja jedan od najvažnijih delova prevaspitnog tretmana i kao takvo je u uskoj vezi sa programom postupanja, određivanjem individualnih ciljeva, ali i napredovanjem u smislu dodeljivanja proširenih prava i pogodnosti. Tom pitanju, posebnu pažnju posvećuju i međunarodni standardi, kao i ZIKS kao noseći stub krivičnog izvršnog zakonodavstva u Republici Srbiji. U uzorku ispitivane populacije, više od dve trećine ispitanica su bile radno angažovane. Polazeći od toga, u našem istraživanju nas je interesovalo da li postoje razlike u percepciji profesionalizma i njegovih poddimenzija između

osuđenica koje su bile radno angažovane i onih koje nisu. Primenom *t*-testa, nisu potvrđene statistički značajne razlike između ispitanica u odnosu na to da li su radno angažovane ili ne ni na jednom od skorova. Iako nisu uočene značajne razlike između dve posmatrane grupe, nešto boljom ocenom su dimenziju *profesionalizma* ocenile ispitanice koje su bile radno angažovane ($M=2.85$; $SD=0.87$) u odnosu na one koje nisu ($M=2.61$; $SD=0.85$). U oba slučaja, reč je o vrednostima koje se nalaze ispod granične vrednosti tri (Tabela 45).

Jedina poddimenzija na kojoj postoji relativno pozitivno iskustvo ispitanica je *profesionalizam zaposlenih* i to kod onih koje su bile radno angažovane u momentu prikupljanja podataka ($M=3.21$; $SD=1.02$). One koje nisu bile radno angažovane, takođe su ovu dimenziju najbolje ocenile, ali vrednošću koja je ispod granične vrednosti prihvatljivosti ($M=2.87$; $SD=1.02$). Radno angažovane osuđenice su najlošije iskustvo iskazale na poddimenziji *opravdanost birokratije* ($M=2.56$; $SD=0.86$). Sa druge strane, uočava se da su ispitanice koje nisu bile radno angažovane na relativno sličan način percipirale sledeće poddimenzije: *organizaciju i doslednost* ($M=2.50$; $SD=0.93$), *opravdanost birokratije* ($M=2.47$; $SD=0.78$) i *pravičnost* ($M=2.45$; $SD=0.90$).

Tabela 45. Radno angažovanje u zatvoru i procena profesionalizma i njegovih poddimenzija

Poddimenzije	Radno angažovana	N	M	SD	p
Profesionalizam zaposlenih	Ne	29	2.87	1.02	.140
	Da	60	3.21	1.02	
Opravdanost birokratije	Ne	29	2.47	0.78	.654
	Da	60	2.56	0.86	
Pravičnost	Ne	29	2.45	0.90	.104
	Da	60	2.82	1.04	
Organizacija i doslednost	Ne	29	2.50	0.93	.428
	Da	60	2.67	0.93	
Dimenzije profesionalizma	Ne	29	2.61	0.85	.217
	Da	60	2.85	0.87	

Korišćenje proširenih prava i pogodnosti i percepcija dimenzije profesionalizma i njenih poddimenzija

Proširena prava i pogodnosti (pogodnosti) upravnik zavoda može dodeliti osuđenom koji se posebno dobro vlada i zalaže i ostvaruje napredak u tretmanu. Za razliku od prava koja su garantovana svim osuđenima i koja se mogu ograničiti isključivo iz razloga propisanih zakonom, pogodnosti predstavljaju mogućnost (ne moraju se dodeliti osuđenom licu) i u uskoj su vezi sa postavljenim individualnim ciljevima i programom postupanja. Odredbama ZIKS-a je predviđena mogućnost dodeljivanja različitih pogodnosti koje se mogu grupisati u zavodske i vanzavodske, pri čemu su potonje rezervisane isključivo za ona osuđena lica koja su razvrstana u poluotvorena i otvorena odeljenja zavoda. U tom smislu, istraživanjem smo nastojali da dođemo i do podatka o tome da li postoji razlika u doživljaju kvaliteta života u zatvoru između ispitanica s obzirom na to da li su ili nisu koristile neka od proširenih prava i pogodnosti.

Tabela 46. Korišćenje proširenih prava i pogodnosti i procena profesionalizma i njegovih poddimenzija

Poddimenzije	Proširena prava i pogodnosti	N	M	SD	p
Profesionalizam zaposlenih	Ne	36	3.00	0.97	.423
	Da	55	3.18	1.04	
Opravdanost birokratije	Ne	36	2.51	0.78	.936
	Da	55	2.53	0.86	
Pravičnost	Ne	36	2.64	0.88	.735
	Da	55	2.72	1.07	
Organizacija i doslednost	Ne	36	2.51	0.94	.424
	Da	55	2.67	0.91	
Dimenzije profesionalizma	Ne	36	2.70	0.79	.563
	Da	55	2.81	0.91	

Primenom *t*-testa, nisu potvrđene statistički značajne razlike između ispitanica u odnosu na to da li su koristile neka od proširenih prava i pogodnosti u ovom zatvoru ili izvan zatvora ili ne ni na jednom od skorova.

Dakle, bez obzira na korišćenje pogodnosti, osuđenice na gotovo isti način percipiraju dimenziju profesionalizma i sve njene ispitivane poddimenzije (Tabela 46). Ipak, sagledavanjem ukupnih skorova, primećuju se blage razlike u percepciji ove dimenzije i to tako što su sve dimenzije profesionalizma nešto bolje ocenjene od onih ispitanica koje su koristile pogodnosti. Centralna dimenzija je ocenjena sa 2.81 (SD=0.91) od onih ispitanica koje su koristile pogodnosti, dok su osuđenice kojima nisu dodeljivane pogodnosti profesionalizam ocenile sa 2.70 (SD=0.79).

Kada se sagledaju ukupni skorovi na poddimenzijama, primećuje se da je jedino *profesionalizam zaposlenih* pozitivno percipiran kod obe grupe ispitanica pa su tako one koje su koristile pogodnosti tu dimenziju ocenile sa 3.18 (SD=1.04), dok je u drugoj grupi ostvaren skor 3.00 (SD=0.97). Na svim ostalim poddimenzijama, ispitanice su pokazale relativno negativno iskustvo. Pojedinačno posmatrano, osuđenice koje su navele da nisu koristile pogodnosti, gotovo istim ocenama su ocenile *opravdanost birokratije* (M=2.51; SD=0.78) i *organizaciju i doslednost* (M=2.51; SD=0.91) što su ujedno i najniži skorovi, bez obzira o kojoj grupi ispitanica je reč. *Opravdanost birokratije* je negativno doživljena i kod onih osuđenica koje su koristile pogodnosti (M=2.53; SD=0.86).

Prijem poseta u zatvoru i percepcija dimenzije profesionalizma i njenih poddimenzija

Odredbama ZIKS-a u delu koji se tiče položaja osuđenog, odnosno njegovih prava, kao posebno pravo su predviđene posete, pri čemu je precizno naveden i krug lica koja mogu posetiti osuđenog. Dakle, ključna razlika u odnosu na proširena prava i pogodnosti, u okviru kojih postoji mogućnost da se dodele različite pogodnosti koje su u vezi sa posetama, a koje kao takve ne moraju biti dodeljene svakom osuđenom licu, prijem poseta je garantovano pravo za svako osuđeno lice. Na taj način se želi postići mogućnost održavanja i jačanja veza između osuđenog koji se nalazi na izdržavanju kazne zatvora i lica koja se nalaze izvan sistema (u najširem, održavanje veza sa srodnicima ili drugim licima, pri čemu se posete drugih lica omogućavaju po odobrenju upravnika zavoda). Kada se sve to uzme obzir, a pre svega značaj održavanja takvih veza na sam proces resocijalizacije i uspešne reintegracije po izdržanoj kazni, interesovalo nas je da li postoje razlike u doživljaju profesionalizma i

njegovih poddimenzija između ispitanica koje koriste pravo na prijem poseta tokom izvršenja kazne zatvora i onih koje ne primaju posete.

Primenom Mann-Whitney U-testa, nisu potvrđene statistički značajne razlike u percepciji profesionalizma u celini i njegovih poddimenzija između ispitanica u odnosu na to da li primaju posete u zatvoru ili ne. Za razliku od svih prethodnih poređenja, ovde se uočavaju relativno slični skorovi na svim dimenzijama profesionalizma, između dve grupe ispitanica (Tabela 47).

Tabela 47. Prijem poseta i procena profesionalizma i njegovih poddimenzija

Poddimenzije	Prijem poseta	N	M	SD	p
Profesionalizam zaposlenih	Ne	13	3.01	1.08	.787
	Da	77	3.11	1.00	
Opravdanost birokratije	Ne	13	2.53	0.56	.565
	Da	77	2.52	0.87	
Pravičnost	Ne	13	2.63	0.78	.868
	Da	77	2.68	1.03	
Organizacija i doslednost	Ne	13	2.51	0.95	.787
	Da	77	2.62	0.92	
Dimenzije profesionalizma	Ne	13	2.70	0.75	.973
	Da	77	2.77	0.88	

Relativno pozitivno iskustvo, osuđenice su imale na poddimenziji *profesionalizam zaposlenih* pa su tako one koje su primale posete dale ocenu 3.11 (SD=1.00), dok su osuđenice koje nisu ostvarivale pravo na prijem poseta ovu poddimenziju ocenile sa 3.01 (SD=1.08). Uočava se da su ispitanice iz obe grupe približno jednakim vrednostima ocenile *opravdanost birokratije*, koja je ujedno i najlošije ocenjena pojedinačna dimenzija kod onih osuđenica koje su primale posete u zavodu (M=2.52; SD=0.87). Ujedno, to je jedina poddimenzija koju su lošije ocenile one osuđenice koje su koristile pravo na prijem poseta, u odnosu na drugu kategoriju ispitanica. Osuđenice koje nisu primale posete, najnižu ocenu su dale na poddimenziji *organizacija i doslednost* (M=2.51; SD=0.95).

Ako se posmatra dimenzija profesionalizma u celini, primećuje se da se prosečan skor kod obe grupe ispitanica kreće u vrednostima koje su ispod granične vrednosti prihvatljivosti, što ukazuje na relativno negativno iskustvo: one koje su primale posete, navedenu dimenziju su

ocenile prosečnom ocenom 2.77 (SD=0.88), a one koje nisu primale posete ocenom 2.70 (SD=0.75).

Podrška i percepcija dimenzije profesionalizma i njenih dimenzija

Tradicionalno posmatrano, podrška osuđenom licu koje se nalazi na izvršenju kazne zatvora, ima značajan uticaj na prihvatanje tretmana, ali što je još važnije na uspešan povratak u zajednicu po izdržanoj kazni, odnosno na odustajanje od daljeg činjenja krivičnih dela. U našoj studiji smo ispitivali značaj podrške koju osuđenice dobijaju u zatvoru i od osoba izvan sistema izvršenja krivičnih sankcija, s jedne, i percepcije profesionalizma i njegovih poddimenzija, sa druge strane.

Prvi set pitanja (tvrdnji) se odnosio na podršku unutar zavoda, odnosno podršku od strane službe za tretman, službe obezbeđenja, zdravstvenog radnika, sveštenog lica i drugih osuđenica sa kojima su ispitanice ostvarile kontakt tokom izdržavanja kazne. Izračunavanjem Pirsonovog koeficijenta korelacije, potvrđena je statistički značajna pozitivna i slaba do jaka povezanost između važnosti, tj. *značaja podrške vaspitača, službe obezbeđenja, zdravstvenog radnika i sveštenog lica* na svim skorovima.

To znači da je bolji kvalitet zatvorskeg života (percepcija profesionalizma) povezan sa većim stepenom podrške unutar zavoda i obrnuto. Sa druge strane, *značaj podrške drugih osuđenica* nije statistički značajno povezana sa dimenzijom profesionalizma, ukupno gledano, ali ni sa njenim poddimenzijama (Tabela 48).

Tabela 48. Podrška u zatvoru i percepcija profesionalizma i njegovih poddimenzija

Poddimenzije		Vaspitač / služba za tretman	Služba obezbeđenja	Zdravstveni radnik	Druge osuđeni ce koje sam ovde upozna la	Svešteno lice (iz zatvora)
Profesionalizam zaposlenih	r	.618**	.543**	.461**	.086	.442**
	p	.000	.000	.000	.435	.000
	N	89	89	86	85	62
Opravdanost birokratije	r	.408**	.376**	.246*	-.073	.315*
	p	.000	.000	.022	.508	.013
	N	89	89	86	85	62
Pravičnost	r	.542**	.423**	.415**	.001	.322*
	p	.000	.000	.000	.994	.011
	N	89	89	86	85	62
Organizacija i doslednost	r	.613**	.498**	.489**	-.080	.450**
	p	.000	.000	.000	.469	.000
	N	89	89	86	85	62
Dimenzije profesionalizma	r	.604**	.515**	.449**	-.004	.430**
	p	.000	.000	.000	.970	.000
	N	89	89	86	85	62

*Korelacija je značajna na nivou 0.05 (2-tailed).

**Korelacija je značajna na nivou 0.01 (2-tailed).

Za razliku od prvog seta, u drugom setu tvrdnji smo ispitivali kakav je značaj podrške koju ispitanice dobijaju od osoba koje se nalaze izvan zatvorskog okruženja, odnosno podrške od strane roditelja, dece, supruge / partnera / partnerke, prijatelja i sveštenog lica. Izračunat je Pirsonov koeficijent korelacije, međutim nijedna korelacija nije dostigla statističku značajnost (Tabela 49). Drugim rečima, podrška osoba izvan zatvora nema značaja za doživljaj dimenzije profesionalizma i svih njenih pojedinačnih dimenzija.

Tabela 49. Podrška izvan zatvora i percepcija profesionalizma i njegovih poddimenzija

DIMENZIJA PROFESIONALIZMA		Roditelji	Dete / deca	Suprug / partner	Prijatelji	Svešteno lice (van zatvora)
Profesionalizam zaposlenih	r	.141	.186	-.024	.043	.186
	p	.220	.124	.846	.708	.171
	N	77	70	68	79	56
Opravdanost birokratije	r	.103	.107	.072	.147	.204
	p	.374	.377	.559	.195	.132
	N	77	70	68	79	56
Pravičnost	r	.107	.114	.120	.156	.125
	p	.355	.347	.331	.169	.360
	N	77	70	68	79	56
Organizacija i doslednost	r	.056	.116	.087	.177	.198
	p	.630	.338	.483	.119	.143
	N	77	70	68	79	56
Dimenzije profesionalizma	r	.116	.154	.057	.132	.196
	p	.315	.202	.644	.244	.147
	N	77	70	68	79	56

Diskusija

Istraživanja uticaja izricanja i izvršenja kazne zatvora na uspeh u resocijalizaciji osuđenih lica, oduvek su pronalazila značajno mesto u krivičnim naukama, a kao glavno pitanje se nametalo to da li i u kojoj meri tretmansi postupci mogu doprineti „popravljanju“ osuđenog lica, što se uobičajeno meri odsustvom recidiva nakon izdržane kazne. U nizu takvih istraživanja, poslednjih godina se naročita pažnja usmerava na merenje kvaliteta zatvorskog života, što iz ugla samih osuđenih lica, to i iz ugla zaposlenih u sistemu izvršenja krivičnih sankcija.

Poštovanje ljudskih prava pronalazi svoj značaj i kod posebnih kategorija lica, poput osuđeničke populacije, a u prilog takvoj tvrdnji su i međunarodna pravila i standardi koji su upravo usmereni na poboljšanje položaja osuđenih lica. Reč je o pravilima relativno novijeg datuma, koji u obzir uzimaju i polne različitosti između muškaraca i žena. U osnovi, deo tih pravila je implementiran i u nacionalno zakonodavstvo, pri čemu postoji prostor za dalja unapređenja.

Merenje kvaliteta zatvorskog života na osnovu MQPL upitnika u sebi obuhvata i *dimenziju profesionalizma*, koja se sastoji od nekoliko poddimenzija koje su u nužnoj vezi sa samim položajem osuđenih lica. Drugim rečima, brojne studije su pokazale da je profesionalizam jedna od važnijih karika koja doprinosi humanijem zatvorskom okruženju, od njega zavise mnogi aspekti tretmana, u smislu prihvatanja tretmansi postupaka i pravila koja važe u zatvorima, iz kojih razloga je važno graditi i jačati pozitivne odnose između osuđenih lica i zaposlenih (Auty, Liebling, 2024; Ilijić, Pavićević, Milićević, 2024; Ćopić, Stevanović, Vujičić, 2024; Crewe, Liebling, Hulley, 2015).

Rezultati istraživanja su pokazali da osuđenice *profesionalizam* relativno negativno ocenjuju ($M=2.76$; $SD=0.86$), pri čemu je najniža prosečna ocena bila 1.00, a najviša 4.86. Kada se sagledaju poddimenzije, jedino je na *profesionalizmu zaposlenih* iskazano relativno pozitivno iskustvo osuđenica ($M=3.11$; $SD=1.01$), dok je *opravdanost birokratije* najlošije ocenjena ($M=2.52$; $SD=0.83$). Slično opravdanosti birokratije, ispitanice su iskazale relativno negativno iskustvo i na preostale dve poddimenzije: *pravičnost* i *organizacija i doslednost*. Treba imati u vidu da je ova dimenzija i inače najlošije ocenjena na nivou svih pet zavoda koji su obuhvaćeni PrisonLIFE istraživanjem. Međutim, ako se uzme u obzir da je prosečan skor na nivou svih zavoda na zadatoj

dimenziji 2.92, to govori u prilog tome da su osuđenice *profesionalizam* u proseku lošije ocenile od osuđenika iz drugih kazneno-popravnih zavoda obuhvaćenih istraživanjem (Ćopić, Stevanović, Vujičić, 2024). Ono što je donekle pozitivno u tumačenju dobijenih podataka je to što je *profesionalizam zaposlenih*, koji inače predstavlja samouverenost i stručnost zaposlenih pri sprovođenju autoriteta, ipak ocenjen relativno prihvatljivim skorom, odnosno iznad granične vrednosti tri. Praktično, to znači da na toj poddimenziji osuđenice nisu iskazale negativno iskustvo. Kada je reč o negativnim doživljajima na pojedinim poddimenzijama profesionalizma, ali u i ukupno gledano negativnoj percepciji kvaliteta zatvorskog života, njih je jednim delom moguće objasniti i uslovima života u zatvoru, budući da su u momentu prikupljanja podataka ispitanice i dalje boravile u staroj zatvorskoj zgradi, koja nije ispunjavala odgovarajuće standarde za adekvatno izvršenje kazne zatvora.

Kada je reč o pojedinačnim tvrdnjama, naročito negativne ocene su date na onim koje su u uskoj vezi sa ograničenjem autonomije volje ispitanica, što je donekle i očekivano, ukoliko se uzme u obzir prisilna priroda zatvaranja. Slično je i sa tvrdnjama kod opravdanosti birokratije, gde su ispitanice generalno nižim skorovima ocenile sve one stavke koje se na neposredan ili posredan način mogu dovesti u vezu sa procenom rizika, odnosno primenom odgovarajućih upitnika. Primer takve tvrdnje je „*U ovom zatvoru im je jedino stalo do mojih 'faktora rizika' a ne do toga kakva sam ja osoba*“. Stoga, one smatraju da je za napredovanje neophodno ispuniti „nemoguće“ ili da šta god da urade „njihova pozicija se ne menja - ne napreduju.“ Iako se nijedan set tvrdnji nije direktno odnosio na primenu instrumenata za procenu rizika, primetno je da i ispitanice „faktore rizika“ vide kao svojevrsnu branu napredovanja u tretmanu, u smislu razvrstavanja u povoljnija odeljenja i grupe, što možda predstavlja još jedan dodatni signal da bi trebalo razmisliti o uvođenju novih upitnika za procenu rizika, koji bi više bili prilagođeni tretmanu i u tom smislu sadržali više dinamičkih faktora (Vujičić, 2023) na koji način bi određene birokratske procedure bile ublažene, što bi potencijalno dovelo i do bolje percepcije dimenzija profesionalizma.

Kada je reč o socio-demografskim karakteristikama, ispitali smo da li postoje razlike u viđenju dimenzije profesionalizma i poddimenzija koje joj pripadaju, između ispitanica različite starosne strukture i nivoa obrazovanja. Rezultati pokazuju da su starije ispitanice znatno bolje ocenile dimenziju profesionalizma, u odnosu na one iz mlađih starosnih

kategorija. Sa druge strane, kada se sagleda obrazovni status, primećuje se da su ispitanice sa srednjoškolskim obrazovanjem, kojih je oko 48% u uzorku, najlošije percipirale profesionalizam (međutim, tu nisu utvrđene statistički značajne razlike između različitih grupa).

U pogledu kriminoloških karakteristika ispitanica, nisu potvrđene statistički značajne razlike u oceni dimenzije profesionalizma i njenih poddimenzija u poređenju sa *tipom krivičnog dela* (nasilno ili nenasilno), *grupom krivičnih dela* (krivična dela protiv života i tela, krivična dela protiv imovine, krivična dela protiv zdravlja ljudi i krivična dela protiv čovečnosti i drugih dobara zaštićenih međunarodnim pravom) i *dužinom izrečene kazne zatvora* (do i tri godine i preko tri godine).

Dobijeni rezultati potvrđuju postojanje statistički značajnih razlika u doživljaju dimenzije profesionalizma u odnosu na pojedine penološke karakteristike ispitanica. Očekivao, *penološke povratnice* su značajno lošije ocenile dimenziju profesionalizma od onih koje se po prvi put nalaze na izdržavanju kazne zatvora, što se može dvojako tumačiti. Najpre, kroz prethodno izrečenu i izdržanu kazna zatvora nije ispunjena svrha kažnjavanja, u pogledu specijalne prevencije. Potom, negativna percepcija ove dimenzije ukazuje da povratnice pružaju otpor autoritetu i generalno poštovanju određenih zatvorskih procedura. Ispitanice koje su izjavile da su prema njima primenjene neke od *mera bezbednosti medicinskog karaktera*, takođe su značajnije lošije percipirale dimenziju profesionalizma, od onih kod kojih postoji odsustvo mera.

Ispitanice iz *poluotvorenih odeljenja* (tretmanske grupe B1 i B2) su značajno bolje ocenile dimenziju profesionalizma i poddimenzije opravdanost birokratije i organizaciju i doslednost, u odnosu na one koje su bile razvrstane u zatvoreni deo zavoda (tretmanske grupe V1 i V2) što je takođe očekivano, ukoliko se uzme u obzir da je stepen deprivacija naročito jako izražen u zatvorenim delovima zavoda.

Kada je reč o poštovanju pravila ponašanja, odnosno poštovanju pravila reda i bezbednosti, merili smo uticaj disciplinskog kažnjavanja i primene posebnih mera na percepciju profesionalizma. Rezultati su pokazali da su ispitanice prema kojima nisu primenjene *disciplinske mere*, značajno višim skorom (u granicama prihvatljivih vrednosti) ocenile profesionalizam, za razliku od onih koje su kažnjavane i koje su negativno percipirale tu dimenziju. Slično je i sa *posebnim merama*, kod kojih su razlike između dve grupe ispitanica još jače izražene, odnosno one prema kojima nisu naređene posebne mere, značajno bolje su

percipirale dimenziju profesionalizma. Ovakvi rezultati su očekivani jer odsustvo dobrog vladanja, odnosno povreda pravila reda i bezbednosti, direktno utiče na način postupanja zaposlenih prema osuđenicama.

Nisu potvrđene statistički značajne razlike u oceni dimenzije profesionalizma (i poddimenzija) u poređenju sa *radnim angažovanjem osuđenica, korišćenjem proširenih prava i pogodnosti i prijemom poseta*. Ovi rezultati donekle iznenađuju, budući da pomenuti delovi tretmana imaju direktan uticaj na napredovanje u tretmanu, na održavanje veza sa zajednicom, na pripremu za postpenalni prihvrat ali i primenu pojedinih instituta krivičnog prava, poput uslovnog i prevremenog otpusta. Kada je reč o pogodnostima, trebalo bi imati u vidu da nije vršeno razgraničenje između zavodskih i vanzavodskih, stoga nije moguće utvrditi da li postoji razlika u percepciji profesionalizma u odnosu na njihov karakter.

Slično prethodnom, interesantan rezultat do koga se došlo je i taj da *podrška osoba izvan zavoda nema značaja* na doživljaj dimenzije profesionalizma i svih njenih pojedinačnih dimenzija (što ne mora biti slučaj sa ostalim dimenzijama kvaliteta zatvorskog života). Suprotno, postoji značajna povezanost između *značaja podrške vaspitača, službe obezbeđenja, zdravstvenog radnika i sveštenog lica u zatvoru*, na svim skorovima, dok međusobna podrška između osuđenica nema uticaja na percepciju profesionalizma.

PERCEPCIJA BEZBEDNOSTI U ZATVORU ZA ŽENE

Uvod

Bezbednost i sigurnost lica lišenih slobode preduslovi su za zadovoljavanje drugih relevantnih standarda i normi i u svome obezbeđenju zahtevaju poštovanje osnovnih ljudskih prava i sloboda. Navedeno je od posebnog značaja kada se radi o osuđenim licima ženskoga pola i u tom smislu odabrani međunarodni instrumenti, poput Bankočkih pravila,¹³ koje je usvojila Generalna skupština Ujedinjenih nacija 21. decembra 2010. godine, tome posvećuju posebnu pažnju. Bankočka pravila prepoznaju zatvorenice kao posebno ranjivu društvenu grupu, koja ima niz specifičnih potreba i zahteva u odnosu na muškarce (Barberet, Jackson, 2017; Krabbe, Van Kempen, 2017). U tom smislu, poseban deo Bankočkih pravila odnosi se na pitanje bezbednosti i discipline, jer su bezbednost, sigurnost i disciplina za sve osobe u zatvoru, kao i prepoznavanje dinamike moći između zatvorskih službenika u odnosu na žene lišene slobode, kamen temeljac delotvornog i humanog zatvorskog režima. Obezbeđivanje spoljne bezbednosti (koja se ogleda u sprečavanju bekstva) i unutrašnje sigurnosti (koju možemo posmatrati kao instrument sprečavanja nereda) najbolje se ostvaruje izgradnjom pozitivnih odnosa između lica lišenih slobode i osoblja. Razdvajanje žena od muškaraca u zatvoru i zahtev da žensko osoblje nadzire osuđena lica služi sprečavanju nasilja i zaštiti osuđenica od nasilja, zlostavljanja i uznemiravanja i predstavlja jedan od osnovnih standarda ljudskih prava osuđenih lica.

Održavanje reda i stvaranje bezbednog okruženja kako za osuđena lica, tako i za zaposlene, jedan je od glavnih zadataka zatvorske administracije. Bezbednost i red zavise od profesionalizma zaposlenih, posebno u službi obezbeđenja, ali i od harmonije u zatvoru, odnosno od međuljudskih odnosa, kako između osuđenih, tako i između osuđenih i zaposlenih. Osećaj nesigurnosti, iskustvo nasilja i zloupotrebe, straha od

¹³ Resolution of the United Nations General Assembly, A/RES/65/229, 65/229. United Nations Rules for the Treatment of Women Prisoners and Non-custodial Measures for Women Offenders (the Bangkok Rules), available at https://www.unodc.org/documents/justice-and-prison-reform/Bangkok_Rules_ENG_22032015.pdf, page accessed on 12 November 2024.

viktimizacije mogu da umanje dobrobit osuđenih lica, a time i ukupan kvalitet zatvorskog života (van Ginneken i dr., 2018;).

Bankočka pravila, kao što smo već ukazali, posebnu pažnju posvećuju bezbednosti i sigurnosti i insistiraju na razdvajanju žena od muškaraca u zatvoru. Imajući u vidu da telesni pretres i pretres intimnih delova tela izazivaju poniženje i uznemirenje insistira se da ih treba zameniti alternativnim metodama, kao vidom standarda postupanja u penitensijarnim ustanovama u kojima se smeštaju žene lišene slobode. Deca nikada ne bi trebala da budu podvrgnuta intenzivnim telesnim pretresima.

Lični pretres mora da se sprovodi na način da se osigura zaštita dostojanstva i poštovanje ličnosti osuđenice (Pravilo 19-21). Pri tome, pretres treba da vrši isključivo žensko osoblje, koje ima odgovarajuću obuku za sprovođenje ovih postupaka u skladu sa utvrđenim procedurama. Posebno se insistira na razvijanju i uvođenju alternativnih metoda pretresu tela u vidu skenera, kako bi se izbegli invazivni telesni pregledi, a time i štetan psihološki i mogući fizički uticaj ovakvih pretresa na osuđenice. Najzad, kako stoji u Pravilu 21, zatvorsko osoblje treba da pokaže stručnost, profesionalnost i senzitivnost, te da očuva poštovanje i dostojanstvo prilikom pretresa dece koja su u zatvoru sa majkom, kao i dece koja dolaze u posetu majkama.

Pravila 22 i 23 se odnose na disciplinsko kažnjavanje. Prema ovim pravilima, majke sa decom, trudnice i dojilje ne smeju da se upućuju u samicu. Uz to, predviđa se da zabrana kontakta sa porodicom, posebno sa decom ne može da bude disciplinska kazna. Sredstva za vezivanje nikada ne smeju biti korišćena na ženama tokom rada, porođaja i neposredno nakon rađanja deteta. Najzad, pravila predviđaju obezbeđivanje zaštite ženama koje dožive nasilje tokom boravka u zatvoru.

Bezbednost kao dimenzija socijalne klime u zatvoru obuhvata četiri aspekta zatvorskog života: to su red i bezbednost, koji podrazumevaju dovoljan broj zaposlenih kako bi se osigurao stručni nadzor i kontrola zatvorskog okruženja. Subjektivni doživljaj sigurnosti osuđenih lica u smislu da se osećaju bezbedno i zaštićeno od povreda, pretnji i drugih opasnosti. Adaptacija osuđenih lica na život u zatvoru koja se sagledava kroz potrebu ili prisiljavanje osuđenog da se uključi u neformalne grupe u zatvoru. Poslednja poddimenzija se odnosi na prisustvo droga, zlostavljanje i viktimizaciju u zatvorskom okruženju.

U fokusu PrisonLIFE projekta bio je kvalitet zatvorskog života osuđenih lica u zatvorima u Srbiji i dimenzija bezbednosti (videti više: Ilijić, Pavićević, Milićević, 2024), koja utiče ne samo na život u zatvoru, već i na život osuđenica nakon izlaska na slobodu. Inače dimenzija bezbednosti i njene poddimenzije predstavljaju jednu od centralnih dimenzija kvaliteta života u zatvoru, kako za muškarce, tako i za žene (Liebling, 2011; Milićević, Stevanović, 2024). Među prvim nalazima, koji su objavljeni tokom realizacije projekta, nalazili su se oni koji se odnosili na izvršenju kazne zatvora za žene u Požarevcu. Tokom istraživanja analiziran je kvalitet zatvorskog života 91 osuđenice u Srbiji, što je 40% ženske osuđeničke populacije u 2022. godini, a s ciljem procene njihovog ukupnog iskustva, analize razlika u kvalitetu života u različitim dimenzijama i poddimenzijama MQPL-a te identifikacije specifičnih aspekata zatvorskog okruženja koji zahtevaju poboljšanje (Milićević, Ilijić, Vujičić, 2024). Utvrđene su značajne varijacije u ocenama zatvorske klime. Kao što je napred već istaknuto, nalazi ukazuju na relativno nizak opšti kvalitet zatvorskog života, pri čemu je značajan deo ispitanica prijavio negativno ukupno iskustvo života u zatvoru. Samo mali procenat je iskazao pozitivno viđenje kvaliteta zatvorskog života. Međutim, kako je i napred navedeno, postojala su relativno pozitivna iskustva u kategorijama *uslovi i kontakt sa porodicom*, *harmonija* i *bezbednost*. Sa druge strane, kategorije *profesionalizam* i *dobrobit*, *blagostanje* i *razvoj* dobile su niže ocene u našem uzorku, što ukazuje na potrebu za poboljšanjima. Najbolje rangirane dimenzije MQPL-a bile su *prilagođavanje* i *uznemirenost* (što ukazuje na manje zastupljena osećanja ozbiljnog unutrašnjeg nemira), dok su najniže bile *dobrobit* i *blagostanje*, *opravdanost birokratije*, *organizacija* i *doslednost*, i *pristojnost* (Batrićević i dr., 2023; Stevanović, 2024).

Moć i „autoritet“ zatvorskih službenika u odnosu na osuđenice

Prepoznavanje implikacije moći i autoriteta zatvorskih službenika, različitost dinamike moći između zatvorskih službenika u odnosu na žene lišene slobode, kao i odgovornost za upravljanje tom moći i autoritetom na odgovarajući način u svim situacijama, razumevanje posebne ranjivosti sa kojom se žene u zatvoru suočavaju, naročito u vezi sa primenom disciplinskih mera, pretresa i drugih ograničenja, reakcijom na seksualno i bilo koje drugo zlostavljanje u zatvoru, zahtevaju

ustanavljanje posebnih mera za sprečavanje i borbu protiv nasilja nad zatvorenicama, bilo od strane drugih zatvorenica, bilo od zatvorskog osoblja. Navedene mere podrazumevaju neposrednu zaštitu, sa jedne strane, ali i kontinuiranu podršku i savetovanje, fizičku i mentalnu zdravstvenu zaštitu, pravnu pomoć i nezavisnu istragu.

Već dugo je poznata činjenica da je odnos između osoblja i lica lišenih slobode „od presudnog značaja u celom zatvorskom sistemu” (Liebling, 2011). Ipak, relativno je malo analiza o kazni zatvora za žene koje su fokusirane na odnose između osoblja i zatvorenica, bilo opisujući njihove uslove i dinamiku ili povezujući njihove karakteristike sa širim idejama moći, poverenja ili legitimnosti (Crewe, Schliehe, Przylylska, 2023). U ženskim zatvorima, ova razlika je posebno evidentna u odnosima između zatvorenica i osoblja i zato se u novijim studijama čine naponi da se ukaže na složenost i emocionalni intenzitet ovih odnosa (Crewe, Schliehe, Przylylska, 2022: 925-946). Autori ovih studija posebno ukazuju na relativnu bespomoćnost i ranjivost žena u zatvoru (videti takođe Frois, 2017; Moore, Scraton, 2014; Owen, Wells, Pollock, 2017), koja je značajno uslovljena njihovim životnim iskustvima, pre zatvorske kazne, što je dovelo do oblika potrebe i nepoverenja. Gledano iz te perspektive, mnoge emocionalno napete interakcije, kojima su autori svedočili tokom istraživanja, „odraz su složenog preplitanja moći i zavisnosti“, pa, nastavljaju autori: „Oslanjanje žena na osoblje pojačavalo je dinamiku potrebe; njihov nedostatak moći, u kombinaciji sa očajem i patnjom, proizvodio je uporne i brojne oblike izazova; a njihova biografska iskustva činila su ih izuzetno osetljivim na upotrebu i zloupotrebu autoriteta. Iz istih razloga, mnoge žene su bile primorane da razviju bliske odnose sa osobljem, dok su druge bile veoma pasivne ili distancirane, usled osećaja fatalizma ili anksioznosti” (Crewe, Schliehe, Przylylska, 2023: 941-943)

U tom smislu, ženski zatvori predstavljaju izazov modelima kaznenog poretka, autoriteta i legitimnosti upravo zato što „nit vlasti” i kontrole teče kroz složenu, napetu i dvosmislenu dinamiku odnosa. Ova otkrića su posebno značajna s obzirom na noviju literaturu koja ukazuje na to da, za mnoge žene koje su doživele traumu, zavisnost i degradaciju u zajednici, zatvori mogu da služe i kao mesta utočišta, izolacije i preoblikovanja narativa (Bucerus, Haggerty, Dunford, 2021; Crewe i dr., 2022), ali čak i kada zatvorska kazna može, u određenim aspektima, pružiti zaštitu i obnavljanje, banalni odnosi moći mogu takođe učiniti

zatvorsku kaznu veoma stresnom (Crewe, Schliehe, Przylylska, 2023: 941-943). Uistinu, veći deo ovog stresa povezan je sa istim iskustvima zlostavljanja i eksploatacije koja mogu učiniti zatvore mestima privremenog olakšanja. Dakle, iako bi zatvorska kazna nekim ženama mogla da pruži „jedinu priliku koja im je dostupna da pobegnu od opasnosti ili izazova s kojima se suočavaju u zajednici i da dobiju osnovne usluge socijalne zaštite” (Bucerius, Haggerty, Dunford 2021: 532), u njihovoj dinamici odnosa uvek postoji rizik da se pogoršaju iskustva traume, pojača osećaj nepoverenja i reprodukuju iskustva bespomoćnosti (Comack, 2018). Teška fuzija brige i kontrole koju ženski zatvori generalno nastoje da obezbede čini se posebno pretećom za mnoge žene, zbog načina na koji rezonuje sa uvredljivim i zbunjujućim iskustvima bliskosti i autoriteta u zajednici (Liebling, 2009).

Još je složenije pitanje graničnih vrednosti učinka, poštovanja minimalnih standarda u zatvoru (uključujući i one za žene), i onoga što ih definiše kao „nebezbedno” ili „minimalno bezbedno” i „dobro” ili „bezbednije”. Ovo pitanje već neko vreme zaokuplja pažnju kreatora javnih politika i stručnjaka. Prema Auty i Liebling (2024) navedeni standardi su zasnovani na opšte prihvaćenim izjavama o načelnom stavu, ali referentne vrednosti se retko postavljaju ili empirijski istražuju. Autorke su mišljenja da do sada nije bilo mnogo pokušaja da se opišu ili definišu više granične vrednosti; tačka u kojoj ishodi postaju pozitivni ili se ostvaruju navedeni principi. Imajući navedeno u vidu od posebnog značaja smatramo studiju: *What is a ‘good enough’ prison? An empirical analysis of key thresholds using prison moral quality data* (Auty, Liebling, 2024) gde autorke daju empirijsku analizu kako se granične vrednosti u pogledu kvaliteta života mogu odrediti koristeći podatke iz 518 anketa o kvalitetu zatvorskog života (MQPL) sprovedenih u zatvorima u Engleskoj i Velsu (2009–2020) i istražuju njihov odnos sa pet ishoda nasilja: ozbiljnim napadima zatvorenika na zatvorenike, ozbiljnim napadima na osoblje, incidentima samopovređivanja koji zahtevaju bolničko lečenje, smrću od samopovređivanja i ubistvima.

Rezultati, po mišljenju autorki, sugerišu da postoje granične vrednosti za većinu dimenzija merenja kvaliteta zatvorskog života. One daju skupove nižih „nebezbednih” i „minimalno bezbednih” graničnih vrednosti. Utvrđuju da su rezultati zatvora ispod donje granične vrednosti imali veoma jaku povezanost sa svakom od definisanih pet ozbiljnih formi nasilja u zatvoru. Slično tome, u zatvorima koji nisu uspeali

da pređu „minimalno bezbednu” graničnu vrednost, po mišljenju autorki, takođe postoji jaka povezanost sa incidentima nasilja u zatvoru, ali oni su bili u nešto manjem riziku od pojave navedenih incidenata. U njihovom istraživanju uočene su značajne razlike u prosečnim stopama incidenata kada su upoređeni zatvori ispod donje granične vrednosti sa zatvorima iznad „minimalno bezbedne” granične vrednosti. Cilj ove studije bio je da se razvije empirijski i teorijski izveden konceptualni model kvaliteta zatvora, koji pokazuje gde se mogu pronaći više („bezbednije”) i niže („veoma nebezbedne”) granične vrednosti. Početna modalna analiza ukazala je da raspodele za većinu dimenzija sadrže više od jednog moda. To sugeriše da granične vrednosti mogu postojati na svakom kraju raspodele za većinu dimenzija merenja kvaliteta zatvorskog života. Studijom je utvrđeno da su rezultati zatvora ispod donje granične vrednosti imali veoma jaku povezanost sa svakom od pet ozbiljnih formi nasilja u zatvoru.

Slično tome, zatvori koji su uspeli da pređu bezbednu graničnu vrednost, rezultati merenja kvaliteta zatvorskog života, takođe su imali jaku povezanost sa incidentima nasilja u zatvoru, ali ovi zatvori su bili u znatno manjem riziku od pojave navedenih incidenata. Prikazane su prosečne stope incidenata za svaku od dve grupe zatvora: 1) one ispod donje granične vrednosti i (2) one iznad bezbednije granične vrednosti. Razlika u stopama nasilja između ove dve grupe bila je upečatljiva. Razlika između nasilnog zatvora i „minimalno bezbednog” zatvora (u meri u kojoj, prema mišljenju autorki, možemo koristiti ovu terminologiju – ukazuje se na nizak, a ne nikakav rizik od nasilja) je, uzimajući primere, rezultat od 3.05 za odnose između osoblja i zatvorenika, 2.80 za humanost, i 3.00 za delovanje obezbeđenja i bezbednost na donjem kraju, u poređenju sa rezultatima od 3.55 za odnose između osoblja i zatvorenika, 3.35 za humanost i 3.45 za delovanje osoblja i bezbednost na „minimalno bezbednom” kraju. Ovo su značajne razlike i odražavaju činjenicu da za upravljanje bezbednim zatvorom treba postići kombinaciju dimenzija harmonije, bezbednosti i profesionalizma (Videti: Auty, Liebling, 2020; Auty, Liebling, 2024).

Kazneno poravni zavod za žene u Srbiji: bezbednost, disciplina i sigurnost

Pravni okvir kojim se regulišu pravila ponašanja lica koja se nalaze na izdržavanju kazne zatvora u Srbiji najvećim delom definisan je zakonom i odgovarajućim podzakonskim aktima. Reč je o relevantnim odredbama Zakona o izvršenju krivičnih sankcija i tri podzakonska akta: Pravilniku o disciplinskom postupku prema osuđenim licima, Pravilniku o merama za održavanje reda i bezbednosti u zavodima za izvršenje krivičnih sankcija i Pravilniku o tretmanu, programu postupanja, razvrstavanju i naknadnom razvrstavanju osuđenih lica.

Održavanje reda i bezbednosti u ustanovama za izvršenje krivičnih sankcija je veoma značajan, a u isto vreme težak i izazovan zadatak koji se postavlja pred zavodsko osoblje. Pored toga, održavanje reda i bezbednosti podrazumeva i segment disciplinskog postupanja, odnosno mera i postupaka, a u odnosu na ponašanje osuđenog lica tokom izdržavanja kazne. Disciplinske mere imaju za cilj da se spreči kršenje normativnog sistema, da se omogući nesmetano funkcionisanje ustanove i uspešno sprovođenje terapijske aktivnosti. Ujedno, ove mere smisao imaju samo ako se primenjuju primereno ličnosti onoga ko je učinio prestup i primereno prirodi prestupa i ukupnoj situaciji, odnosno okolnostima.

Kao što smo već istakli, prema odredbama Zakona o izvršenju krivičnih sankcija (član 46, st. 3), u Republici Srbiji žene izdržavaju kaznu zatvora odvojeno od muškaraca, što je poptuno u skladu sa međunarodnim standardima. Žene u Srbiji izdržavaju kaznu zatvora u Kazneno-popravnim zavodima za žene u Požarevcu (u daljem tekstu KPZ za žene). To je jedina ustanova u Srbiji u kojoj kaznu zatvora izvršavaju punoletne i maloletne osobe ženskog pola, osuđene za krivična dela i prekršaje. KPZ za žene je ustanova poluotvorenog tipa, sa otvorenim, poluotvorenim i zatvorenim odeljenjem i posebnim odeljenjem za maloletnice, koji se razlikuju prema stepenu obezbeđenja i načinu postupanja sa osuđenicama (čl. 15 i 16 ZIKS). U zavodima poluotvorenog tipa zaposleni u službi za obezbeđenje predstavljaju osnovnu prepreku za bekstvo (čl. 14, st. 3 ZIKS).

Decenijama je, međutim, faktično stanje bilo u nesaglasju sa zakonskim propisima jer je KPZ za žene u Požarevcu oduvek bio smešten iza visokih zidova, pa su tako kaznu zatvora iza zidova i drugih vidova

obezbeđenja izdržavale i žene koje su raspoređene u poluotvoreno i otvoreno odeljenje (Ćopić, 2024). Rekonstrukcija zavoda, koja je počela 2017. godine, trebalo bi da dovede do potpunog usklađivanja faktičnog stanja sa zakonodavnim okvirom (više o tome u: Ćopić, 2024), a pomaci u tom pravcu su vidljivi već danas.¹⁴

O bezbednosti, disciplini i sigurnosti, prema članu 21 ZIKS, u zavodima za izvršenje krivičnih sankcija stara se Služba za obezbeđenje. Pripadnici ove službe su ovlašćeni za primeru mera usmerenih na održavanje reda i bezbednosti u zavodu. Osuđeni je dužan da se ponaša u skladu sa odredbama ZIKS i odgovarajućih podzakonskih akata, kao i da postupa po nalogima službenih lica, osim ako bi izvršenje naloga bilo protivpravno. U cilju održavanja reda i bezbednosti u zavodu, prema osuđenom se mogu primeniti samo one mere za održavanje reda i bezbednosti koje su utvrđene zakonom i samo u meri u kojoj je to neophodno, pri čemu se razlikuju mere prinude i posebne mere. Pored ovih mera, za učinjene disciplinske prestupe, osuđenom je moguće izreći jednu od zakonom predviđenih disciplinskih mera, uključujući upućivanje u samicu (više videti u: Ćopić, Stevanović, Vujičić, 2024). Kada su u pitanju disciplinske mere, trudnicama i majkama sa decom se ne izriče disciplinska mera upućivanja u samicu (Zaštitnik građana, 2021), što je u skladu sa Bankočkim pravilima.¹⁵

Kada je u pitanju segment bezbednosti i sigurnosti, u izveštaju Zaštitnika građana iz 2021. godine, navedeno je da pretrese osuđenica vrše isključivo osobe ženskog pola, odnosno pripadnice službe za obezbeđenje (Zaštitnik građana, 2021: 14). U izveštaju se, a na osnovu intervjua koji su tokom posete Nacionalnog mehanizma za prevenciju torture obavljeni sa osuđenicama, navodi da detaljni pretresi, koji podrazumevaju skidanje odeće i obuće, nisu česti, da su postepeni, odnosno da osuđenice ni u jednom trenutku nisu potpuno nage, kao i da su tokom detaljnog pretresa u prostoriji prisutne samo pripadnice službe za obezbeđenje i niko drugi, čime se štiti privatnost i dostojanstvo osuđenice. Internim pravilima KPZ za žene predviđene su situacije u

¹⁴ Okončanje izgradnje novoga Kaznenog-popravnog zavoda za žene očekuje se tokom 2025. godine

¹⁵ Disciplinska segregacija ili instrumenti sputavanja predstavljaju poslednje sredstvo i treba ih koristiti samo najkraće moguće. Trudnice, žene sa bebama i dojilje u zatvoru uživaju posebnu zaštitu protiv upotrebe vezivanja, samica ili izdvajanja.

kojima se obavezno sprovodi detaljan pretres (videti više u: Zaštitnik građana, 2021: 14). U KPZ zavodu za žene ne postoje alternativne metode invazivnih pretresa, iako oni svakako i nisu česti.

Nacionalni preventivni mehanizam obavio je 2022. godine kontrolnu posetu Kazneno-popravnom zavodu za žene Požarevcu (Zaštitnik građana, 2022), tokom koje je utvrđeno da je postupljeno po svim preporukama koje je Nacionalni preventivni mehanizam uputio u Izveštaju o poseti obavljenoj 2021. godine.

Tokom kontrolne posete konstatovano je povećanje broja izvršilaca u službi za tretman, da su internim procedurama regulisani pretresi dece (kako one koje borave u zavodu, tako i dece posetilaca), da je osuđenicama na izvršenju disciplinske mere upućivanja u samicu omogućeno ostvarivanja kontakta sa članovima porodice, a deci posetiocima omogućeno da prostor u kome se obavlja poseta napuste pre suđenice koju su posetili, kako bi se umanjili negativni efekti koje kraj posete može imati na decu (Zaštitnik građana, 2023).

Ocena dimenzije bezbednosti

Dimenzija *bezbednosti* je jedna od determinišućih dimenzija kvaliteta zatvorskog života. Bezbednost kao dimenzija socijalne klime u zatvoru obuhvata četiri aspekta zatvorskog života (poddimenzija). To su: 1) očuvanje reda i bezbednosti, koji podrazumevaju dovoljan broj zaposlenih kako bi se osigurao stručni nadzor i kontrola zatvorskog okruženja, i 2) subjektivni doživljaj sigurnosti osuđenih lica u smislu da se osećaju bezbedno i zaštićeno od povreda, pretnji i drugih opasnosti.

Treća poddimenzija je adaptacija osuđenih lica na život u zatvoru koja se sagledava kroz potrebu ili prisiljavanje osuđenog da se uključi u neformalne grupe u zatvoru. Poslednja poddimenzija se odnosi na prisustvo droga, zlostavljanje i viktimizaciju u zatvorskom okruženju

Ispitanice u KPZ za žene u Požarevcu su dimenziju bezbednosti ocenile prosečnom ocenom 3.02 (SD=0.68), pri čemu je najniža prosečna ocena bila 1.59, a najviša 4.82. Drugim rečima, prosečna ocena na ovoj dimenziji je na nivou granične vrednosti, te se zaključuje da osuđenice obuhvaćene istraživanjem pokazuju relativno pozitivan stav prema ovoj dimenziji kvaliteta zatvorskog života. Istraživanje je potvrdilo postojanje značajnih razlika između četiri poddimenzije bezbednosti: značajno bolje su ocenjene poddimenzije prilagođavanje osuđenica (M=3.74) i

sigurnost osuđenica (M=3.08) od očuvanja reda i bezbednosti (M=2.93) i droga i iskorišćavanja (M=2.70) (videti i: Batričević i dr., 2023). U osnovi, *bezbednost* u KPZ za žene u Požarevcu je jedna od dimenzija koja je relativno pozitivno ocenjena, ali sa velikum prostorom za unapređenje, posebno na poddimenzijama koje su ispod graničnih vrednosti (Tabela 50).

Tabela 50. Ocena poddimenzija u okviru dimenzije bezbednosti

Poddimenzije bezbednosti	M	SD	Min	Max	N
Očuvanje reda i bezbednost	2.93	0.68	1.67	5.00	91
Sigurnost osuđenica	3.08	0.86	1.00	5.00	91
Prilagođavanje osuđenica	3.74	0.92	1.00	5.00	91
Droga i iskorišćavanje	2.70	0.99	1.00	5.00	91
Dimenzija bezbednosti	3.02	0.66	1.59	4.82	91

Poddimenzije bezbednosti

Kao što smo već ukazali, dimenzija *bezbednost* se odnosi na: *očuvanje reda i bezbednost* – stručni nadzor i kontrola zatvorskog okruženja („Ovaj zatvor ima premalo zaposlenih“); *sigurnost osuđenih lica* – osećanje bezbednosti i zaštićenosti od povreda, pretnji ili opasnosti („Nemam problema sa drugim osuđenima ovde“); *prilagođavanje osuđenih lica* – potreba ili pritisak za uključivanje u neformalne grupe zatvora („U ovom zatvoru moraš da budeš deo grupe da bi se snašao“); *droga i zloupotreba* – upotreba droga, zlostavljanje i viktimizacija u zatvorskome okruženju („Mnogi koriste drogu u ovom zatvoru“).

Očuvanje reda i bezbednosti

Poddimenzija *očuvanje reda i bezbednosti* odnosi se na osećanje da u ustanovi postoji stručni nadzor i kontrola zatvorskog okruženja. Ona je ispitivana preko devet tvrdnji, na koje su sve ispitanice dale odgovor na skali od 1 (u potpunosti se slažem) do 5 (uopšte se ne slažem) (Tabela 51).

Tabela 51. Očuvanje reda i bezbednost

Tvrdnje	M	SD	Min	Max	N
Zaposleni u ovom zatvoru se prave da ne vide kada osuđenice krše zatvorska pravila.	2.77	1.36	1.00	5.00	90
Nadzor nad osuđeniciima je slab u ovom zatvoru.	3.30	1.28	1.00	5.00	90
Ovim zatvorom upravljaju osuđenice više nego zaposleni.	3.20	1.27	1.00	5.00	91
U ovom zatvoru se veoma malo radi na sprečavanju unošenja droge.	3.30	1.30	1.00	5.00	91
Zaposleni u ovom zatvoru se nerado usprotive osuđeniciima.	3.50	1.12	1.00	5.00	90
Ima mnogo problema između različitih grupa osuđenica ovde.	2.30	1.15	1.00	5.00	91
U ovom zatvoru, među osuđeniciima važi pravo jačeg.	2.07	1.14	1.00	5.00	90
Ovaj zatvor ima premalo zaposlenih.	2.38	1.09	1.00	5.00	91
Zaposleni brzo reaguju na incidente i uzbune u ovom zatvoru.	3.58	1.16	1.00	5.00	90

Ocena iskustva osuđenica vezanog za očuvanje reda i bezbednosti je, kao što je napred navedeno, ispod granične vrednosti ($M=2.93$). Pri tome, osuđenice imaju pozitivno iskustvo vezano za konstataciju da zaposleni brzo reaguju na incidente i uzbune u zatvoru ($M=3.58$) što je važno za ostvarivanje prava na sigurnost i bezbednost, kao i za poštovanje ustanovljenog normativnog okvira koji se odnosi na očuvanje sigurnosti i bezbednosti u zatvoru. Iznad granične vrednosti su i tvrdnje: „Zaposleni u ovom zatvoru se nerado usprotive osuđeniciima“ ($M=3.50$); „Nadzor nad osuđeniciima je slab u ovom zatvoru“ ($M=3.30$) i „Ovim zatvorom upravljaju osuđenici više nego zaposleni“ ($M=3.20$).

Važan nalaz je i da je zabeležen relativno nizak skor na tvrdnji: „Zaposleni u ovom zatvoru se prave da ne vide kada osuđenici krše zatvorska pravila“ ($M=2.77$), što upućuje na zaključak da je osuđeniciima od izuzetnog značaja poštovanje zatvorskih pravila od strane zaposlenih. Kada se skor na ovoj tvrdnji dovede u vezu sa skorom na tvrdnji koja je takođe ispod granične vrednosti „Ovaj zatvor ima premalo zaposlenih“

(M=2,38), potpuno je razumljiv stav da ovakva ustanova mora imati dovoljan broj zaposlenih kako bi se osigurao stručni nadzor i kontrola zatvorskog okruženja, a ujedno i dovoljan broj lica koji rade u službi za tretman (na tome je u svojim izveštajima posebno insistirao i Zaštitnik građana preko Nacionalnog mehanizma za prevenciju torture). U prilog tome govori i relativno negativno iskustvo osuđenica u pogledu tvrdnji: „Ima mnogo problema između različitih grupa osuđenika ovde“ (M=2.30), a naročito tvrdnja „U ovom zatvoru, među osuđenima važi pravo jačeg“ (M=2.07).

Sigurnost osuđenica

Poddimenzija *sigurnost osuđenica* odnosi se na pozitivan i pristojan stav zaposlenih prema osuđenima. Ona je ispitivana preko pet tvrdnji. Na skali od 1 (u potpunosti se slažem) do 5 (uopšte se ne slažem), na četiri tvrdnje odgovor su dale sve ispitanice (N=91), dok na jednu tvrdnju „Uopšteno govoreći, strahujem za svoju fizičku bezbednost“, dve ispitanice nisu odgovorile (Tabela 52).

Ocena ispitanica u odnosu na poddimenziju sigurnosti je malo iznad granične vrednosti (M=3,08). Pri tome, osuđenice posebno imaju pozitivno iskustvo vezano za tvrdnju: „Nemam problema sa drugim osuđenima ovde“ (M=3.58).

Tabela 52. Sigurnost osuđenica

Tvrdnje	M	SD	Min	Max	N
Uopšteno govoreći, strahujem za svoju fizičku bezbednost.	3.45	1.25	1.00	5.00	89
Ovde se osećam sigurno i ne plašim se da ću biti povređena, zlostavljana ili da će mi pretiti ili me ugroziti druge osuđenice.	2.95	1.39	1.00	5.00	91
Mogu da se opustim i budem svoj među drugim osuđenima u ovom zatvoru.	3.03	1.32	1.00	5.00	91
Od svakoga moram da budem na oprezu u ovom zatvoru (odnosi se i na druge osuđenice i na zaposlene).	2.32	1.30	1.00	5.00	91
Nemam problema sa drugim osuđenima ovde.	3.66	1.20	1.00	5.00	91

Prilagođavanje osuđenica

Poddimenzija *prilagođavanje osuđenica* je najbolje ocenjena poddimenzija bezbednosti. Ovaj nalaz ukazuje da mnoge osuđenice ne osećaju potrebu ili pritisak za uključivanje u neformalne grupe u zatvoru, što se može oceniti kao pozitivno. Ova poddimenzija ispitivana je preko tri tvrdnje od kojih su sve iznad granične vrednosti (Tabela 53). Posebno, pozitivno iskustvo ispitanice imaju u pogledu tvrdnje da u zatvoru ne moraju da kupuju i prodaju stvari kako bi se snašle (M=4,13)

Tabela 53. Prilagođavanje osuđenica

Tvrdnje	M	SD	Min	Max	N
Kako bih se snašao u ovom zatvoru, moram da kupujem i prodajem stvari.	4.13	1.10	1.00	5.00	91
Teško mi je da izbegnem da budem u dugovima u ovom zatvoru.	3.79	1.36	1.00	5.00	89
U ovom zatvoru moraš da budeš deo grupe da bi se snašao.	3.33	1.18	1.00	5.00	91

Droga i iskorišćavanje

Upotreba droga, zlostavljanje i drugi načini viktimizacije u zatvorskom okruženju su najniže ocenjeni – sa 2.70, dakle ispod granične vrednosti. Dobijeni skor upućuje na zaključak da ispitanice pokazuju relativno negativno iskustvo u pogledu prisutnosti droge i zloupotrebe u zatvoru, pa je to segment na koji je potrebno posebno obratiti pažnju u radu zaposlenih. Posebno negativno iskustvo osuđenica vezano je za tvrdnje: „*Pojedini osuđenici vode glavnu reč po odeljenjima ovog zatvora*” (M=2.15) i „*Zbog droge nastaju brojni problemi između osuđenica ovde*”(M=2.57) što je znatno ispod graničnih vrednosti (Tabela 54).

Tabela 54. Droga i iskorišćavanje

Tvrdnje	M	SD	Min	Max	N
Zbog droge nastaju brojni problemi između osuđenca ovde.	2.57	1.31	1.00	5.00	91
Mnogi koriste drogu u ovom zatvoru.	3.07	1.37	1.00	5.00	90
U ovom zatvoru ima mnogo pretnji / zlostavljanja (od strane zaposlenih ili osuđenih lica).	3.05	1.22	1.00	5.00	91
U ovom zatvoru, slabiji osuđenici se zloupotrebljavaju i maltretiraju (od strane drugih osuđenika ili zaposlenih).	2.64	1.30	1.00	5.00	91
Pojedini osuđenici vode glavnu reč po odeljenjima ovog zatvora.	2.15	1.20	1.00	5.00	91

Predstavljene rezultate treba posmatrati kroz prizmu da su ispitanice koje su bile uključene u ovo istraživanje bile isključivo iz zatvorenog i poluotvorenog odeljenja, kao i da je najveći broj ispitanica bio na izdržavanju kazne zatvora zbog učinjenog krivičnog dela iz čl. 246. Krivičnog zakonika – neovlašćena proizvodnja i stavljanje u promet opojnih droga (30,8%).

Uz to, primećuje se da je približno petina ispitanica učinila neki oblik krivičnog dela ubistva pa su tako teško ubistvo iz čl. 114. KZ i ubistvo iz čl. 113. KZ sledeća najzastupljenija krivična dela. Takođe treba imati u vidu da je istraživanje realizovano u periodu intenzivnih građevinskih radova koji bi početkom 2027. godine u potpunosti trebalo da obezbede usklađivanje faktičkog i normativnog okvira.

Percepcija bezbednosti i njenih poddimenzija s obzirom na socio-demografske karakteristike ispitanica

Starost ispitanica i percepcija bezbednosti i njenih poddimenzija

Istraživanje je potvrdilo statistički značajnu negativnu i nisku povezanost starosti ispitanica i njihove percepcije u pogledu poddimenzije: prilagođavanje osuđenica, pri čemu su manje vrednosti skora prisutne kod starijih ispitanica ($r = .28, p < .01$) i obrnuto. Ostali koeficijenti korelacije nisu dostigli statističku značajnost (Tabela 55).

Inače, prosečna starost ispitanica koje su obuhvaćene istraživanjem bila je 39,77 godina ($SD=10.71$) pri čemu je najmlađa imala 21, a najstarija 74 godine. Ispitanice starosti od 30 do 39 godina činile su najveći deo uzorka, dok ih je najmanje u grupi od 60 i više godina. Kako se vidi iz podataka u Tabeli 7 osuđenice su dimenziju bezbednosti ocenile prosečnom ocenom $M=3.02$. Ispitanice starije od 50 godina su pokazale relativno pozitivno iskustvo sa dimenzijom bezbednosti i svim njenim poddimenzijama, dok su prosečne ocene na ovoj dimenziji koje su dale osuđenice iz preostale tri uzrasne kategorije neujednačene: malo ispod granične vrednosti kod ispitanica u starosnoj dobi između 31 i 40 godina ali u granicama prihvatljivosti, pri čemu su najnižu ocenu dale osuđenice mlađe od 30 godina. Takođe, osuđenice starije od 50 godina su sve poddimenzije bezbednosti, ocenile prosečnim ocenama koje su iznad granične vrednosti, što upućuje na zaključak da imaju pozitivno iskustvo sa svim aspektima dimenzije bezbednosti. Osuđenice starosne dobi između 41 i 50 godina su sve poddimenzije bezbednosti ocenile prosečnim ocenama koje se uglavnom kreću oko granične vrednosti, dakle, pokazuju nešto neutralniji stav, ali opet relativno pozitivno iskustvo, posebno kada je u pitanju prilagođavanje osuđenica ($M=3.67$).

Ispitanice koje pripadaju starosnoj kategoriji od 31 do 40 godina su tri dimenzije ocenile prosečnom ocenom ispod granične vrednosti, i to: očuvanje reda i bezbednost, sigurnost osuđenica i droga i iskorišćavanje, a jedino je poddimenzija prilagođavanja ocenjena prosečnom ocenom iznad granične vrednosti ($M=3.91$).

Takođe, najmlađe osuđenice obuhvaćene istraživanjem su tri dimenzije ocenile prosečnom ocenom ispod granične vrednosti, i to: očuvanje reda i bezbednost, sigurnost osuđenica i droga i iskorišćavanje, a

jedino je poddimenzija prilagođavanja ocenjena prosečnom ocenom iznad granične vrednosti (M=4.00).

Tabela 55. Starost osuđenica i procena dimenzije bezbednosti i njenih poddimenzija

Starosne kategorije		Očuvanje reda i bezbednost	Sigurnost osuđenica	Prilagođavanje osuđenica	Droga i iskorišćavanje	Dimenzije Bezbednosti
do 30	M	2.81	2.95	4.00	2.83	3.00
	SD	0.70	0.71	0.87	1.11	0.68
	Min	1.67	1.80	2.33	1.20	1.95
	Max	4.00	4.00	5.00	4.40	4.14
	N	17	17	17	17	17
31-40	M	2.86	2.99	3.91	2.58	2.97
	SD	0.73	0.91	0.73	1.04	0.69
	Min	1.67	1.00	2.33	1.00	1.95
	Max	5.00	4.80	5.00	5.00	4.82
	N	32	32	32	32	32
41-50	M	2.98	3.13	3.67	2.59	3.02
	SD	0.65	0.86	0.99	0.90	0.64
	Min	1.67	1.20	1.00	1.00	1.59
	Max	4.11	4.60	5.00	4.60	4.23
	N	29	29	29	29	29
50+	M	3.17	3.37	3.18	3.03	3.18
	SD	0.57	0.96	1.08	0.86	0.66
	Min	2.11	2.00	2.00	1.60	2.36
	Max	4.22	5.00	5.00	4.60	4.45
	N	13	13	13	13	13
Total	M	2.93	3.08	3.74	2.70	3.02
	SD	0.68	0.86	0.92	0.99	0.66
	Min	1.67	1.00	1.00	1.00	1.59
	Max	5.00	5.00	5.00	5.00	4.82
	N	91	91	91	91	91
p		.106	.133	-.278*	.668	.446

*Korelacija je značajna na nivou 0.01

Obrazovanje ispitanica i percepcija bezbednosti i njenih poddimenzija

Kada je u pitanju odnos između nivoa obrazovanja ispitanica i njihove percepcije bezbednosti u zatvoru i njenih poddimenzija, primenom Spirmanove korelacije ranga, nije potvrđena povezanost stepena obrazovanja ispitanica i percepcije bezbednosti generalno i njenih poddimenzija pojedinačno na sličan način (Tabela 56).

Takođe, ni primenom Kruskal Wallis-ovog testa, nisu potvrđene statistički značajne razlike između ispitanica u odnosu na stepen obrazovanja ni na jednom od skorova. Dakle, bez obzira na nivo obrazovanja ispitanica nisu potvrđene statistički značajne razlike između ispitanica u odnosu na stepen obrazovanja ni na jednom od skorova.

Tabela 56. Obrazovanje osuđenica i procena dimenzije bezbednosti i njenih poddimenzija

Obrazovanje		Očuvanje reda i bezbednost	Sigurnost osuđenica	Prilagođavanje osuđenica	Droga i iskorišćavanje	Dimenzija bezbednosti
Nepotpuna osnovna škola	M	2.76	2.64	3.29	3.03	2.86
	SD	0.57	0.68	0.95	0.99	0.56
	Min	1.89	1.80	1.67	1.40	2.09
	Max	3.44	3.75	5.00	4.20	3.71
	N	8	8	8	8	8
Osnovna škola	M	2.99	3.04	3.61	2.85	3.05
	SD	0.75	0.76	0.88	0.98	0.66
	Min	1.67	1.60	2.00	1.20	1.95
	Max	5.00	4.20	5.00	5.00	4.82
	N	24	24	24	24	24
Srednja škola	M	2.90	3.08	3.91	2.58	3.01
	SD	0.70	0.95	0.88	0.95	0.69
	Min	1.67	1.00	1.00	1.00	1.59
	Max	4.22	5.00	5.00	4.60	4.50
	N	43	43	43	43	43
Visoka škola / fakultet	M	2.96	3.33	3.64	2.49	3.03
	SD	0.54	0.83	1.07	1.03	0.60
	Min	1.89	1.80	2.00	1.00	2.09
	Max	3.67	4.60	5.00	4.60	4.18
	N	15	15	15	15	15
Ukupno	M	2.92	3.07	3.73	2.68	3.01
	SD	0.67	0.86	0.92	0.98	0.65
	Min	1.67	1.00	1.00	1.00	1.59
	Max	5.00	5.00	5.00	5.00	4.82
	N	90	90	90	90	90

Kriminološko - penološke karakteristike ispitanica i percepcija bezbednosti

Tokom sprovođenja istraživanja, većina naših ispitanica nalazila se na izdržavanju kazne zatvora zbog učinjenog krivičnog dela bez elemenata nasilja - 58,9%, dok je 41,1% učinilo neko od krivičnih dela koja se mogu okarakterisati kao nasilna. Krivična dela protiv zdravlja ljudi bila su najzastupljenija u strukturi svih izvršenih krivičnih dela, sa udelom od oko 33%, nakon čega slede krivična dela protiv života i tela i krivična dela protiv imovine.

Sa neznatnim udelom, u strukturi svih grupa krivičnih dela su i dela protiv privrede, protiv bezbednosti javnog saobraćaja i protiv javnog reda i mira. Kod ispitanica koje se nalaze na izdržavanju kazne zatvora zbog više učinjenih krivičnih dela, druga učinjena krivična dela su najčešće iz grupe krivičnih dela protiv imovine, zdravlja ljudi i protiv javnog reda i mira.

Rezultati istraživanja su pokazali da primenom Kruskal Wallis-ovog i t-testa, nisu potvrđene statistički značajne razlike između ispitanica u odnosu na vrstu krivičnog dela i percepciju poddimenzija bezbednosti, ni na jednom od skorova. Takođe, u odnosu na dužinu kazne zatvora nisu potvrđene razlike između ispitanica ni na jednom od skorova primenom t-testa. Inače, kao što smo već naveli prosečna dužina kazne zatvora na koje su osuđene naše ispitanice bila je nešto viša od šest godina - 75,34 meseci (SD=87,82) - najkraća izrečena kazna bila je dva meseca, a najduža četrdeset godina zatvora.

Primena mere bezbednosti medicinskog karaktera i percepcija bezbednosti i njenih poddimenzija

Mere bezbednosti medicinskog karaktera su primenjene prema 26,4% ispitanica, obuhvaćenih istraživanjem, a izrečeno su ukupno 34 mere. Obavezno lečenje narkomana iz čl. 83. KZ je mera koja je izrečena prema 21,8% ispitanica, što je ujedno i najčešće izricana mera. Najređe izricana mera u svega 3,4% slučajeva je obavezno lečenje alkoholičara iz čl. 84. KZ.

Primenom t-testa, potvrđene su statistički značajne razlike između ispitanica u odnosu na to da li su izjavile da im je bila izrečena neka od mera bezbednosti medicinskog karaktera i percepcije poddimenzija

bezbednosti. Rezultati istraživanja posebno su potvrdili statistički značajne razlike između ispitanica u odnosu na to da li im je bila izrečena neka od mera bezbednosti medicinskog karaktera u odnosu na tri skora: prilagođavanje osuđenica, droga i iskorišćavanje i na ukupnom skoru dimenzije bezbednosti (Tabela 57).

Tabela 57. Mere bezbednosti medicinskog karaktera i procena bezbednosti i njenih poddimenzija

Poddimenzije	Mere bezbednosti	N	M	SD	p
Očuvanje reda i bezbednost	Da	23	2.76	0.53	.145
	Ne	64	3.00	0.72	
Sigurnost osuđenica	Da	23	2.83	0.95	.111
	Ne	64	3.12	0.82	
Prilagođavanje osuđenica	Da	23	3.36	0.97	.009
	Ne	64	3.92	0.82	
Droga i iskorišćavanje	Da	23	2.27	0.78	.020
	Ne	64	2.83	1.03	
Dimenzije bezbednosti	Da	23	2.74	0.51	.017
	Ne	64	3.13	0.69	

Ranije kriminalno ponašanje (krivičnopravni i penološki povrat) i percepcija bezbednosti i njenih poddimenzija

Rezultati istraživanja pokazuju da je od ukupnog broja ispitanica koje su obuhvaćene istraživanjem, više od dve trećine ranije osuđivano. Sa druge strane, značajno se razlikuje broj penoloških povratnika pa je tako svega 18% ispitanica ranije izdržavalo kaznu zatvora.

Primenom Mann-Whitney *U*-testa, potvrđene su statistički značajne razlike između ispitanica u odnosu na to da li su ranije bile u zatvoru ili ne na dva skora: očuvanje reda i bezbednost i dimenzija bezbednosti u celini (Tabela 58). Drugim rečima, dimenziju bezbednosti značajno bolje ocenjuju ispitanice koje nisu penološke povratnice ($M=3.06$, $SD=0.62$) u odnosu na one koje imaju iskustvo boravka u zatvoru ($M=2.67$, $SD=0.60$). Takođe, osuđenice koje ranije nisu boravile u zatvoru značajno bolje procenjuju poddimenziju očuvanje reda i

bezbednosti ($M=2.98$, $SD=0.67$) u odnosu na one koje su povratnice u penološkom smislu ($M=2.58$, $SD=0.54$).

Tabela 58. Ranije izdržavanje kazne zatvora i procena bezbednosti i njenih poddimenzija

Poddimenzije	Osuđenica ranije izdržavala kaznu zatvora	N	M	SD	p*
Očuvanje reda i bezbednost	Ne	73	2.98	0.67	.024
	Da	16	2.58	0.54	
Sigurnost osuđenika	Ne	73	3.11	0.83	.284
	Da	16	2.83	0.95	
Prilagođavanje osuđenika	Ne	73	3.79	0.89	.171
	Da	16	3.40	1.01	
Droga i iskorišćavanje	Ne	73	2.75	0.98	.059
	Da	16	2.24	0.78	
Dimenzije bezbednosti	Ne	73	3.06	0.62	.031
	Da	16	2.67	0.60	

*Mann-Whitney test

Radno angažovanje osuđenica i percepcija dimenzije bezbednosti

U više od dve trećine slučajeva (67,4%) naše ispitanice su bile radno angažovane tokom izvršenja kazne zatvora, a one koje nisu, uglavnom su bile razvrstane u zatvoreno odeljenje. One koje nisu radno angažovane, kao najčešći razlog zbog kog nisu uposlene su u čak 82,8% slučajeva navodile nesposobnost za rad usled bolesti (uključujući hronične bolesti i neki oblik invaliditeta). Drugi razlozi procentualno nemaju značajno pojedinačno učešće, a navođeni su, na primer: nedovoljan broj radnih mesta, kratkotrajna dužina kazne, starost i nemotivisanost za rad.

U Tabeli 59 prikazane su ocene poddimenzija bezbednosti kao dimenzije socijalne klime u KPZ za žene u Požarevcu prema tome da li je ispitanica bila radno angažovana ili ne tokom izdržavanja kazne zatvora. Najviši skorovi beleže se na poddimenziji *prilagođavanje osuđenika* i to značajno iznad granične vrednosti, a najmanji na poddimenziji *očuvanje reda i bezbednosti*.

Rezultati istraživanja primenom t-testa, potvrdili su statistički značajne razlike između ispitanica u odnosu na radno angažovanje na tri skora: prilagođavanje osuđenica, droga i iskorišćavanje i na ukupnom skor dimenzije bezbednosti (Tabela 59).

Tabela 59. Radno angažovanje i percepcija poddimenzije bezbednosti i njenih poddimenzija

Poddimenzije	Radno angažovanje	N	M	SD	p
Očuvanje reda i bezbednosti	Ne	29	2.77	0.61	.086
	Da	60	3.03	0.69	
Sigurnost osuđenica	Ne	29	3.06	0.82	.734
	Da	60	3.12	0.88	
Prilagođavanje osuđenica	Ne	29	3.39	0.93	.011
	Da	60	3.92	0.89	
Droga i iskorišćavanje	Ne	29	2.41	0.86	.047
	Da	60	2.86	1.02	
Dimenzije bezbednosti	Ne	29	2.84	0.55	.046
	Da	60	3.13	0.68	

p< .05 je boldirana.

Odeljenja, tretmanske grupe i percepcija dimenzije bezbednosti

U trenutku prikupljanja podataka, najveći deo osuđenica (74,4%) je bio razvrstan u zatvoreni deo zavoda i to u tretmanskoj grupi V2 koja pruža najniži stepen proširenih prava i pogodnosti koje na osnovu ZIKS i Pravilnika mogu biti dodeljene licima prema kojima se izvršava kazna zatvora. Najmanji udeo je bio u otvorenom odeljenju.

U Tabeli 60 prikazani su podaci o odnosu tipa zatvorskog odeljenja i poddimenzija bezbednosti. Treba imati na umu da smo poredili percepciju poddimenzija bezbednosti samo u odnosu na zatvoreno i poluotvoreno odeljenje iz kojih je bio i najveći deo ispitanica.

Primenom t-testa potvrđene su statistički značajne razlike između ispitanica s obzirom na to u koje su odeljenje zavoda razvrstane, zatvoreno ili poluotvoreno, na skorovima tri poddimenzije: očuvanje reda i bezbednosti, sigurnost osuđenica, prilagođavanje osuđenica i na ukupnom skor dimenzije bezbednosti (Tabela 60). Drugim rečima, dimenziju bezbednosti, kao i navedene tri poddimenzije značajno bolje

su ocenile osuđenice koje su u momentu ispitivanja bile u poluotvorenom u odnosu na one koje su bile u zatvorenom odeljenju.

Tabela 60. Tip zatvorskog odeljenja i poddimenzije bezbednosti

Poddimenzije	Odeljenje	N	M	SD	p
Očuvanje reda i bezbednost	Zatvoreno	64	2.78	0.63	.013
	Poluotvoreno	20	3.20	0.69	
Sigurnost osuđenica	Zatvoreno	64	2.86	0.76	.005
	Poluotvoreno	20	3.45	0.90	
Prilagođavanje osuđenica	Zatvoreno	64	3.54	0.92	.006
	Poluotvoreno	20	4.18	0.79	
Droga i iskorišćavanje	Zatvoreno	64	2.48	0.86	.065
	Poluotvoreno	20	2.92	1.10	
Dimenzije bezbednosti	Zatvoreno	64	2.83	0.56	.001
	Poluotvoreno	20	3.33	0.68	

p< .05 je boldirana.

Korelacija dimenzije bezbednosti i značaja podrške unutar i van zatvora

Od posebnog značaja za analizu percepcije bezbednosti i njenih poddimenzija u ovom istraživanju bilo nam je postojanje ili ne povezanosti, odnosno koeficijent korelacije između bezbednosti i njenih poddimenzija kao jedne od centralnih dimenzija socijalne i moralne klime za žene u zatvoru i podrške unutar i van zavoda. Ukrštanjem poddimenzija bezbednosti potvrđena je statistička značajnost u odnosu na gotovo sve oblike podrške unutar zatvora.

Tabela 61. Koeficijent korelacije dimenzije bezbednosti i značaja podrške unutar zatvora

Poddimenzije bezbednosti		Vaspitač / služba za tretman	Služba obezbeđenja	Zdravstveni radnik	Druge osuđenice	Svešteno lice
Očuvanje reda i bezbednost	r	.489**	.355**	.326**	.093	.246
	p	.000	.001	.002	.395	.054
	N	89	89	86	85	62
Sigurnost osuđenica	r	.303**	.251*	.243*	.238*	.215
	p	.004	.018	.024	.028	.094
	N	89	89	86	85	62
Prilagođavanje osuđenica	r	.203	.108	.134	.016	.269*
	p	.056	.312	.218	.882	.034
	N	89	89	86	85	62
Droga i iskorišćavanje	r	.354**	.301**	.246*	.197	.096
	p	.001	.004	.022	.070	.459
	N	89	89	86	85	62
Dimenzije bezbednosti	r	.454**	.346**	.319**	.181	.259*
	p	.000	.001	.003	.098	.042
	N	89	89	86	85	62

*Korelacija je značajna na nivou 0,05

**Korelacija je značajna na nivou 0,01

U analizi je izračunat Pirsonov koeficijent korelacije.

Koeficijenti korelacije prikazani u Tabeli 61 potvrđuju statistički značajnu pozitivnu i slabu do umerenu povezanost između značaja podrške vaspitača, službe obezbeđenja i zdravstvenog radnika sa skorovima na poddimenzijama: Očuvanje reda i bezbednosti, Sigurnosti osuđenika, Droga i iskorišćavanje, kao i u odnosu na ukupan skor percepcije bezbednosti. U tom smislu možemo zaključiti da je bolji kvalitet života povezan sa većim stepenima podrške unutar zatvora i obrnuto. Važnost, tj. značaj podrške drugih osuđenica je povezana statistički značajno sa sigurnošću i obrnuto. Takođe, značaj podrške

sveštenika je povezana statistički značajno sa Prilagođavanjem osuđenica (Tabela 61).

Tabela 62. Korelacija dimenzije bezbednosti i značaja podrške izvan zatvora

Poddimenzije bezbednosti		Roditelji	Dete / deca	Suprug-a / partner-ka	Prijatelji	Svešteno lice
Očuvanje reda i bezbednost	r	-.029	.003	.203	.167	.038
	p	.804	.982	.097	.141	.782
	N	77	70	68	79	56
Sigurnost osuđenica	r	.095	.300*	.172	.128	.007
	p	.410	.012	.161	.260	.960
	N	77	70	68	79	56
Prilagođavanje osuđenica	r	.312**	.095	.319**	.086	.232
	p	.006	.432	.008	.449	.085
	N	77	70	68	79	56
Droga i iskorišćavanje	r	-.040	.078	.043	.009	-.051
	p	.733	.521	.727	.935	.708
	N	77	70	68	79	56
Dimenzije bezbednosti	r	.056	.136	.203	.125	.044
	p	.627	.263	.097	.274	.748
	N	77	70	68	79	56

*.Korelacija je značajna na nivou 0,05

**. Korelacija je značajna na nivou 0,01

U odnosu na značaj podrške izvan zatvora za naše ispitanice potvrđena je statistički značajna pozitivna i umerena povezanost između značaja podrške roditelja i (van)bračnog partnera sa skorom na poddimenziji: prilagođavanje osuđenica. U tom smislu možemo konstatovati da je za bolji kvalitet moralne i socijalne klime, a u odnosu na poddimenzije bezbednosti bitan veći stepen podrške i obrnuto. Takođe, potvrđena je statistički značajna i umerena povezanost između značaja podrške dece za osuđenicu sa percepcijom sigurnosti osuđenice i obrnuto (Tabela 62).

Proširena prava i pogodnosti, posete zatvorenicama i percepcija poddimenzija bezbednosti

Proširena prava i pogodnosti iz člana 129 ZIKS, koristilo je ukupno 60,4% ispitanica. Najčešće dodeljivana pogodnost je prošireno pravo na prijem paketa koju je koristilo 35,2% ispitanica. Prošireno pravo na pogodniji smeštaj je jedina zavodska pogodnost koja nije dodeljena ni u jednom slučaju. Međutim, ono što se zapaža to je procentualno nisko učešće pogodnosti vanzavodskog karaktera, pri čemu nijednoj osuđenici nije dodeljeno nagradno odsustvo, kao ni prošireno pravo na korišćenje godišnjeg odmora izvan zavoda. Naravno navedeno treba posmatrati u svetlu toga da je najveći broj ispitanica bio iz zatvorenog odeljenja, kao i da je tokom istraživanja vršena rekonstrukcija KPZ za žene u Požarevcu.

Primenom t-testa u odnosu na korišćenje prava i pogodnosti ispitanica nisu potvrđene razlike između ispitanica ni na jednom od skorova dimenzije bezbednosti: očuvanje reda i bezbednosti, sigurnost osuđenica, prilagođavanje osuđenica, droga i iskorišćavanje (Tabela 63).

Tabela 63. Proširena prava i pogodnosti i percepcija bezbednosti i njenih poddimenzija

Poddimenzije	Proširena prava i pogodnosti	N	M	SD	p
Očuvanje reda i bezbednost	Ne	36	2.91	0.60	.806
	Da	55	2.95	0.73	
Sigurnost osuđenica	Ne	36	2.94	0.83	.222
	Da	55	3.17	0.88	
Prilagođavanje osuđenica	Ne	36	3.53	0.95	.071
	Da	55	3.88	0.88	
Droga i iskorišćavanje	Ne	36	2.72	0.94	.833
	Da	55	2.67	1.02	
Dimenzije bezbednosti	Ne	13	2.96	0.58	.469
	Da	77	3.06	0.71	

Slične rezultate dobili smo vezano za odnos posete zatvorenica i percepcije bezbednosti i njenih poddimenzija (Tabela 64). Inače, rezultati istraživanja pokazali su da 85,6% ispitanica redovno prima posete u zavodu, što je inače i njihovo pravo zagarantovano zakonom. Međutim, ni daljom analizom, odnosno primenom Mann-Whitney testa, nismo zabeležili statistički značajne razlike između ispitanica u odnosu

na to da li primaju posetu ili ne osim na jednoj poddimenziji: prilagođavanje osuđenica.

Tabela 64. Posete osuđenicama i poddimenzije bezbednosti

Poddimenzije	Posete	N	M	SD	p
Očuvanje reda i bezbednost	Ne	13	2.79	0.50	.392
	Da	77	2.96	0.71	
Sigurnost osuđenica	Ne	13	2.93	0.55	.472
	Da	77	3.10	0.91	
Prilagođavanje osuđenica	Ne	13	3.31	0.74	.035
	Da	77	3.81	0.93	
Droga i iskorišćavanje	Ne	13	2.72	0.71	.734
	Da	77	2.68	1.03	
Dimenzije bezbednosti	Ne	13	2.88	0.36	.498
	Da	77	3.04	0.70	

p< .05 je boldirana.

Izrečene disciplinske i posebne mere i percepcija poddimenzija bezbednosti

Disciplinske mere se izricane prema 42,9% ispitanica. Najčešće izricana disciplinska mera je samica, koja je primenjena prema 27,5% osuđenica, dok je ograničenje ili zabrana raspolaganja novcem najređe izricana mera.

Primenom *t*-testa, potvrđene su statistički značajne razlike između ispitanica u odnosu na to da li su izjavile da su bile disciplinski kažnjavane ili ne i to na skorovima: očuvanje reda i bezbednosti, sigurnost osuđenica, droga i iskorišćavanje i na ukupnom skoru dimenzije bezbednosti (Tabela 65). Jedino u odnosu na poddimenziju prilagođavanje osuđenica primenom *t*-testa nisu potvrđene statistički značajne razlike između ispitanica u odnosu na to da li su bile disciplinski kažnjavane. Dakle, bezbednost u KPZ za žene, kao i njene poddimenzije, osim prilagođavanja osuđenica, značajno bolje su ocenile ispitanice kojima nije izricana disciplinska mera u odnosu na one kojima jeste.

Tabela 65. Disciplinske mere i percepcija bezbednosti i njenih poddimenzija

Poddimenzije	Disciplinska mera	N	M	SD	p
Očuvanje reda i bezbednost	Ne	52	3.11	0.67	.003
	Da	39	2.69	0.63	
Sigurnost osuđenica	Ne	52	3.25	0.84	.027
	Da	39	2.85	0.85	
Prilagođavanje osuđenica	Ne	52	3.86	0.96	.169
	Da	39	3.59	0.86	
Droga i iskorišćavanje	Ne	52	2.93	1.00	.008
	Da	39	2.38	0.89	
Dimenzije bezbednosti	Ne	52	3.20	0.68	.002
	Da	39	2.78	0.55	

$p < .05$ je boldirana.

U našem uzorku posebne mere su izrečene prema 34,5% ispitanica obuhvaćenih istraživanjem, sa rasponom od nula do najviše pet mera po ispitanici. Najčešće izricane posebne mere su smeštaj pod pojačan nadzor i testiranje na zarazne bolesti i psihoaktivne supstance, dok je smeštaj u posebno osiguranu prostoriju bez opasnih stvari najređe određivana mera.

Primenom *t*-testa, potvrđene su statistički značajne razlike između ispitanica u odnosu na to da li im je bila izrečena neka posebna mera ili ne na skorovima: očuvanje reda i bezbednosti, droga i iskorišćavanje i na ukupnom skor dimenzije bezbednosti (Tabela 66). U odnosu na poddimenziju sigurnost i prilagođavanje osuđenica primenom *t*-testa nisu potvrđene statistički značajne razlike između ispitanica u odnosu na to da li su bile izrečene posebne mere.

Dakle, ispitanice prema kojima nisu primenjivane posebne mere su značajno bolje ocenile bezbednost u zavodu u celini, kao i očuvanje reda i bezbednosti. One su dale značajno višu ocenu i na poddimenziji droga i iskorišćavanje, koja je ispod granične vrednosti, što je pozitivno, ali ipak govori u prilog tome da one značajno više nego osuđenice kojima su izricane posebne mere percipiraju postojanje droge i iskorišćavanja u zavodu, pa je ovo segment na koji treba obratiti dodatnu pažnju.

Tabela 66. Posebne mere i percepcija bezbednosti i njenih poddimenzija

Poddimenzije	Posebne mere	N	M	SD	p
Očuvanje reda i bezbednost	Da	29	2.54	0.54	.000
	Ne	55	3.09	0.67	
Sigurnost osuđenica	Da	29	2.93	0.85	.328
	Ne	55	3.12	0.82	
Prilagođavanje osuđenica	Da	29	3.57	0.85	.180
	Ne	55	3.85	0.90	
Droga i iskorišćavanje	Da	29	2.28	0.78	.009
	Ne	55	2.87	1.03	
Dimenzije bezbednosti	Da	29	2.71	0.54	.003
	Ne	55	3.15	0.66	

p< .05 je boldirana.

Diskusija

U savremenom društvu sve je veća svest o potrebi za poštovanjem ljudskih prava, uključujući i prava osuđenih lica. Evidentno je da zatvor ima značajan uticaj na živote ljudi, a istraživanja su pokazala da zatvorsko iskustvo može imati dubok i dugoročan uticaj na fizičko i mentalno zdravlje, obrazovanje, zapošljavanje i društvene veze osuđenika. Takođe, istraživanje života u zatvorima, poput istraživanja sprovedenog u okviru PrisonLIFE projekta, podrazumeva stalno rešavanje brojnih i složenih izazova, uključujući pristup zatvorskoj populaciji zbog bezbednosnih razloga, kao i brojna druga etička pitanja.

Održavanje reda i stvaranje bezbednog okruženja kako za osuđena lica, tako i za zaposlene, jedan je od glavnih zadataka zatvorske administracije. Bezbednost i red zavise od profesionalizma zaposlenih, posebno u službi obezbeđenja, ali i od harmonije u zatvoru, odnosno od međuljudskih odnosa, kako između osuđenih, tako i između osuđenih i zaposlenih. Dimenzija *bezbednosti* je jedna od determinišućih dimenzija kvaliteta zatvorskog života. Ona obuhvata nekoliko aspekata (poddimenzija) i u ovom radu su prikazani osnovni rezultati, kako ovu dimenziju sa njenim poddimenzijama sagledavaju ispitanice iz KPZ za žene u Požarevcu, jedinog ženskog zatvora u Srbiji.

Ispitanice u KPZ za žene u Požarevcu su dimenziju bezbednosti ocenile prosečnom ocenom 3.02 (SD=0.68), pri čemu je najniža prosečna ocena bila 1.59, a najviša 4.82. Drugim rečima, prosečna ocena na ovoj dimenziji je na nivou granične vrednosti, te se zaključuje da osuđenice obuhvaćene istraživanjem pokazuju relativno pozitivan stav prema ovoj dimenziji kvaliteta zatvorskog života. Međutim, istraživanje je potvrdilo postojanje značajnih razlika između četiri poddimenzije bezbednosti: značajno bolje su ocenjene poddimenzije prilagođavanja osuđenica (M=3.74) i sigurnost osuđenica (M=3.08) od očuvanja reda i bezbednosti (M=2.93) i droga i iskorišćavanje (M=2.70).

Predstavljene rezultate treba posmatrati i kroz prizmu da su ispitanice koje su bile uključene u ovo istraživanje bile u najvećem broju iz zatvorenog i poluotvorenog odeljenja (i da postoji ograničenje jer istraživanjem nisu bile obuhvaćene ispitanice iz otvorenog odeljenja), kao i da se najveći broj ispitanica bio na izdržavanju kazne zatvora zbog učinjenog krivičnog dela iz čl. 246. Krivičnog zakonika – neovlašćena proizvodnja i stavljanje u promet opojnih droga (30,8%). Uz to, primećuje se da je približno petina ispitanica učinila neki oblik krivičnog dela ubistva pa su tako teško ubistvo iz čl. 114. KZ i ubistvo iz čl. 113. KZ sledeća najzastupljenija krivična dela. Takođe treba imati u vidu da je istraživanje realizovano u periodu intenzivnih građevinskih radova koji bi početkom 2027. godine u potpunosti treba da obezbede usklađivanje faktičkog i normativnog okvira. Na normativnom nivou mišljenja smo da najviše prostora za unapređenje postoji u delu koji se odnosi na razvrstavanje osuđenih lica, pa time i osuđenica, koji utvrđuje razvrstavanje i naknadno razvrstavanje na osnovu procenjenog stepena rizika, vrste krivičnog dela, visine izrečene kazne, zdravstvenog stanja, odnosa osuđenog prema krivičnom delu, oblika krivice, ranije osuđivanosti i drugih kriterijuma utvrđenih propisom ministra nadležnog za poslove koji uređuju razvrstavanje i naknadno razvrstavanje osuđenih. Ipak, isti akt ne definiše pojam bezbednosnog rizika, niti precizira na koji način se on kvantifikuje, osim kroz primenu „nediskriminativnog“ Upitnika za procenu rizika, što bi, mišljenja smo, moralo biti predmet revizije (videti šire u: Pavlović, Radenović, Petković, 2016; Ilijić, Stevanović, Vujičić, 2024), pogotovo u delu koji se odnosi na žene kao osuđena lica.

Kako ispravno primećuju Auty i Liebling, težnja da se upravlja bezbednim zatvorom mora biti praćena postizanjem kombinacije i prožimanja dimenzija harmonije, bezbednosti i profesionalizma (Auty, Liebling, 2020; Auty, Liebling, 2024). Uz to, neophodno je uvažavanje činjenice da je za dinamiku moći između zatvorskih službenika u odnosu na žene lišene slobode, kao i odgovornost za upravljanje tom moći i autoritetom na odgovarajući način u svim situacijama, potom, za razumevanje posebne ranjivosti sa kojom se osuđenice suočavaju, naročito u vezi sa primenom disciplinskih mera, pretresa i drugih ograničenja, reakcijom na seksualno i bilo koje drugo zlostavljanje u zatvoru, nužno uspostavljanje posebnih mera za sprečavanje i borbu protiv nasilja nad zatvorenicama, bilo od strane drugih zatvorenica, bilo od zatvorskog osoblja.

ZAKLJUČAK I PREPORUKE

Žene u zatvoru u Srbiji, kao i u svetu, čine mali deo ukupne zatvoreničke populacije, ali se uočava trend stalnog rasta broja žena koje se nalaze na izdržavanju kazne lišenja slobode, što reflektuje globalni trend (Ćopić, 2024, 2024a). Pregled statističkih podataka o obimu kriminaliteta žena pokazuje da je udeo žena u strukturi prijavljenog i presuđenog kriminaliteta, uz manje oscilacije, prilično stabilan tokom protekle decenije. Međutim, kada se pogleda struktura kriminaliteta žena, uočavaju se promene: struktura kriminaliteta žena se menja u skladu sa promenama u društvu i posebno promenama u položaju žene u društvu. Iako dominira imovinski kriminalitet, koji je dosta stabilan ako se pogleda presuđeni kriminalitet, beleži se rast udela kriminaliteta povezanog s drogama u ukupnom presuđenom kriminalitetu žena, potom, pad udela krivičnih dela protiv života i tela, ali i rast udela krivičnih dela protiv braka i porodice, posebno krivičnog dela nasilje u porodici. Ove promene nisu svojstvene samo Srbiji, već su uočeni trendovi u skladu sa globalnim kretanjima, posebno kada je u pitanju kriminalitet povezan sa drogama, ali i kažnjavanje za, uslovno rečeno, lakša imovinska krivična dela. Tako je i istraživanje kvaliteta zatvorskog života u KPZ za žene pokazalo da je trećina ispitanica bila u zatvoru zbog krivičnog dela povezanog sa drogama, a po oko 25% za krivična dela protiv imovine i protiv života i tela. Takođe, proteklih godina se uočava da u strukturi kazne zatvora dominiraju kratke kazne (Ćopić, 2024a), što sve skupa doprinosi rastu broja žena u zatvoru.

Žene u Srbiji kaznu zatvora izdržavaju u Kazneno-popravnom zavodu za žene u Požarevcu, jedinoj ustanovi u koju se smeštaju žene kojima je kazna lišenja slobode izrečena za krivično delo ili prekršaj (videti više o istorijatu zavoda u: Ćopić, 2024). To nije u skladu sa Bankočim pravilima koja insistiraju na tome da se žene smeštaju u zatvore koji treba da budu u blizini mesta prebivališta ili boravišta, što treba da olakša socijalne kontakte i pripremu za izlazak na slobodu. KPZ za žene je ustanova poluotvorenog tipa, ali čiji izgled nije još uvek u potpunosti usklađen sa pozitivnim propisima. U momentu sprovođenja istraživanja kvaliteta zatvorskog života u okviru PrisonLIFE projekta, ali i pisanja ove knjige, još uvek je u toku bila rekonstrukcija zavoda. Kada rekonstrukcija bude završena, verujemo da će nakon više od dve decenije zalaganja za unapređenje položaja žena u zatvoru u Srbiji,

uslovi za život osuđenica ali i rad zaposlenih biti značajno unapređeni, što će svakako doprineti i boljoj percepciji socijalne i moralne klime u ovoj ustanovi. Međutim, treba naglasiti da, i pored izazova usled rekonstrukcije zavoda i činjenice da je deo osuđenica razmešten u druge ustanove za izvršenje kazne zatvora, izveštaji Nacionalnog preventivnog mehanizma pokazuju da se u KPZ za žene ipak beleže brojne pozitivne promene, posebno vezano za omogućavanje socijalnih kontakata osuđenica sa porodicom, posebno decom, disciplinsko kažnjavanje i bezbednost, zdravstvenu zaštitu, programe tretmana (Zaštitnik građana, 2021, 2022, 2024), što je sve važno za ukupan položaj osuđenica i njihovu percepciju socijalne i moralne klime.

Izvršenje kazne zatvora za žene je regulisano istim zakonskim i podzakonskim aktima kao i za muškarce, dakle, pozitivni propisi kojima se reguliše izvršenje kazne lišenja slobode su rodno neutralni. Ono što se uočava je ukazivanje samo na posebne potrebe žena i njihovo zadovoljavanje kada su u pitanju osuđenice koje su u drugom stanju i/ili koje se porode tokom boravka u zatvoru, dakle, vezano za majčinstvo. U ostalim segmentima nema posebnih pravila, iako na to upućuju Bankočka pravila, pa se čini da bi neke oblasti koje su specifične za žene, poput zdravstvene zaštite, posebno reproduktivnog zdravlja, tretmana za žene sa iskustvom prethodne nasilne viktimizacije, pomoći i podrške za osuđenice i slično, mogle da budu regulisane i nekim posebnim podzakonskim aktom. Time bi se osiguralo rodno osetljivo postupanje prema osuđenicama i bolji odgovor na specifične potrebe koje se razlikuju od potrebe i zahteva muške zatvorske populacije, a koje proizilaze iz specifičnosti puteva žena u kriminalitet i njihovog ukupnog položaja u društvu.

Pozitivna moralna i socijalna klima u zatvoru doprinosi humanizaciji kazne zatvora i unapređenju kvaliteta zatvorskog života, a time i umanjivanju negativnih efekata zatvorskih deprivacija (Ilijić, Stevanović, Vujičić, 2024). Ali, u veoma kompleksnom zatvorskom sistemu, u kome postoje brojne različitosti između osuđenih lica (starosne, obrazovne, psihološke, socijalne, kulturološke i slično), ali i predrasude i stereotipi na strani zaposlenih, uspostavljanje pozitivne socijalne klime nije lak zadatak, ali nije ni nemoguć. Upravo tome služe i istraživanja kvaliteta zatvorskog života, koja treba da ukažu na izazove i ukažu na pravce potrebnih reformi.

Kvalitet zatvorskog života predstavlja jedan od glavnih faktora zatvorske transformacije osuđenih lica i njihove uspešne reintegracije (Ćopić, Stevanović, Vujičić, 2024). Socijalna klima, a time i kvalitet zatvorskog života pozitivno utiče na mentalno zdravlje i dobrobit osuđenica, njihovo ponašanje, podstiče motivaciju i aktivno uključivanje u tretman, povećava osećaj zadovoljstva, unapređuje odnose sa zaposlenima, umanjuje mogućnost za konflikte, nereda i nasilje (više o tome u: Auty, Liebling, 2024). Međutim, ovaj koncept nije definisan međunarodnim dokumentima, uključujući Bankočka pravila. Pa ipak, Bankočka pravila postavljaju principe i standarde za postupanje sa osuđenima koji su usmereni na poboljšanje njihovog ukupnog položaja u zatvoru, zatvorske socijalne klime i uspostavljanje praksi koje mogu umanjiti negativne posledice zatvaranja i biti od značaja za percipiranje kvaliteta zatvorskog života.

Kako su pokazala ranija istraživanja, socijalna klima u zatvoru predstavlja subjektivnu procenu zatvorskog okruženja, koja zavisi od karakteristika ustanove i individualnih karakteristika i iskustava osuđenih lica (van Ginneken, Nieuwbeerta, 2020). Ono što svaki zatvor čini jedinstvenim je upravo odnos zaposlenih prema osuđenim licima, percipiranje zatvorskog okruženja kao podržavajućeg, organizacija aktivnosti i osećaj sigurnosti i bezbednosti (Liebling, 2011; Auty, Liebling, 2020; Tonkin, 2016; Ilijić, Milićević, Pavićević, 2022). Pri tome je socijalna klima jedinstvena za svaki zatvor, što se uočava i u KPZ za žene u Požarevcu.

Za bezbedno i legitimno funkcionisanje zatvora neophodno je da se postigne sinergija tri ključne dimenzije: harmonije, profesionalizma i bezbednosti (Auty, Liebling, 2024). Kako ističe Liebling (2011a), profesionalizam zaposlenih i legitimnost praksi oblikuju odnose između zaposlenih i osuđenih lica; to, pak, utiče na percepciju bezbednosti, što, sve skupa, doprinosi harmoniji, dobrobiti, razvoju i blagostanju osuđenica, a time i uspehu tretmana i reintegracije. Upravo zato su u fokusu istraživanja koje je analizirano u ovoj knjizi bile ove tri dimenzije kvaliteta zatvorskog života.

Istraživanje je pokazalo da su osuđenice obuhvaćene uzorkom ocenile ukupan kvalitet zatvorskog života relativno nisko: prosečna ocena iznosi $M=3.53$ i niža je od prosečne ocene na nivou celog uzorka istraživanja kvaliteta zatvorskog života u Srbiji, koja je iznosila 4.41 (Ćopić, Stevanović, Vujičić, 2024). Uprkos tome, kada se posmatraju

dimenzije kvaliteta zatvorskog života, podaci su pokazali da osuđenice imaju relativno pozitivno iskustvo u pogledu uslova života u zavodu i socijalnih kontakata sa porodicom ($M=3.15$). Relativno pozitivno iskustvo imaju i sa harmonijom, odnosno sa zatvorskim okruženjem, međusobnim odnosima i tretmanom ($M=3.00$) i bezbednošću ($M=3.02$), iako su obe dimenzije ocenjene prosečnim ocenama koje su na nivou granične vrednosti, što ostavlja prostora za unapređenje. Najzad, podaci su pokazali da ispitane osuđenice imaju relativno negativno iskustvo u pogledu dobrobiti i razvoja ($M=2.85$) i profesionalizma ($M=2.76$), koje su ocenjene prosečnim ocenama koje su ispod granične vrednosti, pa na njih treba obratiti posebnu pažnju.

Za unapređenje ukupnog položaja žena u zatvoru neophodan je holistički, rodno senzitivni pristup zasnovan na snagama i kapacitetima osuđenica, kao i bavljenje svim aspektima kvaliteta zatvorskog života u njihovoj celovitosti, jer se oni preklapaju i prožimaju (Ćopić, Stevanović, Vujičić, 2024; Stevanović, 2025), i tek svi skupa mere socijalnu klimu u zatvoru (Bosma i dr., 2020). To, između ostalog, zahteva pristup koji uključuje posmatranje osuđenica kao individua i to u njihovoj ukupnosti, u smislu izazova, snaga, talenata, dobrobiti, protektivnih faktora i slično (Ronel, Segev, 2014: 1393), kao i posmatranje života osuđenica u kontinuumu, odnosno, uzimanje u obzir svih aspekata života osuđenih žena pre, tokom i nakon izlaska iz zatvora (Nikolić-Ristanović, Ćopić, 2015). Takvo postupanje može da doprinese boljem razumevanju puteva žena u kriminalitet i njihovih potreba, te prilagođavanja programa tretmana, što treba da osigura transformaciju žena i da omogući pozitivnu i konstruktivnu budućnost (Batrićević i dr., 2023). Da bi se to postiglo, potrebno je raditi na daljem razvijanju rodno osetljivog pristupa u radu sa osuđenicama (Milićević i dr., 2024). To, sa jedne strane, podrazumeva prilagođavanje programa tretmana i postpenalnog prihvata osuđenicama, uzimajući u obzir njihove specifične potrebe koje su povezane sa putevima koji žene vode u kriminalitet i položajem u društvu. Sa druge strane, rodno osetljiv pristup podrazumeva i pružanje adekvatne psihološke ali i druge pomoći i podrške osuđenicama i veći stepen brige, poštovanja i uvažavanja njihovih potreba, različitosti i slično. To može da olakša otvorenost osuđenica i omogući intenzivniji korektivni rad. Povezana sa tim je i potreba za stalnim unapređenjem međuljudskih odnosa (između osuđenica i osuđenica i zaposlenih u svim stručnim službama, posebno zaposlenih u službi za tretman i službi

obezbeđenja), negovanjem odnosa poverenja, međusobnog poštovanja i digniteta u kontekstu dobrobiti koja se pojavljuje kao značajna dimenzija kvaliteta života u zatvoru i nakon zatvora (Ilijić, Pavićević, Milićević, 2024).

Preduslov za to je smanjenje opterećenja zaposlenih u KPZ zavodu za žene, što se može postići na dva načina. Prvo, smanjenjem broja žena u zatvoru putem šire primene alternativnih krivičnih sankcija, posebno u slučaju kratkih kazni zatvora (do dve, a posebno do jedne godine zatvora koje dominiraju u strukturi kazne zatvora) (Čopić, 2024a). Manji broj osuđenica u KPZ za žene bi doprineo boljem poštovanju njihovih prava, olakšao bi sprovođenje tretmana, unapredio socijalnu klimu i percepciju kvaliteta zatvorskog života. Šira primena alternativnih sankcija, koju sugerišu i Bankočka pravila, bi značajno umanjila negativne efekte zatvaranja, omogućila bi ostanak žena u sredini u kojoj žive, brigu o porodici, posebno deci, te smanjila stigmatizaciju, što sve skupa olakšava reintegraciju i povećava šanse za odustajanje od daljeg kriminalnog ponašanja.

Drugo, kako bi se smanjila opterećenost zaposlenih potrebno je raditi na povećanju broja zaposlenih, posebno u službi za tretman i službi obezbeđenja, i definisanju optimalnog broja osuđenica po jednom vaspitaču. Preopterećenost zaposlenih u službi za tretman se negativno reflektuje na kvalitet njihovog rada, što, između ostalog, negativno utiče na percepciju profesionalizma od strane osuđenih lica i umanjuje percepciju kvaliteta zatvorskog života. S tim u vezi je i potreba stalnog rada na jačanju kapaciteta zaposlenih u stručnim službama u KPZ za žene kroz kontinuirane obuke za sve zaposlene u cilju unapređenja profesionalizma stručnih službi, ali i obezbeđivanja humanog i pravičnog postupanja prema osuđenicama. Važno je raditi i na obezbeđivanju podrške profesionalnoj komunikaciji kako bi se zadržao balans između autoritativnosti i profesionalne bliskosti u komunikaciji, uz poštovanje ličnosti osuđenih lica, njihovih vrednosti i potencijala.

Kazneno popravni zavod za žene u Požarevcu. Autor fotografija: Nikola Drndarević.
Fotografije su napravljene 2024. godine uz dozvolu Uprave za izvršenje krivičnih sankcija i
Ministarstva pravde Republike Srbije

Kazneno popravni zavod za žene u Požarevcu. Autor fotografija: Nikola Drndarević.
Fotografije su napravljene 2024. godine uz dozvolu Uprave za izvršenje krivičnih sankcija
i Ministarstva pravde Republike Srbije

SAŽETAK

Istraživanje kvaliteta zatvorskog života u KPZ za žene sprovedeno je u okviru projekta pod nazivom Procena i mogućnosti poboljšanja kvaliteta zatvorskog života osuđenih lica u Republici Srbiji: kriminološko-penološki, psihološki, sociološki, pravni i bezbednosni aspekti – PrisonLIFE projekat, koji su sprovedli Institut za kriminološka i sociološka istraživanja i Univerzitet u Beogradu-Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju, a koji je podržan od strane Fonda za nauku u okviru programa Ideje.

U fokusu PrisonLIFE projekta bio je kvalitet zatvorskog života osuđenih lica u zatvorima u Srbiji, koji utiče ne samo na njihov život u zatvoru, već i na njihov život nakon izlaska na slobodu (Milićević, Ilijić, Vujičić, 2023). PrisonLIFE projekat je osmišljen tako da pomogne u prepoznavanju i razumevanju specifičnih pojava i oblika i različitih aspekata kvaliteta života u zatvorima u Srbiji, uključujući KPZ za žene, kao i mogućnosti za redovno praćenje, procenu i unapređivanje socijalne klime u zatvorima (Drndarević, 2022).

Predmet, cilj i metod

Predmet istraživanja, čiji se nalazi iznose u ovoj knjizi, bio je kvalitet zatvorskog života osuđenih žena u Kazneno-popravnim zavodima za žene u Požarevcu. Prilikom definisanja predmeta i cilja istraživanja kvaliteta zatvorskog života u okviru PrisonLIFE projekta, pošlo se od toga da kvalitet zatvorskog života predstavlja jedan od temeljnih faktora zatvorske transformacije osuđenih lica i njihove uspešne reintegracije i da je kao takav jedinstven u svakom zatvorskom sistemu i svakoj ustanovi pojedinačno. Imajući u vidu specifičnosti konteksta izvršenja kazne zatvora kada su u pitanju osuđene žene, istraživanje je sprovedeno i u jedinom zatvoru u kome kaznu lišenja slobode izdržaju žene u Srbiji – KPZ za žene u Požarevcu.

Glavni cilj istraživanja bio je da se utvrdi kako osuđenice ocenjuju kvalitet života u zatvoru s posebnim osvrtom na kriminološko-penološki, psihološki, sociološki, pravni i bezbednosni aspekt, i to kvalitet zatvorskog života ukupno i tri dimenzije ovog koncepta posebno: profesionalizam, harmonija i bezbednost. Istraživanje je obuhvatilo i razlike u doživljaju kvaliteta zatvorskog života, ukupno i u okviru tri

posmatrane dimenzije, od strane osuđenica u odnosu na sociodemografske, kriminološke i penološke karakteristike. Polazeći od toga, u delu istraživanja čiji nalazi se iznose i analiziraju u ovoj knjizi, fokus je bio na sledećim posebnim istraživačkim pitanjima:

1. Kako ispitanice ocenjuju kvalitet zatvorskog života?
2. Koje su razlike u pogledu procene kvaliteta zatvorskog života ispitanica posmatrano prema ispitivanim dimenzijama na nivou celog uzorka osuđenih žena, odnosno, koje dimenzije su ocenjene višom a koje nižom ocenom?
3. Kako osuđenice ocenjuju dimenziju profesionalizma i da li postoje razlike u proceni ove dimenzije posmatramo prema socio-demografskim, kriminološkim i penološkim karakteristikama ispitanica?
4. Kako osuđenice ocenjuju dimenziju harmonije i da li postoje razlike u proceni ove dimenzije posmatramo prema socio-demografskim, kriminološkim i penološkim karakteristikama ispitanica?
5. Kako osuđenice ocenjuju bezbednosti i da li postoje razlike u proceni ove dimenzije posmatramo prema socio-demografskim, kriminološkim i penološkim karakteristikama ispitanica?

Podaci su prikupljeni putem ispitivanja, primernom ankete.¹⁶ Za prikupljanje podataka korišćen je upitnik pod nazivom *Merenje kvaliteta zatvorskog života* (eng. Measuring the Quality of Prison Life – MQPL) (Liebling, Hulley, Crewe, 2012), i to adaptirana verzija na srpskom jeziku (Međedović, Drndarević, Milićević, 2024; Milićević, Ilijić, Vujičić, 2024).

Kako bi se ispitao i predstavio kvalitet zatvorskog života osuđenica u KPZ za žene, odabrano je pet glavnih dimenzija upitnika MQPL: dimenzija *harmonije*, dimenzija *profesionalizma*, dimenzija *bezbednosti*, dimenzija *uslovi života u zatvoru i kontakt sa porodicom* i dimenzija *dobrobiti, blagostanja i razvoja*. Svaka dimenzija se odnosi na različite aspekte zatvorskog života, a ispitane su preko 126 tvrdnji za koje su ispitanice zamoljene da daju odgovore na skali od 1 do 5. Za potrebe ovog istraživanja, uključena je procena ukupnog kvaliteta zatvorskog života na skali od 1 do 10. Jedan deo podataka o sociodemografskim,

¹⁶ Za bazu podataka videti: Milićević i dr., 2024.

kriminološkim i penološkim karakteristikama ispitanica prikupljen je iz pravnosnažnih sudskih odluka koje su osnov izvršenja kazne zatvora i dosijea osuđenica sa pripadajućom dokumentacijom.

Podaci su prikupljeni u KPZ za žene u Požarevcu, u periodu od maja 2022. do januara 2023. godine. Učešće osuđenica u istraživanju je bilo dobrovoljno i anonimno, zasnovano na informisanom pristanku ispitanica.

Za obradu podataka su korišćene odgovarajuće metode deskriptivne i inferencijalne statistike. Analiza i obrada podataka vršene su pomoću paketa namenjenog statističkoj obradi podataka (Statistical Package for the Social Sciences – SPSSSTM for Windows, version 23.0, 2015). Za sve statističke analize je zadat α nivo od 0,05. Dobijeni rezultati su prikazani tabelarno i grafički.

Uzorak

Studija o kvalitetu života žena u zatvoru je sprovedena na uzorku od 91 žene koje su u momentu istraživanja izdržavale kaznu zatvora u KPZ za žene u Požarevcu, što je činilo približno 40% populacije osuđenica u toj ustanovi u momentu ispitivanja. Prosečna starost ispitanica je 39,77 godina ($SD = 10,71$) pri čemu je najmlađa imala 21, a najstarija 74 godine. Prebivalište u gradu ima 88,9%, a na selu 11,1% ispitanica. Približno polovina osuđenica živi u braku ili vanbračnoj zajednici, nakon čega slede one koje žive same. Udovice su činile 7,9% uzorka. Približno 70% osuđenica su majke, najčešće imaju dvoje dece. Bez osnovnoškolskog obrazovanja (nisu išle u školu ili nepotpuna osnovna škola) je 8,8% osuđenica. Iako su ispitanice najčešće završile srednju školu, zapaža se da u uzorku ima približno 17% osuđenica sa završenom visokom školom ili fakultetom.

U trenutku sprovođenja istraživanja, osuđenice su se nalazile na izdržavanju kazne zatvora zbog učinjenog krivičnog dela bez elemenata nasilja - 58,9%, dok je 41,1% učinilo neko od krivičnih dela koja se mogu okarakterisati kao nasilna. Krivična dela protiv zdravlja ljudi su najzastupljenija u strukturi svih izvršenih krivičnih dela, sa udelom od oko 33%, nakon čega slede krivična dela protiv života i tela i krivična dela protiv imovine. Prosečna dužina kazne zatvora je nešto viša od šest godina - 75,34 meseci ($SD = 87,82$) najkraća kazna dva meseca, najduža četrdeset godina zatvora. Uočava se da trećina ispitanica izdržava kaznu

zatvora u trajanju od tri do pet godina, dok ih je 40% pravnosnažno osuđeno na kaznu zatvora od preko pet godina. Više od dve trećine ispitanica je ranije osuđivano, dok je svega 18% ranije izdržavalo kaznu zatvoru. U trenutku prikupljanja podataka, najveći deo osuđenica (74,4%) je bio razvrstan u zatvoreni deo zavoda.

Glavni nalazi istraživanja

Za bezbedno i legitimno funkcionisanje zatvora neophodno je da se postigne sinergija tri ključne dimenzije: harmonije, profesionalizma i bezbednosti (Auty, Liebling, 2024). Kako ističe Liebling (2011a), profesionalizam zaposlenih i legitimnost praksi oblikuju odnose između zaposlenih i osuđenih lica; to, pak, utiče na percepciju bezbednosti, što, sve skupa, doprinosi dobrobiti, razvoju i blagostanju osuđenica, a time i uspehu tretmana i reintegracije. Upravo zato su u fokusu istraživanja koje je analizirano u ovoj knjizi bile ove tri dimenzije kvaliteta zatvorskog života.

Istraživanje je pokazalo da su osuđenice obuhvaćene uzorkom ocenile ukupan kvalitet zatvorskog života relativno nisko: prosečna ocena iznosi $M=3,53$ i niža je od prosečne ocene na nivou celog uzorka istraživanja kvaliteta zatvorskog života u Srbiji, koja je iznosila 4,41 (Ćopić, Stevanović, Vujičić, 2024). Uprkos tome, kada se posmatraju dimenzije kvaliteta zatvorskog života, podaci su pokazali da osuđenice imaju relativno pozitivno iskustvo u pogledu uslova života u zavodu i socijalnih kontakata sa porodicom ($M=3.15$).

Relativno pozitivno iskustvo imaju i sa harmonijom, odnosno sa zatvorskim okruženjem, međusobnim odnosima i tretmanom ($M=3.00$) i bezbednošću ($M=3.02$), iako su obe dimenzije ocenjene prosečnim ocenama koje su na nivou granične vrednosti, dakle, ostavljaju prostora za unapređenje. Najzad, podaci su pokazali da ispitanice osuđenice imaju relativno negativno iskustvo u pogledu dobrobiti i razvoja ($M=2.85$) i profesionalizma ($M=2.76$), koje su ocenjene prosečnim ocenama koje su ispod granične vrednosti, pa na njih treba obratiti posebnu pažnju.

Harmonija

Ispitanice u KPZ za žene u Požarevcu su dimenziju harmonije ocenile prosečnom ocenom $M=3.00$ ($SD=0.82$), pri čemu je najniža prosečna ocena bila 1.20, a najviša 4.74. Drugim rečima, prosečna ocena na ovoj dimenziji je na nivou granične vrednosti, te se zaključuje da osuđenice obuhvaćene istraživanjem pokazuju umereno pozitivan stav prema ovoj dimenziji kvaliteta zatvorskog života.

Istraživanje kvaliteta zatvorskog života potvrdilo je postojanje značajnih razlika između sedam poddimenzija harmonije: značajno bolje su ocenjene poddimenzije poštovanje i ljubaznost ($M=3.21$), humanost ($M=3.16$), odnos zaposlenih prema osuđenicama ($M=3.13$) i pomoć i podrška ($M=3.01$) u odnosu na poddimenziju dolazak u zatvor ($M=2.72$) (Batrićević i dr., 2023). Najnižom prosečnom ocenom ocenjena je poddimenzija pristojnost ($M=2.63$), dok se ocena poddimenzije briga o ranjivim grupama nalazi na nivou granične vrednosti ($M=2.90$).

Tip kriminaliteta i vrsta krivičnog dela ne bi mogli da se posmatraju kao faktor koji utiče na to kako će osuđenice percipirati kvalitet života u zatvoru, što je u skladu sa nalazima istraživanja i u muškim kazneno-popravnim zavodima koji su bili obuhvaćeni istraživanjem u okviru PrisonLIFE projekta (Ćopić, Stevanović, Vujičić, 2024). Isto tako, ne beleži se statistički značajna razlika u percepciji dimenzije harmonije ni prema dužini kazne. Prethodno iskustvo boravka u zatvoru (penološki povrat) značajno snižava percepciju svih aspekata tretmana i zatvorskog okruženja, osim poddimenzije dolazak u zatvor, koji je ženama stresan bez obzira na prethodno iskustvo zatvaranja. Iako nije utvrđena statistički značajna razlika u percepciji dimenzije harmonije između ispitanih osuđenica prema odeljenju u koje su razvrstane, ipak se primećuje da je prosečna ocena koju su dale osuđenice razvrstane u poluotvoreno odeljenje ($M=3.24$) viša u odnosu na prosečnu ocenu koju su dale osuđenice u zatvorenom odeljenju ($M=2.85$). Uz to, ispitanice koje su razvrstane u zatvoreno odeljenje imaju negativnije iskustvo u pogledu pristojnosti i brige o ranjivim grupama u odnosu na one koje su razvrstane u poluotvoreno odeljenje. Disciplinsko kažnjavanje i izricanje posebnih mera snižava percepciju harmonije u zatvoru za žene. Sa druge strane, korišćenje proširenih prava i prijem poseta ne utiču značajno na percepciju dimenzije harmonije.

Profesionalizam

Rezultati istraživanja su pokazali da osuđenice profesionalizam relativno negativno ocenjuju ($M=2.76$; $SD=0.86$), pri čemu je najniža prosečna ocena bila 1.00, a najviša 4.86. Kada se sagledaju poddimenzije, jedino je na profesionalizmu zaposlenih iskazano relativno pozitivno iskustvo osuđenica ($M=3.11$; $SD=1.01$), dok je opravdanost birokratije najlošije ocenjena ($M=2.52$; $SD=0.83$). Slično opravdanosti birokratije, ispitanice su iskazale relativno negativno iskustvo i na preostale dve poddimenzije: pravičnost i organizacija i doslednost.

Starije ispitanice su značajnije bolje ocenile profesionalizam od onih iz mlađih starosnih kategorija. U pogledu obrazovnog statusa se primećuje da su osuđenice sa završenom srednjom školom nižim skorovima ocenile ovu dimenziju. Penološke povratnice su značajnije lošije percipirale dimenziju profesionalizma od onih koje su prvi put na izdržavanju kazne zatvora. Prisustvo medicinskih mera bezbednosti, takođe negativno utiče na doživljaj posmatrane dimenzije. Tip odeljenja se reflektuje na doživljaj kvaliteta života u zatvoru pa tako ispitanice iz poluotvorenih odeljenja bolje ocenjuju dimenziju profesionalizma. One kojima su izricane disciplinske i posebne mere, značajno nižim ocenama su ocenile profesionalizam, od onih osuđenica koje nisu imale problema sa vladanjem.

Sa druge strane, u našem istraživanju nisu potvrđene statistički značajne razlike u oceni profesionalizma i njegovih poddimenzija u poređenju sa tipom krivičnog dela, grupom krivičnih dela i dužinom izrečene kazne zatvora. Nisu potvrđene statistički značajne razlike ni u oceni dimenzije profesionalizma i njenih poddimenzija u poređenju sa radnim angažovanjem tokom izvršenja kazne, korišćenjem proširenih prava i pogodnosti i prijemom poseta.

Najzad, rezultati su pokazali da je važnost, tj. značaj podrške vaspitača, službe obezbeđenja, zdravstvenog radnika i sveštenog lica u zatvoru statistički značajno povezana sa profesionalizmom, što nije slučaj sa podrškom osoba koje se nalaze izvan sistema.

Bezbednost

Ispitanice u KPZ za žene u Požarevcu su dimenziju bezbednosti ocenile prosečnom ocenom $M=3.02$ ($SD=0.68$), pri čemu je najniža prosečna ocena bila 1.59, a najviša 4.82. Drugim rečima, prosečna ocena na ovoj dimenziji je na nivou granične vrednosti, te se zaključuje da osuđenice obuhvaćene istraživanjem pokazuju relativno pozitivan stav i prema ovoj dimenziji kvaliteta zatvorskog života. Međutim, istraživanje je potvrdilo postojanje značajnih razlika između četiri poddimenzije bezbednosti: značajno bolje su ocenjene poddimenzije sigurnost osuđenica ($M=3.08$) i prilagođavanja osuđenica ($M=3.74$), od očuvanja reda i bezbednosti ($M=2.93$) i droga i iskorišćavanja ($M=2.70$).

Istraživanjem nisu potvrđene statistički značajne razlike u percepciji dimenzije bezbednosti i njenih poddimenzija između ispitanica u odnosu na tip kriminaliteta, vrstu krivičnog dela i dužinu kazne zatvora. Nalazi do kojih se došlo su pokazali da postoje statistički značajne razlike između ispitanica s obzirom na to u koje su odeljenje zavoda razvrstane, zatvoreno ili poluotvoreno, na tri poddimenzije bezbednosti: očuvanje reda i bezbednosti, sigurnost osuđenica i prilagođavanje osuđenica i na ukupnom skoru dimenzije bezbednosti. Istraživanjem nije utvrđeno postojanje statistički značajne razlike u percepciji bezbednosti i njenih poddimenzija između osuđenica u odnosu na korišćenje prava i pogodnosti i prijem poseta. Najzad, disciplinsko kažnjavanje i izricanje posebnih mera snižava percepciju bezbednosti u zatvoru za žene.

Zaključak i preporuke

Za unapređenje ukupnog položaja žena u zatvoru neophodan je holistički, rodno senzitivan pristup zasnovan na snagama i kapacitetima osuđenica, kao i bavljenje svim aspektima kvaliteta zatvorskog života u njihovoj celovitosti, jer se oni preklapaju i prožimaju (Ćopić, Stevanović, Vujičić, 2024), i tek svi skupa mere socijalnu klimu u zatvoru (Bosma i dr., 2020). To, između ostalog, zahteva pristup koji uključuje posmatranje osuđenica kao individua i to u njihovoj ukupnosti, u smislu izazova, snaga, talenata, dobrobiti, protektivnih faktora i slično (Ronel, Segev, 2014: 1393), kao i posmatranje života osuđenica u kontinuumu, odnosno, uzimanje u obzir svih aspekata života osuđenih žena pre, tokom i nakon izlaska iz zatvora (Nikolić-Ristanović, Ćopić, 2015). Takvo postupanje može da doprinese boljem razumevanju puteva žena u kriminalitet i njihovih potreba, te prilagođavanja programa tretmana, što treba da osigura transformaciju žena i da omogući pozitivnu i konstruktivnu budućnost (Batrićević i dr., 2023). Da bi se to postiglo, potrebno je raditi na daljem razvijanju rodno osetljivog pristupa u radu sa osuđenicama (Milićević i dr., 2024). To, sa jedne strane, podrazumeva prilagođavanje programa tretmana i postpenalnog prihvata osuđenicama, uzimajući u obzir njihove specifične potrebe koje su povezane sa putevima koji žene vode u kriminalitet i položajem u društvu. Sa druge strane, rodno osetljiv pristup podrazumeva i pružanje adekvatne psihološke ali i druge pomoći i podrške osuđenicama i većem stepenu brige, poštovanja i uvažavanja njihovih potreba, različitosti i slično. To može da olakša otvorenost osuđenica i omogući intenzivniji korektivni rad. Povezano sa tim je i potreba za stalnim unapređenjem međuljudskih odnosa (između osuđenica i osuđenica i zaposlenih u svim stručnim službama, posebno zaposlenih u službi za tretman i službi obezbeđenja), negovanjem odnosa poverenja, međusobnog poštovanja i digniteta u kontekstu dobrobiti koja se pojavljuje kao značajna dimenzija kvaliteta života u zatvoru i nakon zatvora (Ilijić, Pavićević, Milićević, 2024).

Preduslov za to je smanjenje opterećenja zaposlenih u KPZ zavodu za žene, što se može postići na dva načina. Prvo, smanjenjem broja žena u zatvoru putem šire primene alternativnih krivičnih sankcija, posebno u slučaju kratkih kazni zatvora (do dve, a posebno do jedne godine zatvora koje dominiraju u strukturi kazne zatvora) (Ćopić, 2024a). Manji broj

osuđenica u KPZ za žene bi doprineo boljem poštovanju njihovih prava, olakšao bi sprovođenje tretmana, unapredio socijalnu klimu i percepciju kvaliteta zatvorskog života osuđenih. Šira primena alternativnih sankcija, koju sugerišu i Bankočka pravila, bi značajno umanjila negativne efekte zatvaranja, omogućila bi ostanak žena u sredini u kojoj žive, brigu o porodici, posebno deci, te smanjila stigmatizaciju, što sve skupa olakšava reintegraciju i povećava šanse za odustajanje od daljeg kriminalnog ponašanja. Drugo, kako bi se smanjila opterećenost zaposlenih potrebno je raditi na povećanju broja zaposlenih, posebno u službi za tretman i službi obezbeđenja, i definisanju optimalnog broja osuđenica po jednom vaspitaču. Preopterećenost zaposlenih u službi za tretman se negativno reflektuje na kvalitet njihovog rada, što, između ostalog, negativno utiče na percepciju profesionalizma od strane osuđenih lica i umanjuje percepciju kvaliteta zatvorskog života. S tim u vezi je i potreba stalnog rada na jačanju kapaciteta zaposlenih u stručnim službama u KPZ za žene kroz kontinuirane obuke za sve zaposlene u cilju unapređenja profesionalizma stručnih službi, ali i obezbeđivanja humanog i pravičnog postupanja prema osuđenicama. Važno je raditi i na obezbeđivanju podrške profesionalnoj komunikaciji kako bi se zadržao balans između autoritativnosti i profesionalne bliskosti u komunikaciji, uz poštovanje ličnosti osuđenih lica, njihovih vrednosti i potencijala.

EXECUTIVE SUMMARY

The research into the quality of prison life in the Correctional Institution for Women in Požarevac was carried out as part of the project entitled *Assessment and possibilities for improving the quality of prison life of prisoners in the Republic of Serbia: Criminological-penological, psychological, sociological, legal and security aspects – PrisonLIFE project*, implemented by the Institute of Criminological and Sociological Research and the University in Belgrade - Faculty of Special Education and Rehabilitation, and supported by the Science Fund within the Ideas programme.

The focus of the PrisonLIFE project was on the quality of prison life of convicted persons in Serbian prisons, which affects not only their life in prison, but also their life after release (Milićević, Ilijić, Vujičić, 2023). The PrisonLIFE project was designed to help in identifying and understanding of specific manifestations and various aspects of the quality of life in Serbian prisons, including the Correctional Institution for Women in Požarevac, as well as the opportunities for regular monitoring, assessment and improvement of the social climate in prisons (Drndarević, 2022).

Subject, aim and method

The subject of the research, the findings of which are presented in this book, was the quality of prison life of female prisoners in the Correctional Institution for Women in Požarevac. In defining the subject and objective of the research on the quality of prison life within the PrisonLIFE project, it was assumed that the quality of prison life is one of the fundamental factors in the prison transformation of convicted individuals and their successful reintegration, and that, as such, it is unique in every prison system and institution individually. Given the specific context of the execution of prison sentences for female prisoners, the research was conducted in the only prison in Serbia where women serve their sentences – the Correctional Institution for Women in Požarevac.

The main aim of the research was to determine how the female prisoners assess the quality of life in prison, with special focus on criminological-penological, psychological, sociological, legal, and security

aspects, including the overall quality of prison life and three specific dimensions of this concept: professionalism, harmony, and security. The research also included differences in the prisoners' perception of the quality of prison life, both overall and within the three observed dimensions, based on the sociodemographic, criminological, and penological characteristics of the prisoners. Based on this, the part of the research presented and analysed in this book focused on the following specific research questions:

1. How do the respondents rate the quality of prison life?
2. What are the differences in terms of the ratings of the quality of prison life by the respondents, observed according to the examined dimensions at the level of the entire sample of convicted women, i.e., which dimensions were rated higher and which were rated lower?
3. How do the prisoners rate the dimension of professionalism, and are there differences in the rating of this dimension based on the sociodemographic, criminological, and penological characteristics of the respondents?
4. How do the prisoners rate the dimension of harmony, and are there differences in the rating of this dimension based on the sociodemographic, criminological, and penological characteristics of the respondents?
5. How do the prisoners rate the dimension of security, and are there differences in the rating of this dimension based on the sociodemographic, criminological, and penological characteristics of the respondents?

The data was collected through surveys, using an appropriate questionnaire.¹⁷ A questionnaire called *Measuring the Quality of Prison Life* (MQPL) (Liebling, Hulley, Crewe, 2012) was used to collect data, specifically an adapted version in Serbian (Međedović, Drndarević, Milićević, 2024; Milićević, Ilijić, Vujičić, 2024).

To examine and present the quality of prison life for female prisoners in the Correctional Institution for Women, five main dimensions from the MQPL questionnaire were selected: *harmony*

¹⁷ For the database please see Milićević i dr., 2024.

dimensions, professionalism dimensions, security dimensions, conditions and family contact dimensions, and well-being and development dimensions. Each dimension refers to different aspects of prison life, and the prisoners were asked to indicate their level of agreement with each of 126 statements on a scale of 1 to 5. For the purposes of this research, rating of the overall quality of prison life on a scale of 1 to 10 was included. Part of the data on the socio-demographic, criminological and penological characteristics of the respondents was collected from legally binding court decisions that are the basis for the enforcement of prison sentences and from the prisoner files with associated documentation.

Data was collected in the Correctional Institution for Women in Požarevac between May 2022 and January 2023. Participation in the survey was voluntary and anonymous, based on the informed consent of the respondents.

Appropriate methods of descriptive and inferential statistics were used to process the data. Data analysis and processing were performed using a package intended for statistical data processing (Statistical Package for the Social Sciences – SPSSSTM for Windows, version 23.0, 2015). A significance level (α) of 0.05 was set for all statistical analyses. The obtained results were presented in both tabular and graphical form.

Sample

The study on the quality of life of women in prison was conducted on a sample of 91 women who, at the time of the research, were serving prison sentences in the Correctional Institution for Women in Požarevac, which made up approximately 40 percent of the female prisoner population in that institution at the time of the study. The average age of the respondents was 39.77 years (SD=10.71), with the youngest being 21 and the oldest 74 years old. However, 88.9 percent of the respondents resided in urban areas, while 11.1 percent lived in rural areas. Approximately half of the prisoners were married or in a common-law relationship, followed by those who lived alone. Widows accounted for 7.9 percent of the sample. Approximately 70 percent of the participants were mothers, most of them having two children. 8.8 percent of the prisoners had no primary education (did not attend or finish primary school). Although most of the respondents had completed secondary school, approximately 17% of them had a college or

university degree. At the time of the research, the prisoners were serving prison sentences for crimes without elements of violence (58.9%), while 41.1% had committed crimes that could be characterized as violent. Crimes against public health were the most common among all committed offenses, accounting for about 33%, followed by crimes against life and body and crimes against property. The average length of the prison sentence was slightly over six years – 75.34 months (SD=87.82), with the shortest sentence being two months and the longest forty years. It was observed that one-third of the respondents were serving sentences ranging from three to five years, while 40 percent had been convicted to over five years. More than two-thirds of the respondents had been previously convicted, and only 18 percent had previously served a prison sentence. At the time of data collection, the majority of the participants (74.4%) were classified in the closed ward of the facility.

Main research findings

To operate a safe enough and legitimate prison, the synergy of three key dimensions, harmony, security and professionalism, should be achieved (Auty, Liebling, 2024). As Liebling (2011a) emphasizes, the professionalism of staff and the legitimacy of practices shape the relationships between staff and prisoners; this, in turn, influences the perception of safety, which collectively contributes to the well-being, development, and welfare of the prisoners, thereby contributing to the success of treatment and reintegration. Therefore, these three dimensions of the quality of prison life were the focus of the research analysed in this book.

The research revealed that the women prisoners included in the sample rated the overall quality of prison life (1 to 10) relatively low: the average score was $M=3.53$, which is lower than the average score for the entire sample in the study on the quality of prison life in Serbia, which was 4.41 (Ćopić, Stevanović, Vujičić, 2024). Despite this, when examining the dimensions of prison life quality, the data showed that the prisoners had relatively positive experiences in terms of the living conditions in the facility and social contact with their families ($M=3.15$). They also had relatively positive experiences regarding harmony, i.e. with the prison environment, mutual relationships, and treatment ($M=3.00$), and

security ($M=3.02$), although both dimensions were rated with average scores that were at the threshold value, indicating room for improvement. Finally, the data indicated that the surveyed prisoners had relatively negative experiences in terms of well-being and development ($M=2.85$) and professionalism ($M=2.76$), which were received average scores below the threshold value, and thus require particular attention.

Harmony

The respondents in the Correctional Institution for Women in Požarevac rated the dimension of harmony with an average score of $M=3.00$ ($SD=0.82$), with the lowest average score being 1.20 and the highest 4.74. In other words, the average rating for this dimension is at the threshold value, indicating that the women prisoners included in the study show a moderately positive attitude towards this aspect of prison life quality. Research on the quality of prison life confirmed the existence of significant differences across the seven subdimensions of harmony: the subdimensions of respect and kindness ($M=3.21$), humanity ($M=3.16$), the attitude of staff towards prisoners ($M=3.13$), and help and support ($M=3.01$) were rated significantly higher than the subdimension of arrival at the prison ($M=2.72$) (Batrićević et al., 2023). The subdimension of decency was rated the lowest with an average score of $M=2.63$, while the score for the subdimension of care for vulnerable groups was at the threshold value ($M=2.90$).

The type of criminality and the type of crime could not be seen as factors that affect how women prisoners perceive the quality of life in prison, which aligns with findings from studies conducted in male correctional facilities included in the PrisonLIFE project (Ćopić, Stevanović, Vujičić, 2024). Similarly, no statistically significant difference was found in the perception of the dimension of harmony based on the length of the sentence. Previous prison experience (penological recidivism) significantly lowers the perception of all aspects of treatment and the prison environment, except for the subdimension of arrival at the prison, which is stressful for women regardless of prior prison experience. Although no statistically significant difference was found in the perception of the dimension of harmony between the respondents according to the ward they were placed in, it is noticeable that the

average score given by women prisoners placed in the semi-open ward ($M=3.24$) was higher than the score given by women prisoners placed in the closed ward ($M=2.85$). Additionally, respondents placed in the closed ward reported more negative experiences in terms of decency and care for vulnerable groups compared to those placed in the semi-open ward. Disciplinary punishment and the imposition of special measures lower the perception of harmony in the women's prison. On the other hand, the use of extended rights and receiving visits do not significantly affect the perception of the harmony dimension.

Professionalism

The research results showed that the female prisoners rated professionalism relatively negatively ($M=2.76$; $SD=0.86$), with the lowest average rating being 1.00 and the highest 4.86. When examining the subdimensions, only the professionalism of the staff was rated relatively positively by the prisoners ($M=3.11$; $SD=1.01$), while the bureaucratic legitimacy was rated the lowest ($M=2.52$; $SD=0.83$). Similar to the bureaucratic legitimacy, the respondents also reported relatively negative experiences regarding the other two subdimensions: fairness and organisation, and consistency.

Older respondents rated professionalism significantly better than those from younger age categories. In terms of educational status, it was observed that prisoners with completed secondary education rated this dimension lower. Penological recidivists perceived the dimension of professionalism significantly worse than those who are serving a prison sentence for the first time. The presence of medical safety measures also negatively impacted the perception of the observed dimension. The type of ward affected the perception of the quality of life in prison, with respondents from semi-open wards rating the professionalism dimension more positively. Those who had been subjected to disciplinary and special measures rated professionalism significantly lower than those who did not have conduct issues.

On the other hand, our study did not confirm statistically significant differences in the rating of professionalism and its subdimensions in comparison to the type of crime, the group of crimes, or the length of the prison sentence. Statistically significant differences were also not found in the evaluation of the dimension of

professionalism and its subdimensions in comparison with work engagement during the sentence, the use of extended rights and privileges, or receiving visits.

Finally, the results showed that the importance, i.e., significance, of support from counsellors, security staff, healthcare workers, and clergy in prison was statistically significantly related to professionalism, which was not the case with support from individuals outside the system.

Security

The respondents in the Correctional Facility for Women in Požarevac rated the security dimension with an average score of $M=3.02$ ($SD=0.68$), with the lowest average score being 1.59 and the highest 4.82. In other words, the average score for this dimension is at the threshold value, and it can be concluded that the women prisoners in the study demonstrate a relatively positive attitude towards this dimension of prison life. However, the research confirmed the existence of significant differences between the four subdimensions of security: the subdimensions of security of women prisoners ($M=3.08$) and the adaptation of women prisoners ($M=3.74$) were rated significantly better than the subdimensions of policing and security ($M=2.93$) and drugs and exploitation ($M=2.70$).

The research did not confirm statistically significant differences in the perception of security dimension and its subdimensions between respondents based on the type of crime, the nature of the criminal act, and the length of the prison sentence. The findings showed that there were statistically significant differences among the respondents depending on the ward of the facility they were placed in, either closed or semi-open, on three subdimensions of security: policing and security, prisoner safety, and prisoner adaptation, as well as on the overall security dimension score. The study did not establish any statistically significant differences in the perception of security and its subdimensions based on the use of rights and privileges or receiving visits. Finally, disciplinary punishment and the imposition of special measures lowers the perception of security in the women's prison.

Conclusion and Recommendations

Improving the overall position of women in prison requires a holistic, gender-sensitive approach based on the strengths and capacities of the women prisoners, as well as addressing all aspects of the quality of prison life in their entirety, as these aspects overlap and intertwine (Ćopić, Stevanović, Vujičić, 2024) and only altogether measure the social climate in prison (Bosma et al., 2020). Among other things, this also requires an approach that includes observing women prisoners as individuals in their totality, considering their challenges, strengths, talents, well-being, protective factors, etc. (Ronel, Segev, 2014: 1393), as well as viewing their lives as a continuum, i.e., taking into account all aspects of women's lives before, during, and after their time in prison (Nikolić-Ristanović, Ćopić, 2015). This approach can contribute to a better understanding of the women's pathways to crime and their needs, as well as the adjustments to treatment programs, which should ensure the transformation of women and allow for a positive and constructive future (Batričević et al., 2023). To achieve this, it is necessary to further develop the gender-sensitive approach in working with women prisoners (Miličević et al., 2024). On one hand, this includes adapting treatment programs and post-penal reception to female prisoners, taking into account their specific needs, which are linked to their pathways to crime and their position in society. On the other hand, a gender-sensitive approach also involves providing adequate psychological and other forms of support to the women prisoners, and a greater degree of care, respect, and consideration for their needs, differences, and so on. This can facilitate the openness of women prisoners and enable more intensive correctional work. In relation to this, it is essential to continue improving interpersonal relations (among women prisoners and between women and staff in all professional services, particularly in the treatment and security services), nurturing relationships of trust, mutual respect, and dignity, within the context of well-being, which emerges as a significant dimension of quality of prison life and post-prison life (Ilijić, Pavičević, Miličević, 2024).

A prerequisite for this is reducing the workload of staff in the Correctional Institution for Women, which can be achieved in two ways. First, by reducing the number of women in prison through the wider

application of alternative criminal sanctions, especially for short sentences (up to two years, and particularly for sentences up to one year, which are predominant in the structure of prison sentences) (Ćopić, 2024a). A smaller number of women prisoners in the Correctional Institution for Women would contribute to better respect for their rights, facilitate the implementation of treatment programs, improve the social climate, and enhance the perception of the quality of prison life. The wider application of alternative sanctions, as suggested by the Bangkok Rules, would significantly reduce the negative effects of imprisonment, allow women to stay in the environment they live in, care for their families, especially children, and reduce stigmatization, all of which ease reintegration and increase the chances of abandoning further criminal behaviour. Second, to reduce staff workload, it is necessary to increase the number of staff, especially in treatment and security services, and define the optimal number of women prisoners per prison staff. The overloading of staff in the treatment service has a negative impact on the quality of their work, which, among other things, negatively affects the perception of professionalism by convicts and diminishes the perception of the quality of prison life. In this regard, there is also a need for continuous development of the staff capacity in the professional services in the Correctional Institution for Women through continuous training for all employees, aimed at improving professionalism in the professional services, as well as ensuring humane and fair treatment of women prisoners. It is also important to work on providing support for professional communication in order to maintain a balance between authoritativeness and professional closeness in communication, with respect for the personalities, values, and potential of convicts.

LITERATURA

- Acale Sánchez, M. (2019) Penal and custodial control of female criminality in Spain from a gender perspective. *Social Sciences*, 8(2), 52. <https://doi.org/10.3390/socsci8020052>
- Aebi, M. F., Cocco, E., Molnar, L., Tiago, M. M. (2022) *Prisons and prisoners in Europe 2021: Key findings of the SPACE I report*. Council of Europe and University of Lausanne.
- Augsburger, A., Neri, C., Bodenmann, P., Gravier, B., Jaquier, V., Clair, C. (2022) Assessing incarcerated women's physical and mental health status and needs in a Swiss prison: a cross-sectional study. *Health Justice*, 10(8). <https://doi.org/10.1186/s40352-022-00171-z>
- Auty, K. M., Liebling, A. (2020) Exploring the Relationship between Prison Social Climate and Reoffending. *Justice Quarterly*, 37(2), 358–381. <http://dx.doi.org/10.1080/07418825.2018.1538421>
- Auty, K. M., Liebling, A. (2024). What is a 'good enough' prison? An empirical analysis of key thresholds using prison moral quality data. *European Journal of Criminology*. 1–29.
- Balfour, G. (2018) Searching prison cells and prisoner bodies: Redacting carceral power and glimpsing gendered resistance in women's prisons. *Criminology & Criminal Justice*. 18(2), 139–155.
- Barberet, R., Jackson, C. (2017) UN Rules for the Treatment of Women Prisoners and Non-Custodial Sanctions for Women Offenders (the Bangkok Rules): A Gendered Critique. *Papers: Revista de sociologia* 102(2), DOI:[10.5565/rev/papers.2336](https://doi.org/10.5565/rev/papers.2336)
- Batić, D., Jordanova Peshevska, D., Ivanovska, T. (2024) Women in prison in the Republic of North Macedonia: health and mental health. U:

- Ćopić, S., Batrićević, A. (eds.) *Prison Environment: A Female Perspective*. Belgrade: Institute for Criminological and Sociological Research: 205-218. DOI: 10.47152/PrisonLIFE.D4.7_11
- Batrićević, A. (ur.) *Prison Environment: A Female Perspective*. Belgrade: Institute for Criminological and Sociological Research: 65-77, DOI:10.47152/PrisonLIFE.D4.7_3
- Batrićević, A., Pavićević, O., Ćopić, S., Milićević, M. (2023) Quality of Prison Life of Female Prisoners in Serbia: Key Challenges and Areas of Strength. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 74(4): 273-289.
- Bertok, E. (2024) Women in prison in Slovenia: Ig prison through time. U: Ćopić, S., Batrićević, A. (eds.) *Prison Environment: A Female Perspective*. Belgrade: Institute for Criminological and Sociological Research: 123-144. DOI: 10.47152/PrisonLIFE.D4.7_7
- Bloom, B., Owen, B., Covington, S. (2003) *Gender-Responsive Strategies: Research, Practice, and Guiding Principles for Women Offenders*. National Institute of Corrections.
- Bobić, A. C., Pavličević, P. D., Hacin, R. (2022) Prisoners' perception of treatment: A pilot study in Serbian prisons. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 73(4), 267–280.
- Bosma, A., van Ginneken, E., Palmen, H., Pasma, A., Beijersbergen, K., Nieuwbeerta, P. (2020) A New Instrument to Measure Prison Climate: The Psychometric Quality of the Prison Climate Questionnaire. *The Prison Journal*, 100(3), 355–380.
- Bucerius, S. & Haggerty, K., Dunford, D. (2021) Prison as temporary refuge: Amplifying the voices of women detained in prison. *British Journal of Criminology* 61(2), 519–537.

- Celinska, K., Siegel, J. A. (2010) Mothers in Trouble: Coping With Actual or Pending Separation From Children due to Incarceration. *The Prison Journal*, 90(4): 447-474. <https://doi.org/10.1177/0032885510382218>
- Chiclana, S., Castillo-Gualda, R., Paniagua, D., & Rodríguez-Carvajal, R. (2019). Mental health, positive affectivity and wellbeing in prison: A comparative study between young and older prisoners. *Revista Española de Sanidad Penitenciaria*, 21(3), 138–148. <https://doi.org/10.4321/S1575-06202019000300004>
- Comack, E. (2018). *Coming Back to Jail: Women, Trauma, and Criminalization*. Winnipeg: Fernndwood Publishing.
- Crewe, B., levins, A., Larmour, S. et all. (2022) Nordic penal exceptionalism: A comparative, empirical analysis. *The British Journal of Criminology*.
- Crewe, B., levins, A., Larmour, S., Laursen, J., Mjåland, K., Schliehe, A. (2023) Nordic Penal Exceptionalism: A Comparative, Empirical Analysis, *The British Journal of Criminology*, 63(2), 424–443, <https://doi.org/10.1093/bjc/azac013>
- Crewe, B., Schliehe, A., Przylylska, D. A. (2023) It causes a lot of problems': Relational ambiguities and dynamics between prisoners and staff in a women's prison. *European Journal of Criminology*, 20(3), 925–946.
- Cruz, B., Lukić, N. Strand, S. (2023) Gender Perspective of Victimization, Crime and Penal Policy. U: Vujadinović, D. et al. (eds.), *Gender-Competent Legal Education*, Springer, 467-502. https://doi.org/10.1007/978-3-031-14360-1_14
- Ćopić, S. (2024) Female convicts and imprisonment in Serbia, In: Ćopić, S., Batrićević, A. (eds.) *Prison Environment: A Female Perspective*. Belgrade: Institute for Criminological and Sociological Research: 221-242. DOI: 10.47152/PrisonLIFE.D4.7_12

- Ćopić, S. (2024a) Women Crime in Serbia and Social Response. In M. Milićević, I. Stevanović, & Lj. Ilijić (Eds.), Proceedings of the International Scientific Conference "Life in Prison: Criminological, Penological, Psychological, Sociological, Legal, Security, and Medical Issues" (pp. 143–157). Institute of Criminological and Sociological Research. <https://doi.org/10.47152/PrisonLIFE2024.08> <https://doi.org/10.47152/PrisonLIFE2024.08>
- Ćopić, S., Batrićević, A. (eds.) (2024) *Prison Environment: A Female Perspective*. Belgrade: Institute for Criminological and Sociological Research
- Ćopić, S., Nikolić-Ristanović, V. (2018) Podizanje svesti osuđenih lica o restorativnoj pravdi i žrtvama: Primer programa sprovedenog u zatvoru za žene u Srbiji. *Temida* 21(3): 385-410.
- Ćopić, S., Stevanović, I., Vujičić, N. (2024) *Kvalitet života u zatvorima u Srbiji: norma, praksa i mere unapređenja*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
- Ćopić, S., Stevanović, I., Vujičić, N. Stevanović, A. (2023) *Ekspertski izveštaj: Kvalitet zatvorskog života u Republici Srbiji*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
- Ćopić, S., Stevković, Lj. (2012) Evidentiranje podataka o nasilju u porodici i značaj međusektorske saradnje: neka strana iskustva. U: Nikolić-Ristanović, V. (ur.) *Evidentiranje kriminaliteta: iskustva iz sveta i Srbije*, Beograd: Prometej-Beograd: str. 159-176.
- Ćopić, S., Stevković, Lj., Šaćiri, B. (2012) Tretman i ostvarivanje prava osuđenica u Kaznenopopravnom zavodu za žene u Požarevcu. *Temida*, 15(4), 45–71.

- Ćopić, S., Šaćiri, B. (2012) Žene u zatvoru u Srbiji: uslovi za život osuđenica u Kaznenopopravnom zavodu za žene u Požarevcu. *Temida*, 15(4), 23–44.
- Day, A., Casey, S., Vess, J., Huisy, G. (2011). *Assessing the Social Climate of Prisons*. Report to the Criminology Research Council.
- Drndarević, N. (2022) Prikaz projekta: PrisonLIFE. *Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja* XLI(2-3), 165-168.
- Đorđević, V., Hrnčić, J. (2023) Problemi dece roditelja u zatvoru i njihova pozicija u sistemu socijalne zaštite, *Temida*, 26(3), 365-387. <https://doi.org/10.2298/TEM2303365D>
- Einat, T., Chen, G. (2012) Gossip in a Maximum Security Female Prison: An Exploratory Study, *Women & Criminal Justice*, 22(2), 108-134, <http://dx.doi.org/10.1080/08974454.2012.662122>
- Fair, H., Walmsley, R. (2022) *World female imprisonment list* (5th ed.). World Prison Brief, Institute for Crime & Justice Research. https://www.prisonstudies.org/sites/default/files/resources/downloads/world_female_imprisonment_list_5th_edition.pdf
- Flanagan, T. J. (1981). Dealing With Long-Term Confinement: Adaptive Strategies and Perspectives Among Long-Term Prisoners. *Criminal Justice and Behavior*, 8(2), 201 -222. <https://doi.org/10.1177/009385488100800206>
- Frois, C. (2017) *Female Imprisonment: An Ethnography of Everyday Life in Confinement*. London: Palgrave Macmillan.
- Gehring, K. (2016) A Direct Test of Pathways Theory. *Feminist Criminology*, 13(2): 115-137. <https://doi.org/10.1177/1557085116646195>

- Harding, R. (2014). Rehabilitation and prison social climate: Do 'What Works' rehabilitation programs work better in prisons that have a positive social climate? *Australian & New Zealand Journal of Criminology*, 47(2), 163–175.
- Heilburn, K., Dematteo, D., Fretz, R., Erickson, J., Yasuhara, K., Anumba, N. (2008) How "specific" are Gender-specific Rehabilitation needs? An Empirical Analysis, *Criminal Justice and Behavior*, 35(11), 1382-1397. DOI: 10.1177/0093854808323678
- Heimer, K., Malone, S.E., De Coster, S. (2023) Trends in Women's Incarceration Rates in US Prisons and Jails: A Tale of Inequalities, *Annual Review of Criminology*, 6: 85-106, <https://doi.org/10.1146/annurev-criminol-030421-041559>
- Hulley, S., Crewe, B., & Wright, S. (2016) Re-examining the Problems of Long-term Imprisonment. *British Journal of Criminology*, 56(4), 769–792. <https://doi.org/10.1093/bjc/azv077>
- Ilijić, L., Milićević, M., Pavićević, O. (2022). Osvrt na početke proučavanja zatvorske socijalne klime i razvoj instrumenata za procenu. *Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja*, 41(1), 75–87.
- Ilijić, Lj. (2021). Zatvorska socijalna klima: pojam, faktori i značaj zatvorske socijalne klime. *Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja*, 15(2-3), 59–76. <http://doi:10.47152/ziksi20213024>
- Ilijić, Lj. (2024) Healthcare needs and treatment of women in prison in Serbia. U: Čopić, S., Batrićević, A, (ur.) *Prison Environment: A Female Perspective*. Belgrade: Institute for Criminological and Sociological Research: 275-289. DOI: 10.47152/PrisonLIFE.D4.7_15
- Ilijić, Lj., Pavićević, O. (2019) Žene u zatvoru u Srbiji: o antagonizmu između proklamovanog položaja i prava i stvarnog stanja. U: Mirović, D. (ur.)

Pravo u funkciji razvoja društva, Pravni fakultet Univerziteta u Prištini sa privremenim sedištem u Kosovskoj Mitrovici: 137-154.

Ilijić, Lj., Pavićević, O., Milićević, M. (2024) *Well-being in Prison: The Case of Serbia*. Belgrade: Institute of Criminological and Sociological Research. DOI: 10.47152/PrisonLIFE.D4.1

Ilijić, Lj., Pavićević, O., Vujičić, N. (2025) *Socijalni i porodični kontakti osuđenika i kvalitet zatvorskog života*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.

Ilijić, Lj., Stevanović, I., Vujičić, N. (2024) Departments and treatment groups at penitentiary facilities in Serbia and evaluation of prison life quality. *Pravni zapisi*, God. XV, br. 1: 272-296. DOI 10.5937/pravzap0-50725

Jiang, S., Winfree, L. T. (2006) Social Support, gender, and inmate adjustment to prison life: Insights from a national sample. *The Prison Journal*, 86(1), 32–55.

Jovanić, G., Petrović, V., Macanović, N. (2020) Freedom deprivation in prisons of Serbia. *Journal of Investigative Psychology and Offender Profiling*, 17(2), 173-190. DOI: 10.1002/jip.1540

Jovanović, S., Batrićević, A. (2024) Treatment programmes for female prisoners in Serbia. U: Ćopić, S., Batrićević, A, (ur.) *Prison Environment: A Female Perspective*. Belgrade: Institute for Criminological and Sociological Research: 243-260. DOI: 10.47152/PrisonLIFE.D4.7_13

Konstantinović Vilić S., Kostić, M. (2006) *Penologija*. Niš: Sven.

Kostić, M., Lazarević, Lj., Mandić Maravić, V., Mitković Vončina, M., Radosavljev Kirćanski, J., Stojković, A., Videnović, M. (2019) *Studija negativnih iskustava u detinjstvu (ACE studija): Istraživanje o negativnim iskustvima u detinjstvu u Srbiji*. Beograd: UNICEF.

- Kovačević M. (2012) Položaj žena u sistemu izvršenja krivičnih sankcija prema Bangkočkim pravilima. *Temida*, 15(4), 73–88.
- Kovačević, M., Kovačević-Lepojević, M., Popović-Čitić, B., Bukvić, L. (2024) Motherhood in prison - challenges and perspectives. U: Ćopić, S.,
- Kovčo Vukadin, I., Pleško, M. (2024) Human rights of female prisoners in the Croatian prison system. U: Ćopić, S., Batrićević, A, (ur.) *Prison Environment: A Female Perspective*. Belgrade: Institute for Criminological and Sociological Research: 157-190. DOI: 10.47152/PrisonLIFE.D4.7_9
- Krabbe, M., Van Kempen, P. H. (2017) Women in prison: A transnational perspective. U: Van Kempen, P. H., Krabbe, M. (ur.) *Women in Prison. The Bangkok Rules and Beyond*. Intersentia: 3-34.
- Krivični zakonik, *Službeni glasnik RS*, br. 85/2005, 88/2005 – 107/2005 – 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014, 94/2016 i 35/2019.
- Liebling A (2009) Women in prison prefer legitimacy to sex. *British Society of Criminology Newsletter* 63, 19–23.
- Liebling, A. (2008) Incentives and earned privileges revisited: Fairness, discretion, and the quality of prison life. *Journal of Scandinavian Studies in Criminology and Crime Prevention*, 9(Suppl. 1), 25–41.
- Liebling, A. (2011) Moral performance, inhuman and degrading treatment and prison pain. *Punishment & Society*, 13 (5), 530-550.
- Liebling, A. (2011a). Distinctions and distinctiveness in the work of prison officers: Legitimacy and authority revisited. *European Journal of Criminology* 8(6), 484–499.
- Liebling, A., Hulley, S., Crewe, B. (2012). Conceptualising and measuring the quality of prison life. U: Gadd, D., Karstedt, S., Messner, S. F. (ur.) *The*

SAGE Handbook of criminological research methods. SAGE Publications Ltd., 358–372.

Liebling, A., Ludlow, A. (2016) Suicide, distress and the quality of prison life. U: Jewkes, Y., Crewe, B., Bennett, J. (ur.) *Handbook on prisons* (2nd ed.). Routledge, 224–245.

MacKenzie, D. L., Goodstein, L. (1985) Long-Term Incarceration Impacts and Characteristics of Long-Term Offenders: An Empirical Analysis. *Criminal Justice and Behavior*, 12(4), 395–414. <https://doi.org/10.1177/0093854885012004001>

Mallicoat, S. L. (2012) *Women and crime: A text reader*, Washington DC: Sage.

Mallicoat, S. L., Ireland, C. (2014) *Women and crime: The essentials*. SAGE.

Međedović, J., Drndarević, N., Milićević, M. (2024) Integrating standard and network psychometrics to assess the quality of prison life in Serbia. *Journal of Criminology*, 57(2), 240-256. <https://doi.org/10.1177/2633807623120876>

Mennicke, A., Daniels, K., Fraga Rizo, C. (2021) Suicide Completion Among Incarcerated Women, *Journal of Correctional Health Care*, 27(1): 14–22. doi: 10.1089/jchc.18.12.0070

Milićević, M. (2023) Health status of the older prison population. U: Pavlović, Z. (ur.) *Elderly People and Discrimination: Prevention and Reaction*. Belgrade, Novi Sad: Institute of Criminological and Sociological Research Vojvodina Bar Association, 419-433.

Milićević, M. (2024) From East to West: a global exploration of female prison life. U: U: Ćopić, S., Batrićević, A, (ur.) *Prison Environment: A Female Perspective*. Belgrade: Institute for Criminological and Sociological Research: 27- 48. DOI: 10.47152/PrisonLIFE.D4.7_1

- Milićević, M., Ilijić, Lj., Pavićević, O., Čopić, S., Stevanović, I., Vujičić, N., Međedović, J., Drndarević, N., Batrićević, A., & Stevanović, A. (2024) *Preporuke za unapređenje kvaliteta zatvorskog života u Srbiji: PrisonLIFE projekat*. Institut za kriminološka i sociološka istraživanja. <https://doi.org/10.47152/PrisonLIFE.Preporuke2024>
- Milićević, M., Ilijić, Lj., Vujičić, N. (2024) Cross-Cultural Adaptation and Content Validity of the Measuring the Quality of Prison Life Survey in Serbia. *Sage Open*, 14(4). <https://doi.org/10.1177/21582440241301422>
- Milićević, M., Međedović, J., Ilijić, Lj., Pavićević, O., Vujičić, N., & Drndarević, N. (2024). *Assessment and possibilities for improving the quality of prison life of prisoners in the Republic of Serbia: Criminological-penological, psychological, sociological, legal and security aspects – PrisonLIFE [Data set]*. Data Center Serbia for Social Sciences. <http://dcs.ien.bg.ac.rs/id/eprint/64>
- Milićević, M., Stevanović, I. (2024) O moralnoj i socijalnoj klimi i kvalitetu života u zatvorima: Primer PrisonLIFE projekta. U: Ljubičić, M., Ignjatović, Đ. (ur.) *Sociologija zatvaranja*. Beograd: Dosije studio: 198-220.
- Moore, L., Scraton. P. (2014) *The Incarceration of Women: Punishing Bodies, Breaking Spirits*. London: Palgrave.
- Neubacher, F., Liebling, A., Kant, D. (2021). Same problems, different concepts and language: What happens when prison climate research goes on a journey? *European Journal of Criminology*, 20(4), 1446-1463. <https://doi.org/10.1177/14773708211046196>
- Nikolić-Ristanović, V, Mrvić, N. (1992) *Društvena kontrola i kriminalitet žena*. Beograd: Draganić i Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.

- Nikolić-Ristanović, V. (2000) *Od žrtve do zatvorenice: Nasilje u porodici i kriminalitet žena*. Beograd: Viktimološko društvo Srbije, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja
- Nikolić-Ristanović, V., Čopić, S. (2015) Programs for female prisoners and positive criminology and victimology: The case of Serbia. U: Ronel, N., Segev, D. (ur.) *Positive criminology*. Routledge, Taylor & Francis Group: 319–338.
- Nikolić-Ristanović, V., Konstantinović Vilić, S. (2018) *Kriminologija*. Beograd: Izdavačko-grafičko preduzeće „Prometej“.
- Nuytiens A, Christiaens J. (2012) Female offenders' pathways to prison in Belgium. *Temida*, 15(4), 7-22.
- Nuytiens, A., Jhaes, E. (2022) When your child is your cellmate: The 'maternal pains of imprisonment' in a Belgian prison nursery. *Criminology & Criminal Justice: An International Journal*, 22(1): 132–149. <https://doi.org/10.1177/1748895820958452>
- Owen, B. Wells, J., Pollock, J. (2017) *In Search of Safety: Confronting Inequality in Women's Prisons*. Oakland, CA: California University Press.
- Pavićević, O. (2020) Kriminalizacija marginalizovanih žena. *Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja*, 39(2–3), 59–73.
- Pavićević, O. (2024) Well-being of female convicts in Serbian prisons: personal autonomy and personal development. U: Čopić, S., Batrićević, A, (ur.) *Prison Environment: A Female Perspective*. Belgrade: Institute for Criminological and Sociological Research: 261-274. DOI: 10.47152/PrisonLIFE.D4.7_14

Pavićević, O., Ilijić, Lj., Batrićević, A. (2024) *Morala i socijalna klima u zatvorima*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja. DOI: 10.47152/PrisonLIFE.D4.2

Pavićević, O., Ilijić, Lj., Milićević, M. (2023). Neoliberal Penal Policy and Prison Privatization. *Društvene i humanističke studije* 8(1(22)), 595-614.

Pavlović, Z., Radenović, Z., Petković, N. (2016) Izvršenje kazne zatvora i neki problem bezbednosti. *Vojno delo* (7), 103-113.

Penal Reform International (2022) *Global Prison Trends 2022*. Penal Reform International.

Petrović, V., Jovanić, G. (2019) Legalni i faktički aspekti zatvorske kazne prema ženama. U: Mirović, D. (ur.) *Pravo u funkciji razvoja društva*, Pravni fakultet Univerziteta u Prištini sa privremenim sedištem u Kosovskoj Mitrovici: 69-89.

Pravilnik o disciplinskom postupku prema osuđenim licima, *Službeni glasnik RS*, br. 79/2014.

Pravilnik o merama za održavanje reda i bezbednosti u zavodima za izvršenje krivičnih sankcija, *Službeni glasnik RS*, br. 55/14.

Pravilnik o tretmanu, programu postupanja, razvrstavanju i naknadnom razvrstavanju osuđenih lica, *Službeni glasnik RS*, br. 66/2015.

Pravilnikom o kućnom redu kazneno-popravnih zavoda i okružnih zatvora, *Službeni glasnik RS*, br. 110/2014.

Pravilnikom o radu osuđenog lica, *Službeni glasnik RS*, br. 55/2014.

Prost, S. G., McDonald, A., Plassmeyer, M., Middleton, J., Golder, S. (2022) Not all traumas are equal: Post-traumatic stress and quality of life among women in prison. *Women & Criminal Justice*, 32(6), 502–519.

- Prost, S. G., Panisch, L. S., Bedard, L. E. (2020) Quality of Life in Jail: Gender, Correlates, and Drivers in a Carceral Space, *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*. 64(10-11), 1156–1177.
- Protić, S. (2023) *Žensko prestupništvo: fenomenologija, teorijski pristupi i praktične implikacije*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
- Quiroga-Carrillo, A., Ferraces Otero, M.J., Lorenzo Moledo, M. (2024) Gender Discrimination in Prison: The Perception of Women Inmates and Prison Professionals. *Societies* 14(5), <https://doi.org/10.3390/soc14010005>
- Radulović, L. (2023) *(Ne)misle na Boga: Antropološka studija verskog života u zatvorima u Srbiji*. Beograd: Univerzitet u Beogradu – Filozofski fakultet, Odeljenje za etnologiju i antropologiju.
- Republički zavod za statistiku (2014) *Punoletni učinioci krivičnih dela u Republici Srbiji, 2013. – Prijave, optuženja i osude*. Bilten br. 588. Beograd: Republički zavod za statistiku.
- Republički zavod za statistiku (2015) *Punoletni učinioci krivičnih dela u Republici Srbiji, 2014. – Prijave, optuženja i osude*. Saopštenje br. LXV. Beograd: Republički zavod za statistiku.
- Republički zavod za statistiku (2016) *Punoletni učinioci krivičnih dela u Republici Srbiji, 2015. – Prijave, optuženja i osude*. Bilten br. 617. Beograd: Republički zavod za statistiku.
- Republički zavod za statistiku (2017) *Punoletni učinioci krivičnih dela u Republici Srbiji, 2016. – Prijave, optuženja i osude*. Bilten br. 629. Beograd: Republički zavod za statistiku.

- Republički zavod za statistiku (2018) *Punoletni učinioci krivičnih dela u Republici Srbiji, 2017. – Prijave, optuženja i osude*. Bilten br. 643. Beograd: Republički zavod za statistiku.
- Republički zavod za statistiku (2019) *Punoletni učinioci krivičnih dela u Republici Srbiji, 2018. – Prijave, optuženja i osude*. Bilten br. 653. Beograd: Republički zavod za statistiku.
- Republički zavod za statistiku (2020) *Punoletni učinioci krivičnih dela u Republici Srbiji, 2019. – Prijave, optuženja i osude*. Bilten br. 665. Beograd: Republički zavod za statistiku.
- Republički zavod za statistiku (2021) *Punoletni učinioci krivičnih dela u Republici Srbiji, 2020. – Prijave, optuženja i osude*. Bilten br. 677. Beograd: Republički zavod za statistiku.
- Republički zavod za statistiku (2022) *Punoletni učinioci krivičnih dela u Republici Srbiji, 2021. – Prijave, optuženja i osude*. Bilten br. 689. Beograd: Republički zavod za statistiku.
- Republički zavod za statistiku (2023) *Punoletni učinioci krivičnih dela u Republici Srbiji, 2022. – Prijave, optuženja i osude*. Bilten br. 702. Beograd: Republički zavod za statistiku.
- Ronel, N., Segev, D. (2014). Positive criminology in practice. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, 58(11), 1389–1407.
- Ross, M., Diamond, P., Liebling, A., Saylor, W. (2008). Measurement of prison social climate A comparison of an inmate measure in England and the USA. *Punishment & Society*, 10(4), 447–474.
- Russell, T., Jeffries, S., Hayes, H., Thipphayamongkoludom, Y., Chuenurah, C. (2020) A gender-comparative exploration of women's and men's pathways to prison in Thailand. *Australian & New Zealand Journal of*

Criminology, 53(4), 536-562. <https://doi.org/10.1177/0004865820954463>

- Savić, M., Knežić, B. (2019) Podrška osuđenicama: Pogled iznutra. *Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja*, 38(3), 7–24.
- Saxena P., Messina N.P., Grella C.E. (2014) Who benefits from gender-responsive treatment? Accounting for abuse history on longitudinal outcomes for women in prison. *Criminal Justice and Behavior*, 41(4), 417-32.
- Simeunović-Patić, B., Jovanović, S. (2013) *Žene žrtve ubistva u partnerskom odnosu*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka i istraživanja.
- Simeunović-Patić, B., Jovanović, S. (2017) Intimnopartnerski umori v Srbiji: pojavne značilnosti, dejavniki tveganja in spolne (ne)simetrije. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 68(1): 31–42.
- Slotboom, A.-M., Kruttschnitt, C., Bijleveld, C., Menting, B. (2011) Psychological well-being of incarcerated women in the Netherlands: Importation or deprivation? *Punishment & Society*, 13(2), 176–197.
- Soković, S. (2012) Penitensijarne statistike: mera kriminaliteta i/ili više od toga. U: Nikolić-Ristanović, V. (ur.) *Evidentiranje kriminaliteta: iskustva uz sveta i Srbije*. Beograd: Prometej-Beograd, str. 83-104.
- Stanojoska, A. (2023) The feminist pathways perspective: The pathways to crime of female murderers in the Republic of North Macedonia. In: Stanojoska, A., Dimovski, D., Maksimova, E. (Eds.), *The Handbook on female criminality in the former Yugoslav countries*. Springer International Publishing: 105–131.
- Stefanovska, V., Peovska, N. (2024) Female crime rates and figures in the Republic of North Macedonia. Čopić, S., Batričević, A, (ur.) *Prison Environment: A Female Perspective*. Belgrade: Institute for

Criminological and Sociological Research: 191-203. DOI: 10.47152/PrisonLIFE.D4.7_10

Stevanović, I. (2024) Perception of Security as One of the Central Dimensions of Prison Life Quality in the Correctional Facility for Women in Požarevac. In M. Milićević, I. Stevanović, & Lj. Ilijić (Eds.), Proceedings of the International Scientific Conference "Life in Prison: Criminological, Penological, Psychological, Sociological, Legal, Security, and Medical Issues" (pp. 395-406). Institute of Criminological and Sociological Research. DOI: 10.47152/PrisonLIFE2024.05

Stevanović, I., Ilijić, Lj., Vujičić, N. (2024) Previous Prison Experience and Evaluation of the Quality of Prison Life. *NBP Nauka, bezbednost, policija*. 29(1), <https://doi.org/10.5937/nabepo29-47558>

Stevanović, I. (2025) "Safety and Security of Women Prisoners as a Dimension of the Social Climate in Prisons (The Serbian Experience)". pp. 130-149. In: (Ljeposava Ilijić ed.) Prison Life Organization and Security: Criminological, Penological, Sociological, Psychological, Legal and Security Aspects, Belgrade: Institute for Criminological and Sociological Research, ISBN 978-86-89417-77-6

Špadijer-Džinić, J., Pavićević, O., Simeunovic-Patic, B. (2009) Žena u zatvoru – deprivacije zatvoreničkog života. *Sociologija*, 51(3), 225–246.

Tadić, V., Kordić, B. (2024) Two sides of the same coin: maternal imprisonment, trauma and attachment in a prison child. U: Ćopić, S., Batrićević, A, (ur.) *Prison Environment: A Female Perspective*. Belgrade: Institute for Criminological and Sociological Research: 79-92, DOI: 10.47152/PrisonLIFE.D4.7_4

Tonkin, M. (2016). A review of questionnaire measures for assessing the social climate in prisons and forensic psychiatric hospitals.

International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology, 60(12), 1376-1405.

Tripodi, S., & Pettus-Davis, C. (2013) Histories of childhood victimization and subsequent mental health problems, substance use, and sexual victimization for a sample of incarcerated women in the us. *International Journal of Law and Psychiatry*, 36(1), 30–40.

Tyler, N., Myles, H., Karadag, B., Rogers, G. (2019) An updated picture of the mental health needs of male and female prisoners in the UK: prevalence, comorbidity and gender differences, *Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology*, 54(9), 1143–1152.

United Nations Office on Drugs and Crime (2014) *Handbook on women and imprisonment: With reference to the United Nations Rules for the Treatment of Women Prisoners and Non-custodial Measures for Women Offenders (The Bangkok Rules)* (2nd ed.). United Nations.

Van den Bergh, B. J., Gatherer, A., Fraser, A., Moller, L. (2011) Imprisonment and women's health: Concerns about gender sensitivity, human rights and public health. *Bulletin of the World Health Organization*, 89(9), 689–694. Dostupno na: <https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC3165969/>, stranici pristupljeno 10.10.2024.

Van Ginneken, E., Palmen, H., Bosma, A., Nieubeerta, P., Berghuis, M. (2018) The Life in Custody Study: The Quality of Prison Life in Dutch Prison Regimes, *Journal of Criminological Research, Policy and Practice*, 4(4), pp. 253–268. <https://doi.org/10.1108/JCRPP-07-2018-0020>.

Van Ginneken, E., Nieuwbeerta, P. (2020). Climate consensus: A multilevel study testing assumptions about prison climate. *Journal of Criminal Justice*, vol. 69(C), <https://doi.org/10.1016/j.jcrimjus.2020.101693>

Weinrath, M., Ricciardelli, R. (2023). Canadian Prison Environments: A Mixed Methods Analysis. *The Prison Journal*, 103(2), 215–238.

World Health Organization (2009) *Women's health in prison: Correcting gender inequity in prison health*. Copenhagen, Denmark: Regional World Health Organization for Europe.

Yang, S., Kadouri, A., Révah-Lévy, A., Mulvey, E. P., Falissard, B. (2009) Doing time: A qualitative study of long-term incarceration and the impact of mental illness. *International Journal of Law and Psychiatry*, 32(5), 294–303. <https://doi.org/10.1016/j.ijlp.2009.06.003>

Zakon o izvršenju krivičnih sankcija, *Službeni glasnik RS*, br. 55/2014 i 35/2019.

Zaštitnik građana (2021) *Izveštaj o poseti Kazneno-popravnog zavodu za žene u Požarevcu: Praćenje primene Pravila iz Bankoka*. Beograd: Zaštitnik građana. Dostupno na: <https://npm.ombudsmen.org.rs/attachments/article/1054/Izvestaj%20o%20poseti.pdf>, stranici pristupljeno 1.4.2024.

Zaštitnik građana (2022) *Izveštaj o poseti Kazneno-popravnog zavodu za žene u Požarevcu*. Beograd: Zaštitnik građana. Dostupno na: <https://npm.ombudsman.org.rs/attachments/article/1193/Izvestaj.pdf>, stranici pristupljeno 1.4.2024.

Zaštitnik građana (2023) *Tematski izveštaj: Postupanje prema licima lišenim slobode u samici*, Beograd, del. br. 4140, 23/0223.

BELEŠKE O AUTORIMA

Dr Ivana Stevanović je viši naučni saradnik i direktor Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja. Diplomirala je na Pravnom fakultetu Univerziteta u Beogradu 1991. Na istom fakultetu je i magistrirala sa temom *Specifičnosti krivičnog postupka prema maloletnicima u odnosu na opšti*. Doktorsku disertaciju *Krivičnopravna zaštita maloletnih lica* odbranila je na Pravnom fakultetu Univerziteta u Beogradu 2008. Radni odnos je zasnovala kao istraživač-pripravnik

1992. godine u Institutu za kriminološka i sociološka istraživanja. U naučno zvanje - naučni saradnik izabrana je 2009., a 2015. godine je stekla zvanje viši naučni saradnik u oblasti društvenih nauka – pravo, u kome se i trenutno nalazi. Dr Stevanović ima više od 30 godina rada na istraživačkim nacionalnim i međunarodnim projektima, s posebnom ekspertizom u oblasti prava deteta, naročito u oblasti sistema pravosuđa po meri deteta, prava dece učinioca i žrtava krivičnih dela. Jedna je od osnivačica i članica Upravnog odbora Viktimološkog društva Srbije, a u periodu od 1997. do 2006. bila je potpredsednica ovog udruženja; bila je Predsednica Centra za prava deteta (2008/2019), članica Saveta za prava deteta Vlade Republike Srbije (2008/2019), Saveta za prava deteta Grada Beograda (2014/2018), Saveta za praćenje i unapređenje rada organa krivičnog postupka i izvršenja krivičnih sankcija prema maloletnicima (2009/2013) i Saveta za prava deteta zaštitnika građana (2010/2013). Ovaj rad predstavlja rezultat angažovanja autorke u skladu sa Programom rada Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja za 2025. godinu (na osnovu ugovora br. 451-03-136/2025-03/200039). E-mail: ivanacpd@gmail.com; ORCID <https://orcid.org/0000-0002-4588-3447>

Prof. dr. Sanja Čopić je vanredna profesorka na Univerzitetu u Beogradu – Fakultetu za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju (FASPER), gde predaje Kriminologiju sa maloletničkom delinkvencijom, Viktimologiju, Žene i zatvor i Nasilje nad decom na osnovnim, Kvalitativne metode u istraživanjima u kriminologiji i viktimologiji na master, i Istraživanja u kriminologiji, viktimologiji i društvena reakcija na delinkventna ponašanja na doktorskim akademskim

studijama. Od decembra 1995. do novembra 2000. godine radila je u Institutu za kriminološka i sociološka istraživanja; potom do juna 2022. na Institutu društvenih nauka u Beogradu, da bi se vratila na Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, na kome je radila do septembra 2022. godine kao viši naučni saradnik. Dr Čopić je jedna od osnivačica Viktimološkog društva Srbije-VDS i predsednica je Upravnog odbora ovog udruženja. Članica je Evropskog foruma za restorativnu pravdu i Sekcije za kriminologiju Srpskog udruženja za krivičnopravnu teoriju i praksu. Učestvovala je na preko 40 nacionalnih, regionalnih i međunarodnih istraživačkih i drugih projekata; mahom akcionih, komparativnih i eksperimentalnih istraživanja, kao i istraživanja usmerenih na izmene zakona i javnih politika. Dosadašnji istraživački rad uglavnom je bio vezan za sledeće teme: nasilje nad ženama, nasilje u porodici, trgovina ljudima, seksualno nasilje, položaj žena u zatvoru, službe za žrtve, pravna zaštita žrtava kriminaliteta, restorativna pravda, alternativne sankcije, rodna ravnopravnost, maloletnički kriminalitet i evidentiranje kriminaliteta. Samostalno ili u koautorstvu je objavila devet knjiga i preko 100 radova u domaćim i međunarodnim naučnim časopisima, uređenim knjigama i tematskim zbornicima. Učestvovala je na preko 60 naučnih i stručnih skupova u zemlji i inostranstvu. Od 2019. je glavna i odgovorna urednica naučnog časopisa o viktimizaciji, ljudskim pravima i rodu *Temida*. Članica je redakcije tri nacionalna i jednog međunarodnog naučnog časopisa. Ovaj rad predstavlja rezultat angažovanja autorke u skladu sa Ugovorom br. 451-03-137 / 20258-03 / 200096 FASPER-a i Ministarstva nauke, tehnološkog razvoja i inovacija. E-mail: sanja.copic011@gmail.com; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6581-0210>

Dr Nikola Vujičić je docent na Pravnom fakultetu Univerziteta Union u Beogradu, na kom izvodi nastavu na krivičnopravnim predmetima. U periodu od 2016. do 2023. godine, bio je zaposlen u Institutu za kriminološka i sociološka istraživanja, gde je biran u zvanje naučni saradnik u oblasti društvenih nauka - pravo. Visokoškolsko obrazovanje je stekao na Pravnom fakultetu Univerziteta u

Beogradu, a doktorirao je 2023. godine na temu „Izvršenje kazne zatvora i odustajanje od kriminalnog ponašanja“. Položio je pravosudni i advokatski ispit. U svojstvu eksperta - konsultanta za oblast krivičnog prava je u više navrata angažovan od strane Ministarstva pravde Republike Srbije - Uprave za izvršenje krivičnih sankcija, Pravosudne akademije i Misije OEBS u Srbiji. Kao koordinator i istraživač, učestvovao je u više projekata Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja, potom na projektu Pravnog fakulteta Univerziteta u Beogradu „Identitetski preobražaj Srbije“ te na projektu EU „Prevenција i borba protiv korupcije“. Kao član tima i koordinator terenskog dela istraživanja, od 2022. godine je bio uključen u projekat „PrisonLIFE“, koji finansira Fond za nauku Republike Srbije, u okviru programa „Ideje“. Izlagao je na više konferencija u zemlji i inostranstvu. Objavio je preko trideset kategorizovanih radova u domaćim i međunarodnim časopisima i drugim publikacijama, preveo je tri knjige i napisao nekoliko prikaza. Obavlja je funkciju sekretara naučnog časopisa *Revija za kriminologiju i krivično pravo* i tehničkog sekretara naučnog časopisa *Crimen*. Nagrađivan je za napisane radove iz oblasti krivičnih nauka, i u zemlji i u inostranstvu. Bio je stipendista „Maks Plank“ Instituta za strano i međunarodno krivično pravo, Evropskog udruženja kriminologa i Ministarstva prosvete Republike Srbije. Član je Evropskog udruženja kriminologa i Sekcije za kriminologiju Srpskog udruženja za krivičnopravnu teoriju i praksu. E-mail: nikola.vujicic.law@gmail.com; ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6435-3639>.

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

343.816:343.261-055.2(497.11)
343.2.01(497.11)

СТЕВАНОВИЋ, Ивана, 1968-

Žene u zatvoru u Srbiji : međunarodni standardi, nacionalno zakonodavstvo i kvalitet života / Ivana Stevanović, Sanja Ćopić, Nikola Vujičić. - Beograd : Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, 2025 (Beograd : Birograf Comp). - 255 str. : ilustr. ; 25 cm

Slike autora. - Tiraž 150. - Beleške o autorima: str. 253-255. - Napomene i bibliografske reference uz tekst. - Bibliografija: str. 235-252. - Executive Summary.

ISBN 978-86-80756-75-2

1. Ћопић, Сања, 1973- [аутор] 2. Вујичић, Никола, 1989- [аутор]
а) Затвореници -- Жене -- Социјална интеграција -- Србија б) Казна затвора -- Пенолошки аспект -- Србија в) Казнена политика -- Србија

COBISS.SR-ID 165538569

Izvodi iz recenzija

„Ova monografija predstavlja izuzetan doprinos literaturi koja se bavi problemom kriminaliteta žena i pravima osuđenica (a koja je skromnog obima, imajući u vidu da se radi o grupi koja je marginalizovana i u istraživačkim poduhvatima zbog relativno malog uдела u osuđeničkoj populaciji). Autori su se smelo i vešto uhvatili u koštac sa tradicionalnim pristupom (okrenutim ka daleko brojnijoj muškoj populaciji) zatvaranju žena i njihovom tretmanu u penitensijarnim ustanovama, pozivajući iznetim istraživačkim rezultatima i originalnim zaključcima na nova istraživanja koja će nastaviti da insistiraju na poštovanju ljudskih prava i unapređivanju zaštite osuđenica kako bi se osigurao kvalitet zatvorskog života kao važan resurs resocijalizacije i pripreme za život na slobodi.“

Prof. dr Slađana Jovanović

„Knjiga je zasnovana na osavremenjenim naučnim dostignućima i adekvatnom metodološkom pristupu, te je posvećena aktuelnim i društveno relevantnim pitanjima. Autori se pozivaju na dobro poznate naslove iz domena krivičnog prava, penološke i kriminološke nauke, kao i na najsavremeniju literaturu iz drugih bliskih naučnih disciplina. Treba istaći da nije izostao ni kritički pristup tako osetljivoj temi kao što je kvalitet života u zatvoru, a što je još značajnije - koncipirane su relevantne preporuke u cilju unapređenja budućeg postupanja. Poseban kvalitet rada predstavlja pozivanje na rezultate obimnog istraživanja sprovednog u jedinom kazneno-popravnom zavodu za žene u Srbiji.“

Prof. dr Milica Kovačević

„Naučni doprinos monografije proizlazi iz činjenice da se u njoj iznose nalazi istraživanja kojim je kvalitet života u zatvorima u našoj zemlji (uključujući i ženski) po prvi put ispitan primenom upitnika za merenje kvaliteta zatvorskog života i njegovih dimenzija i poddimenzija. Uprkos određenim ograničenjima, na koja ukazuju i sami autori, ovakav pristup se u svetu smatra veoma podobnim da doprinese ostvarivanju uvida u kvalitet moralne i socijalne klime u zatvorima, kao faktora od kojeg zavisi uspešnost prevencije recidivizma. U tom smislu, ovo istraživanje može se smatrati pionirskim. Njegovi nalazi su originalni, osvetljavaju posmatranu problematiku iz drugačijeg ugla i, samim tim, otvaraju prostor za pronalaženje inovativnih pristupa rešavanju predmetne problematike.“

Dr Ana Batričević

Фонд за науку
Републике Србије

